

VOLUME | 8
ISSUE | 2
YEAR | 2023

TROYACADEMY

INTERNATIONAL JOURNAL *of* SOCIAL SCIENCES

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

E ISSN: 2717-753X

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY

TROY ACADEMY

International Journal Of Social Sciences

Volume: 8 Issue: 2 Cilt: 8 Sayı: 2
Haziran/June 2023

E-ISSN: 2717-753X

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
School of Graduate Studies

TROYACADEMY

International Journal of Social Sciences

Cilt 8 · Sayı 2 · Haziran 2023 / Volume 8 · Issue 2- June 2023

e-ISSN: 2717-753X

Sahibi (Publisher)

Rektör Prof. Dr. Sedat MURAT
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Editörler / Editors

Doç. Dr. Mustafa KARA	Editör	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Arş. Gör. Tahir Anıl GÜNGÖRDÜ	Editör Yardımcısı	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Yayın Kurulu / Editorial Board

Doç. Dr. Mustafa KARA	Editör	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Arş. Gör. Tahir Anıl GÜNGÖRDÜ	Editör Yardımcısı	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Pelin KANTEN	Yayın Kurulu Üyesi	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KIRAY	Yayın Kurulu Üyesi	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Yener PAZARCIK	Yayın Kurulu Üyesi	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Muhteşem BARAN	Yayın Kurulu Üyesi	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Murat YEŞİLTAŞ	Yayın Kurulu Üyesi	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN	Yayın Kurulu Üyesi	Giresun Üniversitesi

Yazı İşleri / Secretariat

Arş. Gör. Hüseyin ORAK

Kapak Tasarımı: Selman BIYIK

Danışma Kurulu / Consultative Committee

AKTAŞ Hakkı (İstanbul Üniversitesi)	KIMURA Takuma (Hosei University)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KOVAL Igor M. (Odessa I.I. Mechnikov National University)
BAĞBAŞLIOĞLU Arif (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KUZUCU Kemalettin (Marmara Üniversitesi)
BARAN Muhteşem (İstanbul Üniversitesi)	MURAT Sedat (İstanbul Üniversitesi)
BARBU Andreea Mihaela (Academia de Studii Economice din București)	NATSUDA Kaoru (Ritsumeikan Asia Pasific University)
CAIAZZO Massimo (International Association of Colour Consultants)	OKUMUŞ Fevzi (University of Central Florida)
CHEN Alexander (University of Central Arkansas)	ÖNLER Zafer (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇAYLAK TÜRKER Ayşe (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖRNEK Ali Şahin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ELAGÖZ İsmail (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZCAN Ayşe (Giresun Üniversitesi)

ENER Meliha (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZMEN Ömür Nezcan (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ERKUL Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	PETLAK Victorija (Baltijas Starptautiskā Akadēmija)
EŞİTTİ Bekir (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	SABEV Orlin (Bulgarian Academy of Sciences)
FIRAT Aytekin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	TAKAOĞLU Turan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GHOSE Sanjoy (University of Wisconsin-Milwaukee)	TARHAN İsmail (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GONGOL Tomáš (Slezská univerzita v Opavě)	TAŞCI Özcan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÖRÜN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	UĞUR Suat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞ Erhan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ULUOCAK Şeref (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞTEKİN Gülten (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YARAŞ Eyüp (Akdeniz Üniversitesi)
İPEK Selçuk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YEŞİLTAŞ Murat (Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YILDIRIM Yavuz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KILIÇ Cüneyt (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YİĞİT Yusuf (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KOCA Nusret (Afyon Kocatepe Üniversitesi)	ZÜMRÜT Yeşim (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KOSTADINOVA Elena (University of National and World Economy)	

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

Aslı BEK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Rengül EKİZCELEROĞLU (Trakya Üniversitesi)
Emine KEF (Amasya Üniversitesi)	Sezgin SEZGİN (Kırklareli Üniversitesi)
Halil Ersin AVCI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Şefika Melike ÇAĞATAY (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Muhammet KARANFİL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Ufuk ÖZER (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Nur DİLBAZ ALACAHAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Yakup KURT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Reyhhan KÖRPE (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Arkeoloji / Archaeology
Akansel YALÇINKAYA (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)	İşletme ve Yönetim / Business and Management
Feyza ARICA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İktisat / Economics
Muhammet ERAT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Tarih / History
Alptekin YAVAŞ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Sanat Tarihi / Art History
Arif BAĞBAŞLIOĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Uluslararası İlişkiler / International Relations
Metin ATMACA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Finans / Finance
Adil ÇORUK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Eğitim Bilimleri / Educational Sciences
Cüneyt KILIÇ (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İktisat / Economics
İbrahim Tanju AKYOL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Kamu Yönetimi / Public Administration
Nahit BEK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Kamu Yönetimi / Public Administration

A. Onur BAMYACI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Arkeoloji / Archaeology
Gencay SAATCI (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Turizm İşletmeciliği / Tourism Management
Hüseyin YAMAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Arkeoloji / Archaeology
Oğuz KOÇYİĞİT (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Sanat Tarihi / Art History
Ahmet Orkun GÖKTEPE (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İşletme ve Yönetim / Business and Management
Canan Öykü DÖNMEZ KARA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Çalışma Ekonomisi / Labor Economics
Sabri Sami TAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Finans / Finance
Filiz EROĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Pazarlama / Marketing
Ali Şahin ÖRNEK (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İşletme ve Yönetim / Business and Management
Kadir ARSLANBOĞA (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İktisat / Economics
Serkan ÖZDEMİR (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İşletme ve Yönetim / Business and Management
Abdullah KIRAY (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İşletme ve Yönetim / Business and Management
Cemre PEKCAN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Uluslararası İlişkiler / International Relations
Ünzüle Kurt (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İktisat / Economics
Hüseyin BAL (Antalya Akev Üniversitesi)	Sosyoloji / Sociology
Yasin GÜLTEKİN (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İşletme ve Yönetim / Business and Management
Zeynep ŞEHİDOĞLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	İletişim / Communication
Salih Ziya KUTLU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	Kamu Yönetimi / Public Administration

İNDEKSLER / INDEXES

ESJI

Eurasian Scientific Journal Index

ROOTINDEXING
JOURNAL ABSTRACTING AND INDEXING SERVICE

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

SOBIAAD

IWI WORLD
of
JOURNALS

TROYACADEMY

International Journal of Social Sciences
e-ISSN: 2564-6486

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Yılda üç kez yayımlanır / Published three times a year

Troyacademy dergisi yılda üç sayı (Şubat, Haziran ve Ekim) olarak yayımlanan uluslararası hakemli ve bilimsel bir dergidir. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları ve benzeri yayımlanır; arşivlenir, paylaşılır, basılır ve dağıtılır. Troyacademy, herhangi bir makale değerlendirme/işlem ve yayın ücreti talep etmez.

Troyacademy (International Journal of Social Sciences) is an international peer-reviewed scientific journal scheduled to be published three times a year, in February, June, and October. Publication languages of the journal are Turkish and English. The journal comprises, archives, shares, prints, and distributes scientific articles, articles derived from research of masters and doctoral thesis, research and observation reports, and collections. Papers from all fields of social sciences are admissible and expected to be coherent with scientific research criteria and not published before. The journal does not charge any sort of article processing or publication fee.

Yaygın Süreli Yayın
3 aylık (Şubat/Haziran/Ekim)
Türkçe/İngilizce

Vernacular Publication
Quarterly (February/June/October)
in Turkish/English

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale – TURKEY
Tel: +90 286 218 00 18 Fax: +90 286 218 05 24
Web: <http://troyacademy.dergi.comu.edu.tr>
E-mail: troyacademy@comu.edu.tr

Aksi belirtilmediği sürece Troyacademy'de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Bu konuda dergi sahibi, editörler veya diğer yazarlar sorumlu tutulamaz.

Statements of acts or opinions appearing in the International Journal of Social Sciences are solely those of authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izni alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the Troyacademy editors.

TAKDİM

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından çıkarılan Troyacademy dergisi 2021 yılından itibaren 3 sayıya çıkarılmıştır. Derginin bu sayısında sosyal bilimlerin çeşitli alanlarından 4 makale yer almaktadır.

Dergimizin bu sayısına çalışmalarını gönderen akademisyenlere, bu eserlerin değerlendirmesini yapan hakemlere, yayın ve danışma kurulu ve sekreteryaya teşekkür ederiz.

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
TroyAcademy

TROYACADEMY

International Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2717-753X

Cilt 8 · Sayı 2 · Haziran 2023 / Volume 8 · Issue 2- June 2023

İçindekiler Table of Contents

MAKALELER ARTICLES

Araştırma Makalesi/Research Article

Klasik İngiliz Okulu Yaklaşımına Göre Uluslararası Toplumun 20. Yüzyıla Kadar Tarihsel Gelişimi ve Dünyaya Yayılması

The Historical Development of the International Society before the 20th Century and Its Expansion to the World on the Basis of the Classical English School

Approach.....156-188

Onur AĞKAYA

Araştırma Makalesi/Research Article

Kadınların Yerel Yönetimler Tarafından Desteklenmesine Yönelik Nitel Bir Çalışma: Su-mekân (Sultangazi Kültür Sanat ve Mesleki Eğitim Akademisi) Örneği

A Qualitative Study on Supporting Women by Local Government: The Case of Water-Place (Sultangazi Culture, Art and Vocational Education Academy).....189-209

Yaşar TINAR

Araştırma Makalesi/Research Article

Sanayileşme Perspektifinden Şehirlerin Dönüşümü: Bursa Örneği

Transformation of Cities from the Perspective of Industrialisation: The Case of

Bursa.....210-234

Asime Dilara ERDEM, İsa YAVAŞ, Alper BİLGİLİ

Araştırma Makalesi/Research Article

Homo Islamicus ve İslâm Ekonomisinde Yansımaları

Homo Islamicus and Its Reflections in Islamic

Economics.....235-261

Özcan KUZULU

Klasik İngiliz Okulu Yaklaşımına Göre Uluslararası Toplumun 20. Yüzyıla Kadar Tarihsel Gelişimi ve Dünyaya Yayılması¹

Araştırma Makalesi/Research Article

Onur AĞKAYA*

ÖZET

Bu çalışmada, son yıllarda Türkiye’de ve Türkçe yapılan Uluslararası İlişkiler çalışmalarında da ilgi gören ve bir analiz aracı olarak kullanılan İngiliz Okulu’nun en önemli kavramsallaştırması olan “uluslararası toplum” ele alınmaktadır. İngiliz Okulu temsilcileri, uluslararası toplumun tarihsel-yorumlayıcı bir perspektifle anlaşılabilirliğini savunmaktadır. Bu bağlamda, çalışma, uluslararası toplumun tarihsel olarak gelişimini bilhassa Türkçe olarak yapılan çalışmalar itibarıyla nispeten boş bir alan olarak görmekte ve literatüre bir katkı yapmak amacıyla, uluslararası toplumun XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar küresel olarak genişlemesini konu edinmektedir. Çalışmanın ilk başlığı XIX. yüzyıla kadar olan süreci genel bir tarihsel anlatı biçiminde sunmakta ve kalan başlıklar sırasıyla uluslararası toplumun Amerikalı, Asyalı ve Afrikalı devletler sistemleriyle etkileşimlerini incelemektedir. Buna göre, çalışma, Avrupa merkezli olan uluslararası toplumun Amerikalı devletlerle ilişkisinin daha çok karşılıklılığa dayandığını, Asyalı ve Afrikalı devletlerle olan ilişkilerinin ise çifte standart içeren bir emperyalist ve sömürgeci temele dayandığını savunmaktadır. Çalışmanın son başlığı ise, uluslararası toplumun kurumlarından biri olarak kabul gören savaşın, XX. yüzyılın başında, nasıl ve niçin, uluslararası toplumun en büyük başarısızlıklarından biri olan Birinci Dünya Savaşı’na giden küresel statükoyu ortaya çıkardığı analiz edilmektedir. Bu şekilde, çalışma, İngiliz Okulu yaklaşımının kullanılarak hem uzun dönemli hem de güncel küresel siyasetin anlaşılmasına yönelik çalışmalara bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Uluslararası İlişkiler Teorileri, İngiliz Okulu, Uluslararası Toplum, Birinci Dünya Savaşı*

JEL Kodları: F50, F59

The Historical Development of the International Society before the 20th Century and Its Expansion to the World on the Basis of the Classical English School Approach

¹ Bu çalışma, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dalında Prof. Dr. Levent Ürer danışmanlığında 2013 yılında tamamlanan “İngiliz Okulu Perspektifinden 1919-1929 Arası Dönemde Uluslararası Sistemin Yapısının Analizi” başlıklı yayınlanmamış yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Bozüyük Meslek Yüksekokulu Dış Ticaret Bölümü, Bilecik, Türkiye, onur.agkaya@bilecik.edu.tr. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3044-5978>

ABSTRACT

In this study, “international society,” the most critical conceptualization of the English School, which has been used as an analysis tool in International Relations studies in Turkey and in Turkish in recent years, is scrutinized. Representatives of the English School argue that international society can be best understood through the lenses of a historical-interpretive perspective. Accordingly, the study evaluates the historical development of international society as a relatively empty field, particularly in terms of studies conducted in Turkish. In this respect, to contribute to the literature, the international community's expansion to the globe from the 15th to the 20th century is analyzed in the study. The first section presents the process until the 19th century through a general historical narrative, and the remaining chapters examine the interactions of the international community with the systems of American, Asian, and African states, respectively. Accordingly, the study argues that the relations of the European-centered international community with the American states are mainly based on reciprocity. In contrast, its relations with Asian and African states are formed on an imperialist and colonialist basis with double standards. The last section assesses the war, accepted as one of the international community's institutions, and discusses how and why the international community revealed the global status quo that led to the First World War, one of the most significant failures. In this way, the study contributes to understanding both long-term and current global politics deploying the English School approach.

Keywords: *International Relations Theories, English School, International Society, First World War*

JEL Codes: *F50, F59*

* *Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.*

GİRİŞ

“Uluslararası toplum”, Uluslararası İlişkiler (UI) disiplini içinde son yıllarda belirgin biçimde önem kazanan İngiliz Okulu (ya da “Uluslararası Toplum Yaklaşımı”) kuramının (Jorgensen, 2018: 113-114; Navari vd., 2021) en önemli kavramsallaştırmalarından biridir. Bu yaklaşım, çok genel bir ifadeyle, devletlerin ve diğer uluslararası aktörlerin davranışlarını yöneten sosyal yapıları ve normları anlamının önemini vurgulamaktadır. İngiliz Okulu temsilcilerine göre, Realist ya da Liberal yaklaşımların temel varsayımları önemli birer açıklayıcı bütünlük sunarken, uluslararası kurumlar, normlar ve değerler de uluslararası davranışı şekillendirmedeki rolü ve uluslararası siyaseti anlamak ve analiz etmek için önemli bir çerçeve sağlar. Bu bağlamda, İngiliz Okulu, devletlerin yalıtılmış olarak var olmadıklarını, ortak normları, değerleri ve kuralları olan daha geniş bir uluslararası toplumun parçası olduklarını savunur. Diğer kuramlarla kıyaslandığında, İngiliz Okulunun en ayırıcı özelliklerinden biri, uluslararası toplumun kurumlarını; güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler arasındaki denge (Bull, 1977 [1995]; Wight, 2004) olarak varsaymasıdır. Buna ek olarak, İngiliz Okulu, dünyada devletler, devlet dışı aktörler ve uluslararası kurumlar arasındaki karmaşık etkileşimleri anlamak için yararlı bir araç sağlamaktadır (Dunne, 2013; Buzan, 2014; Ağkaya, 2016).

Bu özellikleriyle İngiliz Okulu, savaş ve güvenlikten (Pejcinovic, 2013; Brenner, 2016) insani müdahaleye (Wheeler 1992; 2000; Jackson, 2000; Bellamy, 2009; Murray ve Keating, 2018); bölgesel sistemlerin tarihine ve dinamiklerine (Buzan ve Gonzalez-Pelaez vd., 2009; Gorman, 2012;

Schouenborg, 2013; Quayle, 2013; Lubbock, 2020; Nakajima vd., 2021); yeni güçlerin yükselmesi ve küreselleşmeye (Dunne ve Reus-Smit vd., 2017; Buzan ve Acharya, 2019; 2022; Knudsen ve Navari, vd., 2022) ve iklim değişikliğine (Falkner, 2017; 2021) kadar birçok konuda analiz aracına dönüşmüştür ve uluslararası siyasetin güncel meselelerinin anlaşılması için potansiyel bir yaklaşım olmaya devam etmektedir (Parrat ve Spandler, 2021). Buna paralel olarak, İngiliz Okulu, son yıllarda artan biçimde Türkiye’de yapılan ve sıklıkla Türkçe çalışmalarda da sıklıkla kullanılan bir Uİ kuramı olma yolunda ilerlemektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de ve bilhassa Türkçe yapılan çalışmalarda, İngiliz Okulu’nun temel kuramsal ve kavramsal özelliklerinin genellikle tanımlayıcı biçimde ele alındığı (bkz. Devlen ve Özdamar, 2010; Palabıyık, 2014; Ağkaya, 2016; Tepeciklioğlu, 2016; Demirel, 2017b; Turan Zara, 2017; Özkan ve Özkan, 2020) ve daha az sıklıkla da bu özellikler sıralandıktan sonra kısa dönemleri kapsayan vaka analizlerinin sunulduğu (Şeyşane, 2013; Halistoprak, 2015; Serdar, 2015; Tepeciklioğlu ve Tepeciklioğlu, 2015; Arıkanoglu, 2016; Demirel, 2017a; Tepeciklioğlu ve Demirel, 2017; İnan Şimşek, 2019; Tepeciklioğlu, 2020; Eminoğlu, Unutulmaz ve Özerim, 2020; Ergül Jorgensen, 2020; Koç, 2020; Sula, 2021; Cingöz, 2022; Demircioğlu, 2022; Elçi, 2022) görülmektedir.

İngiliz Okulunun ortaya koyduğu ve hâlâ gelişmekte olan kavram uluslararası toplum, “kurucu düşünürleri” (Dunne, 1998) arasında kabul gören Hedley Bull ve Adam Watson’un (1985: 9) da açık biçimde dikkat çektiği üzere tarihsel-yorumlayıcı bir perspektifle anlaşılabilir. Buradan hareketle, bu çalışma, Türkiye’de ve Türkçe yapılan çalışmalarda, uluslararası toplumun tarihsel olarak gelişimini nispeten boş bir alan olarak görmekte ve literatüre bir katkı yapmak amacıyla, uluslararası toplumun XV. yüzyıldan XX. yüzyılın başına kadar küresel olarak genişlemesini konu edinmektedir.

Kısaca değinmek adına, Avrupa uluslararası toplumu, XV. asırda dünyanın kalanına yayılmaya başladığında, dünya üzerinde tek bir uluslararası sistem ya da toplumdaki bahsedilmesi mümkün değildi; ancak, farklı bölgesel–uluslararası sistemler mevcuttu. Avrupalı devletlerin yayılması da farklı coğrafyalarda, bölgelere bağlı olarak değişen özellikler göstermiş ve uluslararası toplumun kuralları ve kurumları etkileşimlere bağlı olarak yeniden şekillenmiştir. Yaklaşık dört asır süren bu süreç boyunca, kendi kurumlarını, teknolojisini ve ekonomisini yayan Avrupalı devletler olmuş, XIX. asrın sonunda ortaya çıkan küresel ölçekli siyasal yapı da Avrupa uluslararası toplumu üzerinde şekillenmiştir. Avrupa uluslararası toplumunun yayılma sürecinde etkileşime girdiği bu bölgesel uluslararası sistemler: Amerika Kıtası’nda Meksika ve Peru İmparatorlukları, Asya’da Arap–Müslüman ve Hint sistemlerinin yanında Çin uluslararası sistemidir. Afrika’da ise daha çok gelişmemiş ve ilkel siyasal yapılar bulunmaktaydı (Bull ve Watson, 1984: 2-5).

Uluslararası sistemlerin birbiriyle ya da Avrupa uluslararası toplumunun diğer sistemlerle olan ilişkisinin öncelikli olarak ticaret yoluyla başladığı ve bu şekilde XV. asırdan XIX. asra kadar sürdüğü görülmektedir. Bu dönemde Avrupalı devletler genel olarak doğal hukuka dayanarak her iki tarafın da eşitliğine ve ticaret yapma özgürlüğüne vurgu yapmıştır. Bunun yanında Avrupalıların bu yaklaşımı kendi içinde, ticarî ilişkilerini sürdürdükleri diğer topluluklara karşı –Müslüman devletler ya da Çin İmparatorluğu olsun– Helenlerin barbarlar nitelendirmelerine benzer bir şekilde “*Hristiyanlar ve kâfirler*” ya da “*Avrupalılar ve Avrupalı olmayanlar*” ayrımcılığını da barındırmıştır (Bull ve Watson, 1984: 6). Bu yaklaşımın en çarpıcı örnekleri Latin Amerika’da *conquista* [fetih] ve kıtanın Hristiyanlaştırılmasında ve Müslüman devletler sistemleri ya da Çin’le olan ilişkilerde görülmektedir. Dikkat çekilmesi gereken bir nokta, Avrupa uluslararası toplumunun yayılmasıyla eş zamanlı olarak kendi içinde de evrilmesi ve bunun diğer devletler sistemleriyle olan ilişkilerine yansımadır. Daha açık ifade etmek gerekirse, Avrupa uluslararası toplumunun yayılması tek tip ve sistematik değildir; Avrupa uluslararası toplumunun kendi mekanizması ve kurumları da sürekli olarak yeniden şekillenmiştir.

Dört asırlık yayılma süreci, kendi içinde iki döneme ayrılmaktadır. Birinci dönem, Avrupalı devletlerin fetih yoluyla yayılmaya başladığı XV. asırdan evrensel bir uluslararası toplumun ortaya çıktığı XIX. asra kadar devam eder. Bu dönemin en belirgin karakteristiği “merkantilist yapı”dır. İkinci dönem ise, Avrupalı olmayan devletlerin uluslararası topluma girmesiyle XIX. yüzyılın başından Birinci Dünya Savaşı’na kadar sürer (Bull ve Watson, 1984: 7-8). XIX. yüzyıl ise daha çok Avrupalı devletlerin emperyalist yönelim gösterdiği dönem olarak göze çarpmaktadır. Uluslararası toplumun yayılmasının farklı yapılar izlediği bu süreçlerden ikincisi, çalışmanın temel odak noktasını oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, çalışma İngiliz Okulu’nun ve bilhassa Hedley Bull ve Adam Watson gibi birincil temsilcileri tarafından ortaya koyulan tarihsel anlatıya sadık kalarak, açıkça, Batı-merkezli olan “Avrupa uluslararası toplumu”nun dünyanın kalanına yayılmasını tarihsel-yorumlayıcı bir perspektifle sunmaktadır. Söz konusu anlatının daha açık hâle getirilmesi amacıyla, ilk başlık altında Avrupa uluslararası toplumunun tarihsel süreç içinde yapısı açıklanmaktadır. Daha sonra, ikinci başlık altında, uluslararası toplumun Amerikalı “devletler sistemleriyle” etkileşimi ele alınmaktadır. Üçüncü ve dördüncü başlıklarda, uluslararası toplumun Asya’ya ve daha sonra Afrika’ya yayılması konu edinilmektedir. Son başlık ise, uluslararası toplumun başarısızlığın en büyük emarelerinden biri olan Birinci Dünya Savaşı öncesindeki durumunu incelemekte ve çalışma sonlandırılmaktadır.

1. XV. VE XIX. ASIRLAR ARASINDA ULUSLARARASI TOPLUMUN YAYILMASI

Avrupa uluslararası toplumu, dünyanın kalanına; (i) fetih ve yerleşme, (ii) ticaret yoluyla ve sonrasında yönetimi altında tuttuğu yerlerde yönetim anlayışını ve teknolojisini götürmesiyle yayılmıştır. Bu

süreç, öncelikli olarak İber Yarımadası devletleri olan İspanya ve Portekiz'in Yeni Dünya'yı keşfetmesi ve fethetmesiyle başlamıştır (Watson, 1992: 214). Avrupa uluslararası toplumunun, etkileşime girdiği uluslararası sistemlerle olan ilişkileri, Avrupa'nın kendi içindeki gelişmeler ve uluslararası sistemlerin yapısıyla belirlenmiştir. Bu etkileşimlerdeki en belirleyici unsurlar, Avrupa'daki devletlerin, genel itibarıyla kesintisiz olarak çatışma içinde olmalarının sonucunda sürekli biçimde yenilenen askerî teknolojileri ve silâhlı donanmalarının getirdiği avantajlardır (Howard, 1984: 33-42).

İngiliz Okulu düşünürlerinin çalışmalarına büyük ölçüde etki eden Hugo Grotius (2011: 25), *De Jure Belli ac Pacis* adlı çalışmasında kendi çağını şu şekilde tasvir etmektedir:

“Hristiyanlık dünyasının her yanında, savaşla ilgili öyle delicesine bir başıboşluk görmekteyim ki, bundan en barbar halklar bile utanç duyarlardı. Hiçbir neden olmaksızın ya da incir çekirdeğini dolduramaz nedenlerle savaşa atılanlar görülmektedir...”

Buradaki anlatıda da görüldüğü gibi Avrupalı düşünürlerin çözüm arayışında oldukları birinci konu “savaş”tır. Avrupa'daki devletlerin askerî teknolojileri sürekli olarak yenilenirken dünyanın kalanındaki devletlerinin askerî yapılarının nispeten kemikleştiği söylenebilir. Bunun bir sonucu olarak, Avrupalı devletler müşterek biçimde eyleme geçtiklerinde bir toplum olarak kendi şartlarını diğer güçlere kabul ettirebilmişlerdir (Kennedy, 2008: 42-58).

İspanya ve Portekiz'in Amerika kıtasında Aztek ve İnka imparatorluklarını fethi, Avrupa uluslararası toplumunun, XV. asırdan ve XIX. asrın başına kadar dünyanın kalanına yayılmasının başlangıcına işaret etmektedir. *Conquista* olarak adlandırılan bu seferberlik, Avrupalı devletlerin “inancılık” (*fideizm*) anlayışına bağlı biçimde gelişmiştir (Donelan, 1984: 75-85; Keal, 2003: 34). Portekiz Kralı II. João'nun ve Kastilya Kralı Aragónlu II. Ferdinando ve Kraliçe İsaabel'in emri ve himayesi altındaki ilk “fatihler” (*conquistadores*), Hristiyanlığı yaydıklarına inanarak, gittikleri coğrafyalardaki halklara istedikleri gibi davranma haklarına sahip olduğuna kendilerini inandırmışlardır. Papanın 1493'te yayınladığı *Inter Caetera* bildirisi ile Filipinler İspanya'ya; Brezilya Portekiz'e kalmış ve Avrupa'nın haricinde kalan yerler, bu iki ülke arasında imtiyaz biçiminde paylaştırılmıştır. Kuzey Amerika ve Karayipler ise Hollanda, Büyük Britanya ve Fransa arasındaki mücadelenin sonucunda kolonileştirilmiştir (Watson, 1992: 220). Müteakip dönemde, 1800'lere kadar merkantilist bir anlayışla Amerika kıtası, Avrupa'ya değerli maden sağlanması ve kıta içindeki savaşlarla hegemonya mücadelesinin finanse edilmesi amacıyla kullanılmıştır (Keal, 2003: 39).

Avrupa uluslararası toplumunun Asya kıtasına doğru yayılması ise iki farklı yön izlemiştir: İlk olarak, Portekiz, İspanya, Hollanda, Büyük Britanya ve Fransa, güçlü donanmaları sayesinde öncelikli olarak

ticaret amacıyla Asya uluslararası sistemleriyle etkileşime geçmiştir. İkinci süreç ise, Rusya ve Büyük Britanya'nın, bu iki devlete nazaran daha az ölçüde de Fransa'nın 1500'lerden sonra Moğol–Tatar İmparatorluklarının çözülmesinden sonra ortaya çıkan güç boşluklarını, karadan doldurmasıyla gerçekleşmiştir (Watson, 1992: 221-222; Gillard, 1984). Bu meyanda, daha önceleri Latin Hristiyanlık Âlemi'nin bir üyesi olmayan Rusya, 1613'ten itibaren Romanov Hanedanlığı'yla beraber Batılılaşmaya başlamıştır. Bu ülke, I. Petro döneminde Avrupa'nın teknolojisini ve tekniklerini devşirmeye başlamış; Avrupa güçler dengesinin bir parçası olmuş ve Batı'dan tekrar uzaklaştığı 1917'ye kadar Avrupa uluslararası toplumunun Asya'nın içlerine yayılmasında önemli bir güç olmuştur (Watson, 1984a: 61-64).

Avrupa uluslararası toplumunun, etkileşime geçtiği Asya uluslararası sistemlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun da parçası olduğu, Anadolu'dan Afganistan'a kadar Arap–İslâm sistemi; Rusya'dan Karadeniz'in kuzeyinden Çin'e kadar Moğol–Tatar ve Hint devletler sistemi ve son olarak Japonya'nın da içinde olduğu Çin uluslararası sisteminden müteşekkil olarak sayılabilir. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu, 1600'lü yıllardan itibaren Avrupa uluslararası toplumu açısından belirleyici bir öneme sahip olmuştur. Avrupalı devletler, yıkıldığı tarihe dek Osmanlıların gücünü ve varlığını hesaba katmadan hareket edememişlerdir; ancak, Osmanlı İmparatorluğu, XX. asrın başına kadar da Avrupa uluslararası toplumunun bir parçası olmamıştır (Watson, 1992: 216; Ruacan, 2018).

Osmanlı İmparatorluğu'yla ilişkilerinden edindikleri tecrübelerin bir sonucu olarak, sonucunda Avrupalı devletler, diğer medeniyetlerle olan ilişkilerinde “doğal hukuk”u öncelikli bir temel olarak almışlardır. Bu bağlamda, “evrensel ve karşılıklı olan”, kaynağını Yunan ve Romalı Stoacılarıdan aldığı varsayılan doğal hukuk, Roma İmparatorluğu'ndaki *jus gentium* gibi, inanışlar veya gelenekler ne olursa olsun, savaş, barış ve yabancıların ikâmet hakları gibi konuları belirlemektedir. Gelgelelim, Amerikalı halklarla olan ilişkilerinin ortaya koyduğu gibi doğal hukuk, “vahşiler”le veya “barbarlar”la olan ilişkilerinde Avrupalı devletler tarafından düzenleyici bir mekanizma olmamıştır (Wight, 1992: 70-71). Doğal hukuk, zaman içinde bilinen anlamından uzaklaşmış; Helen medeniyetinde “köleler ve barbarlar” ayrımındaki gibi, Amerikalı (ya da Afrikalı) yerli haklara karşı Hristiyanlığın mesajının zorla yayılmasının bir aracına dönüşmüştür. Avrupa uluslararası toplumu, diğer uluslararası sistemlerle etkileşimlerinde kaçınılmaz biçimde “Avrupalı Hristiyan Klubü ve diğerleri” olarak algılanmaya başlamıştır (Bull, 1984a). Özetlemek adına, Avrupalı devletlerin Asya uluslararası sistemleriyle olan ilişkileri XIX. yüzyıla dek “karşılıklılık” esasına dayanmış ve Amerikalı ve Afrikalı topluluklarla olan ilişkilerinden farklı bir görüntü ortaya koymuştur.

XV. ve XIX. asırlar arasında Avrupa Kıtası içindeki en dikkat çeken yapısal değişim ise imparatorluk ve kilise birliğinin yerini, ulusal devlet ve ulusal kilise düzeninin almasıdır (Carr, 1945: 2). Burada,

“ulus” ile kastedilen, doğal olarak, XIX. yüzyıldan itibaren gelişen, toplu katılıma dayanan liberal demokratik anlayıştan ziyade, hükümdarın kendi kişiliğinde maddeleşen bir güç olarak “mutlakiyetçi” anlayıştır. Bu yüzyıllarda, Avrupa kıtasının ortasında bulunan küçük devletler ve parçalı yapı, kuvvetler dengesi mekanizmasını “yazılı olmayan anayasa” hâline getirmiştir (Wight, 1992: 165). Devletlerin daimî olarak ordularını savaşa hazır tutma amacına yönelik harcamalar, merkantilist anlayışı ve pratikleri perçinlemiştir. Bu dönemde Avrupalı devletler, kendi topraklarında topladıkları vergileri arttırmış, ihracatın ise ithalattan fazla olması gayretlerine paralel olarak deniz gücü ve donanmalara yapılan yatırımlar zarurî hâllere dönüşmüştür. Deniz güçleri – İspanya, Portekiz, Büyük Britanya, Hollanda ve Fransa– arasındaki rekabet, uluslararası sistemde mevcut siyasî yapının ekonomik boyutla iç içe geçmesine yol açmıştır. Merkantilist yapı XIX. yüzyılda beliren *laissez faire* anlayışına kadar da mevcudiyetini sürdürmüştür (Buzan ve Little, 2000: 291).

2. 1815–1890 ARASINDA ULUSLARARASI TOPLUMUNUN YAPISI

Martin Wight’ın (1992) belirttiği üzere uluslararası ilişkiler tarihinde Realist, Rasyonalist ve Revolüsyonist (ya da Devrimci) paradigmalardan birinin diğerlerine göre daha baskın olduğu dönemler bulunmaktadır. Revolüsyonizm, 1789–1914 arasındaki dönemde en belirgin ve baskın olan paradigmadır. Bununla birlikte, Realist paradigmanın bu dönemde popüler olan milliyetçiliği ve enternasyonalizmi dikkate alması beklenemezdi. Fransa’da 1789’da gerçekleşen devrim ve Napolyon Savaşları, Avrupa uluslararası toplumunun yapısında büyük dönüşümlere neden olmuştur. Ayrıca, bu dönemde vuku bulan İngiliz Sanayi Devrimi de Avrupa’nın sosyo–ekonomik yapısında büyük ölçüde değişikliklere yol açmıştır.

Napolyon’un, Avrupa uluslararası toplumunu yok etmek suretiyle bir hegemonya kurma müteşebbisi, toplumun buna karşı reaksiyonuyla önlenmiştir; ancak, 1815 sonrasında ortaya çıkan uluslararası sistemin yapısı, öncekine göre farklılıklar arz etmiştir. Napolyon Savaşları’nın somut etkilerinden biri; bir kara gücü olan Fransa’ya ile deniz gücü olan Britanya’nın evrensel hegemonya mücadelesinde üstünlük sağlayan güç modelinin, yani deniz gücünün öneminin, daha sonra hegemonya girişiminde bulunacak olan güçler tarafından örnek olarak alınmasıdır (Wight, 2004: 33). Öte yandan Napolyon Savaşları, Fransız vatandaşlarının “vatan uğruna ölmek” doktriniyle silâh altına alınması ve bir ulusun tüm kaynaklarını seferber etmesinin örneği olarak Avrupa uluslararası sisteminin “*aristokratlara özgü sportif aktiviteye yakın olan savaş algısı*”nı da kökten değiştirmiştir (Watson, 1992: 231). Bu denli büyük ölçekte bir savaşın tecrübe edilmesi, neden olduğu fiziksel tahribatın yanında savaşın ne kadar arzu edilir ve ne kadar kazançlı olduğunun sorgulanmasına yol açmıştır.

1815 Viyana Kongresi'ne² kadar süregiden anti hegemonik yapı, Avrupa uluslararası toplumunun temel ilkesi olmuştur. Kongreyle birlikte, XIX. yüzyılın uluslararası düzeni, Büyük Güçlerin–Avusturya, Rusya, Prusya ve Britanya (daha sonra Fransa)– “kolektif hegemonya”sına bırakılmış ve bu düzen “Avrupa Ahengi” olarak isimlendirilmiştir. Watson'ın (1992: 240-241) belirttiği üzere, Büyük Güçlerin 1815'teki çıkarları temelde farklılıklar içermekteydi; gelgelim, çıkar çatışmasını içermesi ve bunları tanımlanan kurallar ve paylaşılan değerler sayesinde uzlaştırabilmesi, sistemin başarısını mümkün kılmıştır. Nitekim, Wight (2004: 83), Viyana Barışı'nı, Fransız Devrimi'nin etkilerine karşı muhafazakâr–monarşi yanlısı “Kralların Komünformu” olarak isimlendirmiştir. Salt olarak gücü değil, ahlakî değerleri de içeren bu sistemin ortaya çıkardığı düzen, uluslararası siyasetin en istikrarlı dönemlerinden biri olarak kabul görmektedir (Carr, 1945: 6). Bu bir asırlık dönemi Watson'ın (1992: 242) sınıflandırmasına uygun biçimde şekilde üç kısma ayırmak mümkündür: (i) Bunlardan birincisi, 1815 Viyana Kongresi'yle başlamakta ve 1848 Devrimleri ile sona ermektedir. Bu süreç, Avrupa nüfusunun yaklaşık dörtte üçünü oluşturan Büyük Güçlerin mutlakiyetçi yapılarını koruyarak, sosyal ve siyasal devrimleri baskı altında tutabildiği bir yapıyı önelemektedir. (ii) 1848 ve 1871 yılları arasında devrimci milliyetçiliğin yükseldiği ve dengeleyici savaşların görüldüğü dönem bunlardan ikinci kısmı oluşturmaktadır. (iii) Son dönem, 1871'den 1900'lerin başına sonuna kadar sürmektedir. Bu otuz yıllık süreç, Realizmin baskın olduğu ve temelinde Bismarck'ın denge siyasetinin yönlendirdiği göreceli bir barış dönemidir (Watson, 1992: 240-242).

Kıta Avrupası, Viyana Kongresi'nden sonra en uzun barış dönemlerinden birine girmiş ve böylece, hızlı bir sınai ve teknolojik gelişme için gereken şartlar ortaya çıkmıştır. Bu alanlardaki gelişmeler, toplumsal ve siyasal gündemleri ve yaşamları da etkilemiştir. Serbest ticaretin ve ekonominin getirdiği refah, genellikle Batı Avrupa ülkelerine yansımıştır. 1815 ve 1914 arasında (1856 Savaşı sayılmazsa), Büyük Güçlerin karşı karşıya geldiği bir savaş kayda geçmemiştir. Teknik ve ekonomik gelişme, normların standart bir hâle getirilmesi için uluslararası işbirliğini tetiklemiştir. 1865'te Uluslararası Telgraf Birliği ve 1878'de Evrensel Posta Birliği kurulmuş; 1890'da Ürünlerin Demiryollarında Taşınmasına Yönelik Anlaşma, 1906'da Radyo–Telgraf Anlaşması ve 1909'da Otomobil Trafikliği

² Napolyon'un komutası altındaki Fransız İmparatorluğu birliklerinin yenilgiye uğratılmasının akabinde, 1815'te toplanan Viyana Kongresi, Avrupa kıtasındaki sınırların ve güç dengesinin yeniden kurulmasını öngörmüştür. Wight'a (1977: 136) göre, uluslararası toplumun temel kurumlarından olan güçler dengesinin Avrupa ve dolayısıyla uluslararası toplum içinde en üst seviyede tesisi Viyana Kongresi'yle mümkün olmuştur. Ancak, Kongre ve sonunda yapılan düzenlemeler, ironik bir biçimde, “tüm devletlere eşitlik” vadetmesine rağmen, Avrupa'daki devletlerin dahi güçlerine göre hiyerarşik bir biçimde sıralanmasının en somut ve sembolik örneklerini teşkil etmektedir (Ibid). Kongrenin toplanmasında ve sonunda ortaya çıkan dengenin, büyük ölçüde Avusturya Şansölyesi Klemens von Metternich'in gayretlerini ve tasarılarını yansıtması sebebiyle, 1815 ve 1848 arasındaki dönem Metternich Sistemi olarak anılmıştır (Watson, 1992: 239; 244).

Anlaşması yapılmıştır (Hueck, 2004). Uluslararası toplum, bu bağlamda işbirliği ve ortak çıkarlar temelinde güçlenmiştir. XIX. yüzyılda savaşın önlenmesi genel bir siyasal eğilime dönüşmüştür.³

1848'e kadar olan dönemde, Avrupa uluslararası toplumu içinde Büyük Güçler, mutlakiyetçi düzene karşı tehdit olarak gördükleri popüler milliyetçilik ve demokrasiye karşı müşterek hareket etmişlerdir. Bu dönemde, bu devletler, kendi aralarında fiili çatışma içine girmemişlerdir. 1848–1871 arasında ise hanedanlığa dayalı düzeni ayakta tutmaya çalışan Metternich Sistemi'ni sorgulamaya başlayan hoşnutsuz Batı Avrupalı orta sınıf, barışın sürdürülmesinden çok kendilerinin ne şekilde yönetileceklerine karar verme hakları ve düzenlemeleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak “ulus” kavramı, temel siyasî birim hâline gelirken, diğer kurumlar, kendilerini buna uydurmak durumunda kalmışlardır. Öncelikli olarak “tebaa olmaktan vatandaşlığa geçmek” ve “ulustan bağımsızlığa yürümek” ve bunların sağlanması için, gerekirse, silaha sarılmak yeniden bir zorunluluk olarak görülmeye başlamıştır. Milliyetçilere ve liberallere göre Avrupa'da yeniden yapılanma kaçınılmaz hâle gelmiş ve muhafazakârlarla olan çatışmalar da bir zorunluluğa dönüşmüştür. 1848 öncesi döneme göre nispeten, savaşların ve silâhlı çatışmaların kaçınılmaz olarak görüldüğü bir döneme girilmiş ve bu konfigürasyonda PanGermencilik, Avrupa Ahengi'ne⁴ karşı en büyük tehdidi oluşturmuştur (Watson, 1992: 243-246). Siyasetin belirlenmesinde başat konumda olan muhafazakârlar ve liberaller, anlaşılır bir biçimde, savaşın yaratacağı istikrarsızlık ve olumsuz etkilerin ekonomi üzerindeki baskısından mümkün olduğunca uzak durulmasını istemişlerdir.

XIX. yüzyıla genel olarak bakıldığında, Avrupa uluslararası sistemi içinde uluslararası ilişkiler, “monarkın kişisel çıkarlarından ulusun kolektif menfaatine” doğru bir geçiş arz etmektedir (Carr, 1945: 16). Öte yandan yandan, XV. ve XVIII. yüzyıllar arasındaki dönemin merkantilist anlayışı, yerini, *laissez-faire* anlayışına bırakmıştır. Dikkat edilmesi gereken noktalardan biri Carr'ın (Ibid) belirttiği gibi “siyasî güç ile ekonomik güç arasındaki biçimsel ayrılık yanılısama”sidir. Britanya'nın donanma gücü, XIX. yüzyıl boyunca, ekonomik gücüne ayrılmaz biçimde bağlı kalmıştır. Nitekim, Britanya'nın hegemonya olarak süregiden gücü, klâsik anlamda salt bir askerî üstünlükten ibaret değildir (Kennedy, 2008: 197). *PaxBritanica* olarak anılan XIX. yüzyıldaki denge, Londra'nın merkez

³ Buna örnek olarak, 1873'te Ghent'te kurulan *Institut de Droit International* gibi örgütlerin uluslararası hukuk alanında akademik çalışmalar vermesi gösterilebilir.

⁴ Avrupa Ahengi, 1818 ve 1848 arasındaki döneme tekabül etmektedir. Bu dönemde, İngiltere, Prusya, Avusturya, Rusya ve göreceli olarak Fransa, Avrupa içinde dengenin korunmasını önceleyen politikalar izlemiş ve ikili anlaşmazlıkların çözülmeye dönüşmesinden kaçınmışlardır. Aristokrasinin ve mutlakiyetçiliğin belirleyici olduğu bu dönemde, Metternich en etkin devlet adamına dönüşmüş ve liberaller tarafından gericilikle eleştirilmiştir. Avusturya'nın bir tür çapa görevi üstlendiği bu dönemde, en başta İngiltere, kıtanın kendi içinde statükosunu sürdürmesiyle ilgilenmiş, durumu desteklemiş ve başta Asya olmak üzere uzak coğrafyalardaki konumunu güçlendirmeye çalışmıştır. 1830 Devrimleri ve Prusya'nın git gide birliğini tamamlamaya yönelik politikası ve pratikleri, 1848'deki devrimlerle Ahengin sonunu getiren gelişmeler olmuştur (Watson, 1992: 244).

olduğu ve denetleyici bir mekanizmaya dönüştüğü bir sermaye piyasasını da ortaya çıkarmıştır. Mali güç ve sermaye diplomaside çok daha etkili bir enstrümana dönüşmüştür. Britanya, bu uluslararası politik–ekonomik sistemin daimî denetleyicisi olmuş ve liderlik konumunu korumuştur.

Sanayi Devrimi, Avrupa güç dengesini tüm küreyi kapsayacak şekilde genişletmiştir (Buzan ve Little, 2000: 271). 1870’te Almanya’nın siyasî birliğini tamamlamasından sonra, rekabet tamamıyla Kıta Avrupası’nın dışına yayılmıştır. Kennedy’nin (2008: 244-245) ifade ettiği gibi, Büyük Güçler arasındaki mücadele artık 1830 ya da 1860’ta olduğu gibi, yalnızca Avrupa’daki sorunlar yüzünden değil, dünya üzerine yayılmış pazarlar ve nüfuz alanları yüzünden de çıkar hâle gelmiştir. 1870’ten sonraki bu yayılma süreci, çalışmanın müteakip başlıkları altında daha ayrıntılı olarak tartışılacaktır.

3. AMERİKALI DEVLETLERİN ULUSLARARASI TOPLUMLA ETKİLEŞİMİ

Avrupa uluslararası toplumunun yayılarak evrensel bir uluslararası topluma dönüşmesi, yaklaşık dört asır sürmüş ve farklı coğrafyalarda diğerlerinden ayrılan karakteristik özellikler göstermiştir. Bilhassa, XIX. yüzyılda Avrupa uluslararası toplumunun Amerika Kıtası ile olan etkileşimi, Asya’da ve daha sonra Afrika Kıtası’ndaki yayılmacılığından çok daha farklı bir form sunmaktadır. Kuzey Amerika’da, 1770’lerden itibaren başlayan bağımsızlık hareketleri, Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 1807’de, İber Yarımadası’nın Fransız orduları tarafından işgal edilmesinin akabinde Güney Amerika’da başlayan hareketler, bu coğrafyada yeni devletlerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. 1776–1830 yılları arasında Kuzey ve Güney Amerika’da Washington, Bolivar ve San Martín’in önderlik ettiği bağımsızlık hareketlerinin –Haiti örneği hariç olmak üzere (Wight, 1992: 85-86)– ortak özelliklerinden biri, temellerinde kıtaya yerleşmiş olan Avrupalılar tarafından anakara–Avrupa’dan ithal edilen fikirlerdir (Watson, 1984b). Koloni devletleri olarak sömürülenler, öncelikli olarak Avrupalı güçlerin merkantilist sömürü sisteminden ve daha sonra güçler dengesinden ve etkilerinden çıkmak istemişlerdir. Bağımsızlıklarını kazanan yeni devletler ise, “Avrupalılık” mirasını sürdürmeye devam etmişler; bilhassa ABD, bir Batılı devlet olarak Avrupa uluslararası toplumunun yayılmasında faal biçimde rol oynamıştır.

Uluslararası sistemin XIX. yüzyıldan sonraki yapısının anlaşılabilmesi için, ABD’nin dış siyasetinin dikkatli biçimde incelenmesi gerekmektedir. Kissinger’ın (2011: 27-31) dikkat çektiği gibi ABD’nin izolasyon siyasetinin diğer yüzünde Avrupa güç siyasetini Amerika Kıtası’ndan uzak tutma kararı bulunmaktadır ve hiçbir belgenin, uluslararası siyasetin bu dönemine Monroe Doktrini kadar siyasî ve stratejik etkisi olmamıştır.

ABD’nin ticaret hacmini arttırması ve kıyılarını İngiliz ve Fransız donanmalarına karşı koruyabilmesi için güçlü bir donanmaya olan ihtiyacı daha XVIII. asırda kendini göstermiştir (Renehan Jr., 2007: 17-

18). ABD, aslında, Amerika Kıtası'nda kendi gücünü arttırırken Avrupalı güçlerin aralarındaki çatışmaları ve Avrupa güç dengesini sürekli olarak takip etmek durumunda kalmıştır. Örneğin, Louisiana'nın Fransa'dan satın alınması, Napolyon Savaşları sırasında gerçekleşmiştir (Rich, 1992: 12-15). Bu genişleme, 1819'da Transcontinental Anlaşması'yla, Florida'nın İspanya'dan alınmasıyla da devam etmiştir. ABD, İspanya ve Portekiz krallıklarına karşı bağımsızlık mücadelelerini sürdüren Latin Amerika devletlerine hiç vakit kaybetmeden elçilerini göndermiş ve bu mücadeleler süresince her adımını Avrupalı güçlerin izlediği siyasete göre atmıştır (Renehan Jr., 2007: 62-75). Büyük Britanya, bağımsızlığını yeni kazanan Latin Amerika ülkelerini birlikte korumaya yönelik bir öneri sunduğunda, ABD bu teklifi reddederek açıkça, Avrupalı güçleri kıtada istemediğini ortaya koymuştur (Jonas, 2011). ABD'nin bu kararının arka planında ise, Rus Çarlığı'nın Alaska'daki faaliyetleri ve Kutsal İttifak'ın İspanyol Krallığı'nı Latin Amerika'da yeniden kurulması amacıyla kıtaya müdahale etmesine karşı olması bulunmaktadır (Watson, 1984b).

1884'ten itibaren, ABD küresel hedefleri için niyetini açıkça belli etmiştir. Söz konusu ülke, 1884'te Kızılhaç üyesi olmuş, 1885'te Berlin Konferansı'na katılmış, 1888'de Samoa Konulu Konferans'a ev sahipliği yapmış ve 1899'da Hague Konferansı'na katılmıştır (Jonas, 2011). 1895'te yeniden yorumlanan Monroe Doktrini doğrultusunda, ABD, Latin Amerika'daki Avrupalı kolonileşmesine karşı çıkmasının yanında, kıtadaki tüm konularda söz hakkı olduğu yönünde politikalar öngörmüştür (Renahan Jr., 2007: 97). 1904'te Alfred Mahan, *Deniz Gücünün Önemi* isimli eserini yazdığında, ABD'nin, Britanya modelini örnek alarak donanmalarını genişleten Almanya ve Japonya'yla karşı karşıya geleceği açıkça görülmekteydi. Nitekim, ABD, 1899 Hague Konferansı'nda niyetini ortaya koymuş ve Uluslararası Sürekli Hakemlik Mahkemesi'nin gerekliliğini savunmuştur (Jonas, 2011).

20. yüzyılın hemen başındaki Venezüela Krizi, Monroe Doktrini'ne yönelik açık bir ihlâl teşkil edilmekteydi. Bu noktada, ABD Başkanı Theodore Roosevelt'in, Monroe Doktrini'nden çıkardığı sonuç, Karayipler ve Güney Amerika'da, ABD emperyalizminin sinyallerini vermekteydi; nitekim, ABD artık, "polis gücü" olarak Latin Amerika ülkelerinin işlerine müdahale hakkına sahip olduğunu açıklamıştı. Bu ülkenin, Küba, Nikaragua, Haiti ve Dominik Cumhuriyeti'yle bu dönemdeki ilişkileri bunun örneklerini teşkil etmektedir (Renehan Jr., 2007: 99-104).

Öte yandan, ABD, Çin'de "açık kapı" siyasetini savunarak, çıkar alanları söz konusu olduğunda hedeflerinden ödün vermeyeceğini de göstermiştir. Nitekim, 1898'deki İspanyol Savaşı'ndan sonra da ABD Pasifik'e yayılmış; 1905'te Rusya'ya karşı Japonya'yı desteklemiş ve savaşın ardından barış görüşmeleri Washington'da gerçekleştirilmiştir (Jonas, 2011). Panama Kanalı için Kolombiya, ABD ile işbirliğine yanaşmadığında, bağımsız bir Panama devletinin kurulması için ABD zorlayıcı bir siyaset izlemiştir. 1903'te imzalanan anlaşma ile kanalın kontrolü ABD'ye bırakılmış ve 1926'da kanal

üzerindeki Amerikan kontrolü genişletilmiştir (Renehan Jr., 2007: 108). ABD, 20. yüzyılın başı itibariyle bir Büyük Güce dönüşmüş; ancak, “Büyük Güç Sistemi”nin bir parçası olmamıştır (Kennedy, 2008: 304).

Sonuç olarak, ABD’nin, Monroe Doktrini’yle gerçek anlamda izolasyonist bir politika sürdürdüğü argümanı bir yanılsamadan ibarettir. Bu bağlamda, ABD’nin dış siyaseti, XVIII. yüzyıldan itibaren çıkarlarından taviz vermemesine ve kendi tanımlamalarının uluslararası toplum tarafından kabullenilmesine yönelik meydan okumasına dayanmaktadır. ABD’nin, uluslararası sistem içindeki yerinin ve hedeflerinin tam olarak anlaşılabilmesi önemlidir. Kısaca değinmek adına; XVIII. yüzyıldan bugüne dek ABD, sistemin belirleyici güçlerinden biri olagelmıştır. Bununla birlikte, hatırd tutulması gereken unsur, uluslararası sistem içinde ABD’nin (ya da herhangi bir başka devletin) tek başına belirleyici güç olmadığıdır. İngiliz Okulu düşünürlerinin, bu fikre karşı oldukları ve Uluslararası İlişkiler disiplinde bu anlayışla yapılan çalışmaların, disiplini özellikle bir tür dış politika analizine indirgeyerek kuramsal çalışmalar için birer engel niteliği taşıdıklarının hatırlatılmasında fayda görülmektedir.

Sonuç itibariyle, XIX. yüzyılda Amerikalı “yeni devletler”, uluslararası toplumdan değil, Avrupa güc dengesinde ve etkilerinden çıkmak istemişlerdir. Bunu da genel olarak Avrupa’dan aldıkları kültürel miras ve fikirler doğrultusundaki kararlılıklarıyla ve aynı zamanda, ABD’nin sürdürdüğü siyasetle başarabilmişlerdir. Üstelik, Amerika’nın yeni devletleri, 20. yüzyıldan itibaren, Batılı birer devlet olarak Avrupa uluslararası toplumunun yayılmasında faal biçimde rol oynamışlardır.

4. XIX. ASIRDA ULUSLARARASI TOPLUMUN ASYA’YA YAYILMASI

XIX. yüzyılda, Avrupa uluslararası toplumunun Asya’ya genişlemesi, yalnızca Amerika Kıtası’yla olan etkileşiminden değil, Asya uluslararası sistemleriyle daha önceki ilişkilerinden de farklı bir formda ilerlemiştir. Avrupalı güçlerin Asya uluslararası sistemleriyle olan ilişkileri karşılıklılığa dayanırken, XIX. yüzyılda, bu durum, yerini açıkça salt güç kullanımına bırakmıştır. Öte yandan, Avrupa uluslararası toplumunun daha önce gücünü ve varlığını hesaba katmadan hareket edemediği Osmanlı İmparatorluğu da bu tarihlerde çöküş sürecine girmiştir. Asya’nın iç bölgelerinde Moğol–Tatar İmparatorluklarından geriye kalan kontrolsüz bölgeler de karadan Büyük Britanya ve Rusya, yine daha az ölçüde de Fransa’nın etkisine girmiştir. Avrupa uluslararası toplumunun, XIX. yüzyılda Asyalı uluslararası sistemlerle etkileşiminin en belirleyici karakteristikleri Çin ve Japonya’yla sürdürülen ilişkilerde belirginleşmektedir.

XVIII. yüzyılın sonu itibariyle, Asya Kıtası’nda dört uluslararası sistemden söz edilmesi mümkündür: (i) Avrupalı devletlerarası sistem; (ii) Müslüman devletler sistemi; (iii) Hint devletlerarası sistemi ve

(iv) Çin devletlerarası sistemi (Gillard, 1985). Avrupalı devletlerarası sistem Avrasya’da ağırlıklı olarak Rusya, Britanya ve Fransa ile yerel devletlerden müteşekkildir. Başta Osmanlı İmparatorluğu olacak şekilde, İran ve Orta Asya’daki Buhara, Hive, Hokand ve diğer Afgan hanlıkları ve Arap prenslikleri Müslüman devletlerarası sistemini oluşturmaktadır. Hint devletlerarası sistemi Moğol İmparatorluğu’nun çözülmesinden sonra ortaya çıkan Hindu, Müslüman ve Sikh devletlerinden oluşmaktadır. Çin devletlerarası sisteminin, Çin İmparatorluğu ve ayrıca Japonya’yı da kapsadığı kabul edilmektedir (Gillard, 1984; Phillips, 2017: 55-59; Zhang, 2017: 204).

1798 ve 1818 yılları arasında, Büyük Britanya’nın bölgede değişen siyaseti sonucunda ilk yıkılan Hint devletlerarası sistemi olmuştur. Müslüman devletlerarası sisteminin varlığı ise Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna dek sürmüştür. Avrupalı devletlerin askerî gücünün, yapıları bu devletlere kıyasla daha kemikleşmiş ve teknolojileri kıyasla ilkel olarak kabul edilebilecek bu siyasal yapılarına üstünlüğü neticesinde, buradaki devletler ve dolayısıyla devletlerarası sistemler yıkılmıştır. Türkiye ve İran ise diğerlerinden farklı biçimde, evrilmek suretiyle varlıklarını korumuştur (Buzan, 2017: 234-235).

Çin’in uluslararası topluma girmesi, birçok açıdan, Avrupalı olmayan devletlerin katılımından farklı olmuştur. Avrupalı güçlerin etkileşime girdikleri diğer uluslararası sistemlerdeki devletler, Avrupa medeniyetinden etkilenecek ya da işbirliğine razı gelerek Avrupa uluslararası toplumunun birer üyesi olmuşlardır. Bu devletlerden farklı olarak “Konfüçyüsçü Milletler Ailesinin Orta Krallığı Çin” kendini zaten yeteri kadar gelişmiş ve hatta “üstün” bir medeniyet olarak görmekteydi ve kendilerine zorla dayatılan Avrupalı medeniyet standartlarını zorla dayatmalarına sert bir direniş göstermiştir. Avrupa uluslararası toplumu dünyanın geri kalanına siyasî, ekonomik ve askerî yapısının yanında, kendi kültür ve medeniyet standartlarını da beraberinde taşımış ve empoze etmiştir. Batılı güçler açısından, Avrupa uluslararası toplumu küresel ölçekte yayılmaktayken, Çin açısından bu durum kendi medeniyetinin standartlarının sorgulanması ve bunun da ötesinde “aşağılanma ve zorlanma” anlamına gelmekteydi (Gong, 1984: 117-126; Phillips, 2017: 54).

Çin’in uluslararası topluma dahil oluşu üç döneme ayrılarak incelenebilir: Bunlardan ilki, 1839’daki Tütün Savaşı öncesinde, Çin’in kendi kültürel üstünlük standardını devam ettirerek Batılı güçlerle eş düzeyde ilişkiler sürdürmek ya da anlaşmalar yapmayı reddettiği dönemdir. İkincisi, 1842 Nanking Anlaşması’yla birlikte başlayan, “eşitsiz anlaşmalar” ile Çin limanlarının statüsünün belirlendiği ve Batı standartlarının Çin’e dayatılmaya başlandığı dönemdir. Sonuncusu ise, Çin’in, Batı usulü diplomatik gelenekleri, uluslararası hukuk ve medeniyet standartlarını benimsemeye başlayarak Avrupa uluslararası toplumunun bir üyesi olmaya başladığı süreçtir (Gong, 1984). Çin (ve birçok başka medeniyet), bu süreci Batı’nın zorla dayattığı bir aşağılama olarak görmüş ve “eşitsiz anlaşmaları”

kendi medeniyetleri dışındaki bir medeniyetin zorla empoze edilmesi olarak algılamıştır (Buzan, 2017: 234). Buna paralel biçimde, Japonya açısından da Batılılaşma, Batılı güçlerin yabancılarla olan ilişkilerinde kendi resmî yöntemlerini ve kurumlarını dayatmasını içermektedir (Suganami, 1984). Japonya, Amiral Perry'nin 1853'te ülkeyi Batı'ya açmasından itibaren, geri döndürülemez bir Batılılaşma sürecine dahil olmuştur. Avrupa uluslararası toplumuna girmesinden itibaren Japonya, Batılı kod ve normları uygulamaya geçirmiş ve bunu ilerlemenin anahtarı olarak görmüştür. Bunun en önemli örnekleri; Japonya'nın kendisine sunulan “eşitsiz anlaşmaları” Kore'nin önüne koyması ve güç siyaseti doğrultusunda yapılanmasını devam ettirmesinde belirginleşmektedir. 1894–1895 Çin ile Japonya Savaşı⁵; 1901'de Boxer Ayaklanması sırasında Japonya'nın Avrupalı güçler ve ABD ile birlikte Çin'e müdahalesi; 1902'de Anglo-Japon ittifakı; 1904–1905 Rusya ile Japonya Savaşı ve 1910'da Kore'yi ilhak etmesi, Japonya'nın, artık, Batılı güçler tarafından bir büyük güç olarak kabul edildiğini göstermektedir (Suganami, 1984).

Tarihî süreçte, Çin, uluslararası toplumun çıkarların uyumlulaştırılması ve bu doğrultuda kolektif eylemlerinin incelenebilmesi açısından önemli bir örnek arz etmektedir. “*Asya'nın hasta adamı Çin*” (Zarrow, 2005: 44), XIX. yüzyılda Uzakdoğu'ya yayılan Avrupalı devletlerarasındaki gücün hiyerarşisine göre paylaşılmış, akabinde, ABD, Japonya ve Almanya'nın da çıkarları doğrultusunda düzenlemelerin konusu olmuştur. Avrupa uluslararası toplumunun yerleştiği bölgelerdeki eylemleri, Çinlilere karşı belirgin aşağılamalar içermektedir. Örneğin, bu dönemde, Şangay Parkı'nın girişindeki tabelada ya da bazı restoranlarda “*Çinliler ve köpekler giremez*” şeklinde bir tabelanın gerçekten bulunup bulunmadığı tam olarak bilinmese de (Zarrow, 2005: 160), Çinliler, böyle tabelaların gerçekten varlığına inanıyorlardı ya da emperyalist ulusların uygulamalarının bu kadar aşağılayıcı olduğu algısını taşıyorlardı. Yapılan “eşitsiz anlaşmalar” sonunda gelinen noktada Çin'in egemenliğine saygı duyulması öngörülmekteydi; ne var ki, Çin'in kendi toprakları içinde neredeyse vergi kanunu çıkarma hakkı dahi elinden alınıyordu. Buna ek olarak, Çin'in diplomasiye yönelik anlayışı ve uygulamalarındaki farklılık sürmekteydi (Zarrow, 2005: 43).

Boxer Ayaklanması'nın en önemli katalizörü de uluslararası toplumun Çin'e empoze ettiğine inanılan “medeniyet standartları” ve bunun neticesinde yüklenen aşağılanma hissiyatı olmuştur. Ayaklanmanın bastırılabilmesi için, 28 Ağustos 1900'de, 800 Rus, 800 Japon, 400 Britanya, 400 Amerika, 400 Fransız, 250 Alman, 60 Avusturya ve 60 İtalyan askerinden oluşan birlik, uluslararası toplumun ortak

⁵ Söz konusu savaş, Kore'nin, Çin kontrolünden çıkarak Japonya'ya geçmesine neden olmuştur. Ayrıca, XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Batılı devletlerin yalnızca diplomatik usullerini ve medeniyet normlarını değil askerî teknolojilerini ve taktiklerini benimseyen Japonya, bu savaştan sonra Batılı devletler nezdinde prestijini arttırmış, Çin hanedanlığının gücü ve meşruluğu sorgulanır hâle gelmiştir (Suganami, 1984: 192). Nitekim, bu savaştan on yıl sonra, Asyalı bir devlet olan Japonya, Rusya'yı mağlup etmiş ve ilk kez bir Batılı güç, modern tarihte, uluslararası toplumun Batılı olmayan bir üyesi tarafından yenilmiştir.

çıkarları söz konusu olduğunda gerçekleşen kolektif eylemlerin çarpıcı bir örneğidir (Wight, 2004: 57). Ayaklanmanın bastırılması için toplanan bu gücün eylemleriyle, Avrupalı olmayan en eski medeniyetlerden birinin bir anlamda bu kadar ağır bir hakarete uğraması, 1914'ten sonra belirginleşen “Batı’ya karşı başkaldırı” (Bull, 1984c) sürecinin başlangıcı olarak nitelendirilebilir.

Japonya ise uluslararası toplumla olan ilişkilerinde Çin’den farklı bir siyaset yürütmüştür. Uluslararası toplumla olan etkileşimdeki yerini ve Avrupalı diplomatik kodları beğenmese de Japonya, önce 1868 Meiji Restorasyonu⁶ ve 1871 Iwakura Misyonu ile batılılaşmayı tercih etmiş; Alman modeline dayanan yeni bir anayasa düzenlemiş; hukuk ve eğitim sistemlerinde de reform gerçekleştirmiştir. Japon geleneksel giyim tarzında değişiklikler yapılmış ve çağdaş bir bankacılık sistemi geliştirilerek “Batı medeniyetinin standartları” benimsenmiştir. Donanma için Büyük Britanya Donanması’ndan, kara ordusu için Prusya Genelkurmayı’ndan uzmanlar getirilmiş ve Japon subaylar, Batılı askerî ve donanma okullarına gönderilmişlerdir. Bu süreçte, Japonya’nın ekonomik gücü ile askerî gücü birbirinden ayrılmadan geliştirilmiştir. Tüm bu gelişmelerin neticesinde de Japonya’nın kaynaklara olan ihtiyacı artmıştır. Bu noktada, Japonya’nın takip eden siyaseti, kendi gücünü uluslararası toplumdaki diğer güçlerin seviyesine çıkarmak için oportünist bir yaklaşım üzerine inşa edilmiştir. Vizyonu o dönem için Asya ile sınırlı olan Japonya, pragmatik amaçları doğrultusunda gücünü genişletmek için savaşı da gerektiğinde başvurulacak bir araç olarak görmüş ve uluslararası toplumun kodlarına çoğunlukla gönülsüzce uymuştur (Burkman, 2008: 12-13).

1905’ten sonra talepleri ve gücü sürekli olarak genişleyen Japonya, diğer devletler, bilhassa da 1898’den sonraki dönemde Pasifiğe doğru yayılmaya başlayan ABD tarafından bir tehdit olarak görülmüştür. Japonya’nın kesintisiz biçimde artan nüfusu karşısında ABD, Kanada ve Avustralya, kendi ülkelerine yönelik göçü önleyen yasalar çıkarmıştır (Burkman, 2008: 4). Asya’daki revizyonist eylemlerine ve siyasetine hizmet edeceği düşüncesiyle Japonya, Birinci Dünya Savaşı’na dahil olmuş ve “ırksal eşitlik” taleplerinin kabul edilmemesi karşısında, askerî başarısının karşılığını diplomatik alanda da pekiştirememiştir (Vincent, 1984).

XIX. yüzyılda, uluslararası toplumun Asya’ya yayılması, birçok açıdan, küresel uluslararası toplumun XX. yüzyıldaki yapısı ve karşılaşacağı durumlara dair emareler taşımaktadır. Bunların ilki; Batı medeniyetinin normlarının ve standartlarının, Batılı olmayan medeniyetler tarafından nasıl algılandıkları, bilhassa Çin’in kendi kültürünü muhafaza etmek konusundaki direnişinde ve Japonya’nın geçirdiği dönüşümde görülmektedir. Batı medeniyetinin kültürel standartlarının Avrupa uluslararası toplumu tarafından yayıldığı bölgelere taşınması ve emperyalist uygulamalar, Batılı

⁶ Japonya’da gerçekleşen dönüşüm ve Meiji Restorasyonu’yla ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Alisitair D. Swale (2009). *The Meiji Restoration: Monarchism, Mass Communication and Conservation Revolution*, MacMillan, Londra.

olmayan toplumlar nezdinde “ötekileştirilme” ve dolayısıyla “aşağılanma” hissini perçinlemiştir. Çin gibi Batı değerlerinin sorgulandığı bir ülkede başlayan ayaklanmalar, Birinci Dünya Savaşı’nın akabinde daha da artmış, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra da Üçüncü Dünya’da benzer hareketler meydana gelmiş ve bu süreç “dekolonizasyon”la neticelenmiştir. Uluslararası toplumun, XX. yüzyılda bütünleşmesinin önündeki en önemli engelin kültür farklılığı olduğu açıktır. Öte yandan, uluslararası toplumun bir üyesi olduktan sonra güç siyasetini süreklileştiren Japonya’nın, askerî alandaki başarısı somutlaşmasına rağmen, bu ülkenin “ırksal eşitlik” talepleri reddedilmiştir. Japonlar da Çinliler gibi kendilerini “ötekileştirilmiş” durumda bulmuş ve Batılı olmayan ve Batılı medeniyetler arasındaki ayrım daha da keskinleşmiştir.

5. AFRİKA’NIN PAYLAŞILMASI VE KÜRESEL ULUSLARARASI TOPLUM

Uzakdoğu Asya ve sonra da Afrika, Avrupa uluslararası toplumunun 1870’ten sonra dünyanın geri kalanına emperyalist yayılcılığının hedefleri olmuştur. Bu süreçte, Carr’ın (1946 [1981]) oldukça bilinen kavramsallaştırmasıyla “sahip oldukları konumlarını korumaya çalışan Büyük Güçlerle (*Have Powers*)” siyasî birliğini sonradan tamamlayan ve büyümelerini sürdürebilmek için kaynak arayışında olan “diğer güçlerin (*Have-Not Powers*)” mücadelesi belirginleşmiştir. 1869’dan sonra Mısır ve 1878’de Kıbrıs, Büyük Britanya tarafından ilhâk edilmiş; 1880’de üç yıldır süren başlayan İngiliz–Afgan Savaşı sona ermiş ve Afgan emiri, yabancı devletlerle olan ilişkilerini Büyük Britanya’nın aracılığıyla düzenleme zorunluluğu altına sokulmuştur. Transvaal, 1879’da Zululara karşı sürdürülen savaş sonucunda, Büyük Britanya’ya bağlanmıştır. Bunlara ek olarak, 1874’ten itibaren Malaka Yarımadası’ndaki sultanlıklar Büyük Britanya himayesine geçmiş ve bu ülke Güney Doğu Asya’daki durumunu güçlendirmiştir (Rich, 1992: 233-234).

Öte yandan, sürekli olarak büyüyen Alman yayılcılığı tehdidine karşı doğu sınırında sürekli askerî güç bulundurmaya zorunda kalan Fransa, sömürge elde etme mücadelesinde Büyük Britanya’nın gerisinde kalmıştır. Fransa, Tunus’u 1885’ten önce işgale başlamıştır (Rich, 1992: 232). Ayrıca bu dönemde, siyasî birliğini tamamladıktan sonra kendisine en yakın olan bölgelerde sömürge arayışına giren İtalya, Fransa ile Kuzey Afrika için rekabete girmiştir. Bu coğrafyanın yönetimine sahip olan Osmanlı İmparatorluğu ise, bu dönemden çok daha önce ekonomik açıdan, zaten, Büyük Britanya ve Fransa’ya bağımlı hâle gelmiş durumdaydı.

Avrupa uluslararası toplumunun kürenin geri kalanına yayılmasındaki son mücadele alanı Sahara’nın güneyi olmuştur. 1880’den önceki tarihlerde, Afrikalı siyasî topluluklarla Avrupalı güçler arasında, Portekiz’in Angola ve Mozambik’te; Fransa’nın Senegal’de; Hollandalı ve Britanyalı deniz birliklerinin Güney Afrika’da yapmış olduğu kıyı saldırılarından ve birkaç sayılı keşif gezisinden başka bir ilişki yoktur ve aynı zamanda, kapsayıcı bir diyalog zemininin oluşması da mümkün

görünmemekteydi (Bull, 1984a). Afrika’da hüküm süren siyasi oluşumlar da bir hükümet olmadan, salt güce dayalı şekilde düzenlerini devam ettiren topluluklardan müteşekkildi. Afrikalı siyasi toplumların kendi aralarında sürdürdüğü ilişkilerin temelinde ise genel itibariyle ahde vefaya dayalı bir diplomatik geleneğin varlığı söz konusuydu. Ne var ki, kıtanın tamamını kapsayan bir Afrika devletlerarası sistemi ya da toplumundan söz etmek de mümkün değildi. Afrikalı toplumların, Avrupa uluslararası toplumuyla ilişkisi – eğer Akdeniz şeridindeki devletler sayılmazsa– XVI. ve XIX. yüzyıllar arasındaki dönem itibariyle, yalnızca, köle ticaretine dayanmaktaydı (Bull, 1984a).

Avrupa uluslararası toplumunun, Sahara’nın güneyinden geriye kalan bölgeye yayılması, Belçika Kralı II. Léopold tarafından 1876’da kurulan Afrika’nın İncelenmesi ve Afrika Uygarlığının Korunması için Uluslararası Derneğin çalışmalarıyla ve Fransızların 1884’te Aşağı Kongo havzasına düzenlediği büyük bir seferle sürmüştür. Bu dönemde, Büyük Britanya, müttefiki olan Portekiz’le bir anlaşma imzalamış ve Portekiz’in Kongo Irmağı’nın ağzı üzerindeki haklarını tanımıştır. Bu anlaşmanın Fransa tarafından protesto edilmesinin akabinde, Almanya, Büyük Britanya’ya karşı olan genel siyaseti gereği Fransa’yı desteklemiştir. Almanya, söz konusu sorunun Berlin’de uluslararası bir konferansla çözülmesine yönelik bir davette bulunmuş ve hem Büyük Britanya hem de Portekiz bu daveti kabul etmişlerdir (Rich, 1992: 239-242).

1884–1885 Berlin Konferansları ve nihayetinde şekillenen Berlin Nihâî Senedi, Hedley Bull (1984a) tarafından “Avrupa uluslararası toplumunun emperyal üstünlüklerini bir birlik içinde empoze etmelerinin sembolü” olarak değerlendirilmektedir. Berlin Konferansları sayesinde, Avrupalı devletlerin kendi güçleriyle orantılı biçimde Afrika Kıtası’nı, Afrikalılara danışmadan paylaşmışlar ve ayrıca, bu kolonici güçler, kıta üzerindeki sorumlulukları konusunda da uzlaşmaya varmışlardır. Bu şekilde ilk olarak Berlin Nihâî Senedi’yle ortaya çıkan “kolonilere karşı sorumluluk doktrini”, 1889–1890 Brüksel Konferansı’nda; daha sonra Milletler Cemiyeti Kurucu Anlaşması’ndaki Manda Sistemi’nde ve son olarak Birleşmiş Milletler çatısı altındaki Mütevelli Konseyi’nde evrilerek varlığını somut biçimde sürdürmüştür. Berlin Nihâî Senedi, bununla birlikte, aslında her ikisi de uygar devletlerin yaptığı uluslararası hukukun alanı ile koloni hukuku alanını ayırması açısından son derece önemlidir (Steiger, 2004). Üzerinde mutabık kalınan kararlar, doğal hukukun, Avrupa uluslararası toplumu tarafından nasıl yorumladığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Batılı güçlerin, gelişmemiş topluluklara yönelik mürai paternalist yaklaşımı, Wight’ın (1992: 49-75) belirttiği üzere “*medeniyetin kendini genişletmek için mutlak hakkı olduğu yönündeki pozitif doktrin*”e dayanmaktadır; ikinci olarak, bu yaklaşım, “*barbarların hiçbir hakka sahip olmadığı*”nı ve “*sömürülebilecekler*”ini öngörmektedir. Avrupalılar tarafından Avustralya ya da diğer coğrafyalara yaptıkları gibi Afrika’yı *territorium nullius* olarak değerlendirmemiştir; ancak, buradaki siyasi toplumların varlıklarını kabul etmişlerdir. Ne var

ki, Afrikalı siyasal topluluklar, Avrupalılar tarafından egemen devlet olarak değerlendirilmemiştir (Bull, 1984a). Ayrımcılığın ve eşitsizliğin somut biçimde görüldüğü, Avrupa uluslararası toplumunun bu yaklaşımı, dekolonizasyon sürecinin bitmesine dek devam etmiştir.

XIX. yüzyılın sonunda, kürenin tamamını kapsayan küresel bir uluslararası toplumun ortaya çıkması mümkün olmuştur. XV. yüzyılda başlamış olan, Avrupa uluslararası toplumunun tüm dünyaya yayılması süreci, Afrika'nın da sisteme dâhil olmasıyla nihayetine ermiştir. Uluslararası toplumun üyelerinin kendi aralarındaki krizler, genellikle, 1890'dan itibaren Afrika'daki emperyalist yayılmayla ilgili eylemlerin birer sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Büyük Güçler, 1914'e kadar, kendi siyasî ajandalarını ve eylemlerini, rakip olarak gördükleri güçlerin Afrika'daki politikalarına göre şekillendirmiş ve sürdürmüşlerdir. 1894'te Samoa Adaları'nın paylaşılması esnasında başlayan gerginlik ve çatışma riski, 1896 Kruger Telgrafi krizi ve 1905'te ve 1911'deki Fas bunalımları, Avrupalı güçlerin Afrika'daki politikalarının savaşmanın eşiğine gelmesine neden olabilecek konular olmuştur. Öte yandan, bu çalışmada daha önce dikkat çekildiği üzere, uluslararası toplumun XX. asırda karşı karşıya kaldığı en ciddi sorun, Batılı güçlerin kendi medeniyetlerinin normlarını ve standartlarını, Batılı olmayan medeniyetlere empoze ve dikte etmesi sonucunda yaratılan “aşağılanma” hissini “Batı'ya karşı ayaklanma”ya dönüştürmesidir. Asyalı devletlerle benzer biçimde, yeni kurulan Afrikalı devletler de kendilerine dayatılan medeniyet standartlarını ve normlarını tartışmış ve Batı'ya karşı ayaklanan kampta yerlerini almışlardır.

6. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİNDE ULUSLARARASI TOPLUM

Avrupa Kıtası'nda XIX. yüzyıl, sürekli bir gelişime sahne olmuştur. Uluslararası toplumun üyeleri arasında büyük ölçekte savaşların yaşanmaması ve siyasî istikrarın göreceli olarak sürmesi, teknoloji ve sanayide devrim olarak nitelendirilen buluş ve icatların ortaya çıkması için gereken ortamı mümkün kılmıştır. Aynı zamanda, devletlerin iç siyasetlerinde de işçi sınıfı ve orta sınıf dikkate değer biçimde önem kazanmış ve kamuoyu, siyasî kararlara etki edebilecek kadar söz sahibi olma mertebesine erişmiştir. “Beş gücün hegemonyası”, Avrupa içindeki ilk “meşru hegemonya” örneğini teşkil etmektedir (Watson, 1992: 260). Birinci Dünya Savaşı'na kadar “güç dengesi, Avrupa Ahengi, Monroe Doktrini ve Batı kapitalizminin ortaya çıkardığı kontrol mekanizması” uluslararası toplumun istikrarını sağlayan unsurlar (Wight 2004: 85).

Öte yandan, Avrupa güç dengesinin vazgeçilmez öneme sahip unsurları olan küçük Alman devletleri ve bu bağlamda Viyana Barışı'nın elementleri, Almanya'nın siyasî birliğini tamamlamasından ardından ortadan kalkmıştır. Avrupa düzeni, 1890'a kadar Bismarck'ın mahir bir siyasetle yürüttüğü “ittifaklar sistemi”ne dayanarak sürdürülebilmiştir. Sanayi Devrimi ve popüler milliyetçiliğin sistem üzerindeki de baskısı bu şekilde dengelenebilmiştir. Almanya'nın sanayi kapasitesi, Bismarck

siyasetten çekildiğinde, Britanya'yı yakalamış durumdaydı (Watson, 1992: 249-250). Bu tarihten itibaren, Almanya'nın dış siyasetteki eylemleri, rakiplerini tahrik eden ve hatta "saldırgan" bir yön izlemeye başlamıştır. Kissinger'ın (2008: 163) ifadesiyle Almanya'nın "kabadayı siyaseti", ister "ordu ve donanma komutanlarını, sivil bakanlarından ve parlamentodan daha çok ciddiye alan" (Lee, 2010: 160) İmparator II. Wilhelm'in kişisel özellikleri ve pervasız karakteri, ister Almanya içindeki milliyetçi baskı gruplarının taleplerinin sonucunda şekillenmiş olsun, bu yeni gücün varlığı ve izlediği siyaset 1870'ten önceki yapısından farklılaşan uluslararası sistemi ve güç dengesini tamamen değiştirmiştir.

Avrupalı güçlerin dikkatleri ve çıkarları 1890'dan itibaren Güney Afrika, Uzakdoğu, Nil Vadisi ve İran üzerinde yoğunlaşmıştır. "Yeni donanmacılık" olarak anılan dönemde, sistemdeki hegemon güç konumundaki Britanya, başta Almanya olmak üzere yükselen diğer güçlerin baskısını ve tehdidini doğrudan görmeye başlamıştır. Aynı zamanda, hâlihazırda kontrol ettiği topraklar haddinden fazla genişlemiş olan Britanya, buralardan çekilmesi durumunda, buradaki kontrolü başka bir büyük güce bırakabilecek bir konjonktürü de göze alamamaktaydı. Gelgelelim, Britanya, XIX. yüzyılın sonuna kadar, Almanya'dan ziyade Boğazlar ve Balkan Slavlarını denetim altına almak amacındaki Rusya'yı tehdit olarak görmeye devam etmiştir (Kissinger, 2008: 146). Kırım Savaşı, 1878 Berlin Anlaşması ve 1905'te biten Japon-Rus Savaşı esnasında, Britanya'nın bu yöndeki algısı, izlediği siyaset itibariyle açıkça belli olmuştur.

Büyük Güçlerin, Kıta Avrupası'ndaki ilişkileri ve ittifaklar sistemi emperyalist rekabetten doğrudan etkilenmiştir (Kissinger, 2008: 306). İttifak bloklarının belirginleşmesi de rekabet hâlindeki güçlerin, ihtilafli oldukları uzak sömürgelere dair sorunları çözmeleriyle paralel bir gelişim göstermiştir. Rusya ile Garanti Anlaşması'nı uzatmayı reddeden Almanya, bu devleti, kendisine karşı 1870-1871 Savaşlarının ve Alsace-Lorraine'nin rövanşı için bekleyen Fransa'yla olan ittifak yapmaya itmiştir. Anlaşılır biçimde, Almanya, Fransa-Rusya ittifakının açık hedefi olarak işaret edilmiştir (Kissinger, 2008: 173). Almanya, eş zamanlı biçimde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'yla ittifakını, Büyük Britanya'yla yakınlaşmasına karşı bir engel olarak görmeye başlamıştır. XIX. yüzyıldaki Britanya'nın "muhteşem yalnızlık" politikası da 1890'dan itibaren sürdürülemez duruma gelmiştir. Öte yandan, Almanya tarafından talep edilecek bir ittifak çağırısının da mevcut şekliyle, Britanya tarafından kabul edilmesi de olanaksız hâle gelmiştir.

Diplomasi kurumu, 1890'dan sonra, uluslararası toplumda işlemez hâle gelmiştir. 1891'de Fransa ile Rusya arasında imzalanan antant, Kissinger (2008: 176) tarafından "Avrupa'daki güç dengesinin işlevini yitirmesinin başlangıcı" olarak nitelendirilmektedir. 1908'de, Britanya, Rusya ve Fransa'nın oluşturduğu Üçlü İtilâf'ın kuruluşu, uluslararası toplumda diplomasi kurumunu tamamen

dondurmuştur. 1894'te, Almanya'nın Samoa Adaları'nın paylaşılmasına yönelik politikası; 1896'daki Krüger Telgrafi bunalımı, Britanya'nın askerî prestijine ve politik konumuna ağır bir darbe vuran 1899–1902 Boer Savaşları gibi olaylar Britanya'yı yeteri kadar tedirgin ederken 1898'de ortaya çıkan Almanya'nın Donanma Programı (Sondhaus, 2001: 175-177), Britanya nezdinde kendisine karşı tastamam bir meydan okuma olarak değerlendirilmiş ve bu büyük gücün dış politikasını yeniden şekillendirmesi için bir katalizör etkisi yaratmıştır. Britanya, buna ek olarak, kendisine 1815'ten itibaren sistem üzerindeki hegemon gücünün temel unsurlarından biri olan deniz gücü kapasitesini de 1905'ten itibaren *dreadnought* tipi gemilerin ortaya çıkması ve Almanya'nın yeni donanma programını kabulünün akabinde yeniden yapılandırmak zorunda kalmıştır. İngiliz diplomat Eyre Crowe, 1907 tarihli memorandumunda, bu dönemde Almanya'ya karşı verilen tavizlerin muhtemel neticelerine yönelik olarak Britanyalı siyasî karar alıcıları ikaz etmiştir.

1914'e kadar vuku bulan siyasî olaylar, Britanya'yı önce Fransa ile daha sonra da Rusya'yla ittifak yapmaya yönlendirmiştir. 1905'teki Fas krizinde, Britanya kararlı ve ödünsüz bir politikayla, Fransa'yı muhtemel bir çatışma hâlinde yalnız bırakmayacağını net biçimde göstermiştir. Almanya'yla bir ittifakı kabul edemeyeceği gibi, Britanya'nın kendi emperyal üstünlüğünü devam ettirebilmesi adına Kıta Avrupası'ndaki güç dengesini, Fransa'yı mağlup edecek bir Almanya'nın hegemonyasına bırakması düşünülemezdi. Nitekim, bu süreç, kaçınılmaz biçimde, statükocu bir güç olarak Britanya (*Have Power*) ile statükonun değiştirilmesini isteyen ve bunun için revizyonist adımlar atan bir güç olan Almanya (*Have–Not Power*) arasındaki mücadeleye evrilmiştir.

Malî güç ve ekonomik kaynaklar, 1815'ten sonraki dönemde bilhassa diplomaside çok daha belirleyici bir enstrümana dönüşmüş ve İtalya'nın Üçlü İttifak'a girmesi yönündeki politikasında ve Rusya'nın stratejik tercihlerinde önemli rol oynamıştır (Kennedy, 2008: 274). Ayrıca bu süreçte, Büyük Güçler, ekonomilerinde yaşadıkları daralmalar karşısında, silâhlanma ve askerî kapasitelerinden feragat etmiş ve kaynaklarını çeşitli altyapı planlarına aktarmaya yönelmişlerdir (Bull, 1961: 3). Gelgelelim, genel itibariyle hiçbir güç, kendine ve kaynaklarına güvendiği anlarda askerî kapasitelerini arttırmaktan da geri kalmamıştır. Yine de bu dönemde, dünyada güvenliği ve barışı sağlayabilecek enstrümanlar yalnızca savaşmaktan müteşekkil değildi; nitekim, savaşı önleyecek teşebbüsler de görülmekteydi. Örneğin, Rusya, 1898'de silâhsızlanmaya yönelik bir çağrıda bulunmuştur. Bu öneri karşısında ise diğer güçler, öncelikli olarak Rusya'nın girişiminin bu devletin zayıflığından mı kaynaklandığına ya da bilinçli bir güçlenme arayışından mı doğduğuna yönelik şüphelerini 1919'da kurulan Sovyet–Bolşevik rejimine de yansıtmışlardır. Britanya, Rusya'nın silâhsızlanma önerisine sıcak bakmamakla birlikte anlaşmazlıkların bir uluslararası hukuk mahkeme yoluyla çözülmesine yönelik çözüm aranacak bir konferans önerisini desteklemiştir. Her yedi yılda bir yapılması planlanan Hague

Konferansları 1899 ve 1907’de yıllarında gerçekleştirilebilmiştir; ne var ki, tekrar yapılması öngörülen 1914’te tekrar yapılamamıştır. Hague Barış Konferansları, savaşın yıkıcılığının engellemesi adına mevcut bir eylemi ve bilinci ortaya koyması açısından önemlidir (Tomuschat, 2004). Nitekim, Hague Konferansları, bir açıdan kamuoyunun isteğini yansıtmıştır. Konferanslar, henüz kurulmamış olan Milletler Cemiyeti gibi uluslararası örgütler aracılığıyla savaşın önlenmesini amaçlayan bir gündemi barındırmamaktaydı. Buna rağmen, Britanya’nın çabalarıyla Hague Sürekli Hakemlik Mahkemesi’nin kurulması önerisi tartışılmış; ne var ki, Almanya’nın aleyhte oy vermesi neticesinde böyle bir oluşum hayata geçirilememiştir (Hueck, 2004). Bu minvalde, önce Versailles Barış Antlaşması ve daha sonra Milletler Cemiyeti, bu yaklaşık 20 yıllık dönemde somutlaşan barışa yönelik arayışların devamı olarak değerlendirilmektedir (Steiger, 2004).

Özetlemek adına; 1890 ve 1914 arasındaki dönemde uluslararası toplumun kurumlarından güçler dengesinin temel unsurlarının ortadan kalkmış, diğer bir kurumu olan diplomasi, peyderpey işlemez hâle gelmiş ve büyük güçler arasındaki denge de faal biçimde donmuştur. Böyle bir konfigürasyonda, uluslararası toplumun diğer bir kurumunu –savaş– işler hâle getirecek kısır bir döngü meydana gelmiştir. Ancak, devletler, askerî kapasitelerini artırma ve silâhlanma yarışına girdikleri zaman, teknoloji ve sanayi alanlarında yaşanan gelişmelerin, askerî güçlerine muhtemel katkılarını ve bunların sonuçlarını kavramaktan uzak kalmışlardır. Diplomasinin yerini savaş planları almış ve devletlerin, açıkça, kısa ve kati sonuca götürecektir bir çatışma beklentisi kendini göstermiştir. Nispeten büyük savaşların yaşanmadığı 19. yüzyılda, 1861–1865 Amerikan İç Savaşı ve 1905 Japon–Rus Savaşları endüstriyel verimliliğin askerî teknolojiye yansımalarının sonuçları hakkında önemli ipuçları vermesine rağmen, Büyük Güçler çatışmalarının niteliğindeki değişimden hiçbir ders almamıştır. Kökleri 1890’dan öncesine dayanan popüler milliyetçiliğin muhtemel bir savaşı tetiklemesi en olası bölge olan Balkanlar’da, 1908’de Avusturya–Macaristan’ın Bosna ve Hersek’i ilhâk etmesi ve 1911’de, Fas’ta yaşanan ikinci siyasî bunalımda bir çatışmanın patlak vermesi ihtimali artmıştır; ancak, asıl ve mutlak olan savaş, 1914 yılında –belki de– çatışmanın önüne geçilebilecek bir kriz sonrasında başlamıştır.

Avusturya tahtının varisi Franz Ferdinand, 28 Haziran 1914’te, Saraybosna’daki bir suikast neticesinde öldürülmüştür. Bu olayın akabinde, Almanya’nın hâlihazırda desteklediği Avusturya–Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan’a, bu devletin kabul etmesinin imkânsız olduğunu bildiği şartları dayatan bir ultimatoma vermiştir. Nitekim, suikastın üzerinden tam bir ay geçtikten sonra, Avusturya–Macaristan İmparatorluğu, Sırbistan’a savaş ilân etmiştir. Akabinde, bir zincirleme reaksiyon şeklinde uluslararası toplumun diğer tüm kurumlarının yerini tek biri, ancak, boyutlarının hiçbir Büyük Gücün tahmin edemediği “savaş” almıştır. Almanya; seferberlik ilân eden Rusya’ya, 1 Ağustos’ta; 3 Ağustos’ta

Fransa'ya savaş ilân etmiştir. Belçika'nın işgal edilmesinin hemen ardından da Britanya, Almanya'ya ve son olarak Avusturya–Macaristan İmparatorluğu, Rusya'ya karşı savaş ilân etmiştir.

SONUÇ

İngiliz Okulu ya da yaygınlaşan kullanımıyla “uluslararası toplum yaklaşımı” Uİ içinde gün geçtikçe daha da önem kazanan bir kuram hâline gelmektedir. İngiliz Okulu temsilcilerinin de dikkat çektiği üzere, Avrupa merkezli olan uluslararası toplum tarihsel-yorumlayıcı bir perspektifle anlaşılabilir. Bu çalışmada, İngiliz Okulu yaklaşımı analiz aracı olarak kullanılmış ve yaklaşımın en önemli kavramsallaştırması olan uluslararası toplumun dünyanın kalanına yayılmasının yaklaşık dört asırlık tarihi analiz edilmiştir. Hatırda tutulması gereken önemli bir husus, İngiliz Okulu'na göre uluslararası toplumun kurumları –diğer Uİ kuramlarından farklı olarak– güçler dengesi, diplomasi, savaş ve büyük güçler arasındaki uyumdur; bu kurumlardan biri ya da birkaçı, tarihsel dönemler itibarıyla, diğerlerine nazaran daha belirleyici olabilir. Bu bağlamda, Batılı güçlerin liderliğini ve taşıyıcılığını yaptığı uluslararası toplum, 15. yüzyıldan itibaren, başta Amerikalılar, yani Amerikalı devletler sistemi ve daha sonra Asyalı ve Afrikalı devletler sistemleriyle etkileşime geçmiş ve kendi normlarını ve kurumlarını buralara taşımıştır.

Başta ABD olmak üzere Amerikalı devletler, ortak kültürel mirasın da verdiği avantajla uluslararası toplumun üyeleri ile karşılıklılığa ve göreceli olarak eşitliğe dayalı bir ilişki tesis etmiş ve 19. yüzyıldan itibaren uluslararası toplumun diğer coğrafyalara yayılmasında belirleyici birer rol üstlenmişlerdir. Ancak, uluslararası toplumun Asya ve Afrika'ya yayılması, Amerikalardan farklı olarak Batılı güçlerin çifte standarda dayalı bir biçimde buralardaki devletleri ve halkları sömürmesine dayalı olarak ilerlemiştir. Başta Çin ve Japonya, daha sonra, bir nebze daha az olarak Afrikalı topluluklar, kendilerine dayatılan medeniyet standartlarını ve diplomatik kodları sorgulamışlar, reddetmişler ve bunlara karşı ayaklanmışlardır. Batı'ya karşı ayaklanma olarak nitelendirilen bu süreç, bilhassa, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha somut ve anlaşılır hâle gelmiştir. Aynı şekilde, uluslararası toplumun kurumlarından savaş, Batılı güçlerin, savaşın doğasındaki değişimi anlayamamaları nedeniyle toplumun en büyük başarısızlıklarından birine dönüşmüş ve Birinci Dünya Savaşı, uluslararası toplumu yıkılmanın eşiğine getirmiştir.

Uluslararası toplumun ontolojisi, gelişmesi, düzeni ve evrimleri, kısa dönemli tarihsel kesitlere ve bu dönemlerdeki pratiklere bakılarak anlaşılabilir. Bu bağlamda, bu çalışma, yaklaşık dört yüzyıllık bir süreci incelemiş ve bugünün küresel siyasetinin ve meselelerinin anlaşılması için örnek bir analiz ortaya koymuştur. Bu noktada, bu çalışma ile Türkiye'de yapılan ve sıklıkla Türkçe olarak yapılan çalışmalardaki göreceli olarak eksikliğe katkı sağlamaktadır. Nitekim, İngiliz Okulu temsilcilerinin de

sıklıkla dikkat çektiği üzere, başta Ukrayna ve Suriye’de devam eden savaşlar olmak üzere, küresel siyasetin anlaşılmasının ve açıklanmasının yolu, uluslararası toplumun ve kurumlarının işleyişinin idrak edilmesine bağlıdır.

The Historical Development of the International Society before the 20th Century and Its Expansion to the World on the Basis of the Classical English School Approach

EXTENDED SUMMARY

“International society” is one of the most critical conceptualizations of the British School (or “International Society Approach”) theory (Jorgensen, 2018: 113-114; Navari et al., 2021), which has gained significant importance in the discipline of International Relations (IR) in recent years. In very general terms, this approach emphasizes the importance of understanding the social structures and norms that govern the behavior of states and other international actors. According to the representatives of the English School, while the basic assumptions of the Realist or Liberal approach provide necessary explanatory coherence, international institutions, norms, and values also provide an essential framework for understanding and analyzing international politics and its role in shaping international behavior. In this context, the English School argues that states do not exist in isolation but are part of a broader international society with shared norms, values, and rules. Compared to other IR theories, one of the most distinctive features of the English School is the institutions of the international society; the balance of power, international law, diplomacy, war, and the balance between great powers (Bull, 1977 [1995]; Wight, 2004). In addition, the English School provides a valuable tool for understanding the complex interactions between states, non-state actors, and international institutions in the sphere (Dunne, 2013; Buzan, 2014; Aĝkaya, 2016).

With these features, the English School focuses on the history and dynamics of regional systems, from war and security (Pejcinovic, 2013; Brenner, 2016) to humanitarian intervention (Wheeler, 1992; 2000; Jackson, 2000; Bellamy, 2009; Murray and Keating, 2018; Pelaez et al., 2009; Gorman, 2012; Schouenborg, 2013; Quayle, 2013; Lubbock, 2020; Nakajima et al., 2021), the rise of new forces and globalization (Dunne and Reus-Smit et al., 2017; Buzan and Acharya, 2019; 2022; Knudsen and Navari et al., 2022) and climate change (Falkner, 2017; 2021) while remaining a potential approach for understanding current issues of international politics (Parrat and Spandler, 2021). Accordingly, the English School is on the way to becoming an IR theory that has been increasingly deployed in Turkey and in Turkish studies. However, in studies carried out in Turkey and particularly in Turkish, the basic theoretical and conceptual features of the English School are generally discussed descriptively (see Devlen & Özdamar, 2010; Palabıyık, 2014; Aĝkaya, 2016; Tepeciklioĝlu, 2016; Demirel, 2017b; Turan Zara, 2017; Özkan & Özkan, 2020) and, less frequently, following listing these features, case analyzes covering short periods are presented (Şeyşane, 2013; Halistoprak, 2015; Serdar, 2015; Tepeciklioĝlu & Tepeciklioĝlu, 2015; Arıkanoĝlu, 2016; Demirel, 2017a; Tepeciklioĝlu and Demirel,

2017; İnan Şimşek, 2019; Tepeciklioğlu, 2020; Eminoğlu, Unutulmaz and Özerim, 2020; Ergül Jorgensen, 2020; Koç, 2020; Sula, 2021; Cingöz, 2022; Demircioğlu, 2022; Elçi, 2022).

The concept introduced by the English School and still developing can be understood from a historical-interpretive perspective, as Hedley Bull and Adam Watson (1985: 9), who are accepted among the international society and its “founding thinkers” (Dunne, 1998) indicate. From this point of view, this study sees the historical development of international society as a relatively empty field in studies conducted in Turkey and Turkish. To contribute to the literature, the international society’s expansion from the fifteenth century to the twentieth century is scrutinized in the study.

When the European international society began to spread to the rest of the world in the fifteenth century, it was impossible to talk about a single international system or society; however, there were different regional-international systems. The spread of European states further showed varying characteristics in different geographies and regions, and the rules and institutions of the international society have been reshaped depending on interactions. During this process that lasted for about four centuries, European states spread their institutions, technology, and economy, and the global-scale political structure that emerged at the end of the nineteenth century was shaped by the European international society. These regional international systems with which the European international society interacted in the process of expansion: the Mexican and Peruvian Empires in the Americas, the Arab-Muslim and Indian systems in Asia, as well as the Chinese international system. In Africa, more undeveloped and primitive political structures existed back then (Bull and Watson, 1984: 2-5).

The relationship of international systems with each other or the European international society with other systems started primarily through trade and continued from the fifteenth to the nineteenth centuries. In this period, European states generally emphasized the equality of both parties and the freedom to trade, relying on natural law. In addition, this approach of the Europeans also included discrimination against other communities with which they had commercial relations – be it Muslim states or the Chinese Empire – “Christians and infidels” or “Europeans and non-Europeans,” similar to the Hellenic characterizations as barbarians (Bull and Watson, 1984: 6). The most striking examples of this approach are seen in Latin America in the *conquista* [conquest] and the Christianization of the continent, and in relations with Muslim states systems or China. It should be noted that the European international society has evolved simultaneously with its expansion and is reflected in its relations with other state systems. In more astute terms, the expansion of the European international society is not uniform and systematic; the mechanisms and institutions of the European international society have also been constantly reshaped.

The four-century expansion process is divided into two periods in itself. The first period lasted from the fifteenth century, when European states began to spread through conquest, to the nineteenth century, when a universal international society emerged. The most distinctive characteristic of this period is the “mercantilist structure.” The second period lasts from the beginning of the nineteenth century to the First World War, with the entry of non-European states into the international society (Bull and Watson, 1984: 7-8). On the other hand, the nineteenth century stands out as the period in which European states showed an imperialist orientation. The second one of these processes, in which the expansion of the international society follows different structures, constitutes the main focus of the study.

In this context, the study presents, from a historical-interpretive perspective, the expansion of the openly West-centred “European international society” to the rest of the world, remaining coherent to the historical narrative put forth by the English School and its primary representatives, particularly Hedley Bull and Adam Watson. In order to consolidate the narrative more straightforwardly, the structure of the European international society in the historical process is explained in the first section. Then, the following section tackles the interaction of the international society with the American “state systems.” The third and fourth chapters examine the expansion of the international society to Asia and Africa. The last section examines the situation of international society before the First World War, which is one of the most prominent signs of failure.

The ontology, development, order, and evolutions of international society cannot be understood by looking at short-term historical sections and practices in these periods. In this context, this study examines nearly four centuries and presents an exemplary analysis to understand today's global politics and issues. This study contributes to the relative need for studies conducted in Turkey and often in Turkish. As the representatives of the English School often point out, to understand and explain global politics, particularly the ongoing wars in Ukraine and Syria, an understanding of the functioning of the international society and its institutions is more urgently needed.

KAYNAKÇA

- Acharya, A. ve Buzan, B. (2019) *The Making of Global International Relations: Origins and Evolution of IR at Its Centenary*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Ağkaya, O. (2016). “İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(4), 1059-1089.
- Arıkanoglu, N. (2016). “Anarşik Düzendeki Uluslararası Topluma Doğru Yol Alan Dünyada Birleşmiş Milletlerin Rolü”, *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1).
- Bellamy, A. J. (2009). *Responsibility to Protect*, Polity Press, Cambridge.
- Brenner, W. J. (2016). *Confounding Powers Anarchy and International Society from the Assassins to Al Qaeda*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Bull, H. (1961). *The Control of The Arms Race: Disarmament and Arms Control in the Missile Age*, The Institute for Strategic Studies, Londra.
- Bull, H. (1977 [1995]), *The Anarchical Society: A Study of Order in World Politics*, Columbia University Press, New York.
- Bull, H. (1984a). “European States and African Political Communities”, *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Bull, H. (1984b). “The Emergence of a Universal International Society”, *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York. *European States and African Political Communities*.
- Bull, H. (1984c). “The Revolt Against West”, *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Bull, H. ve Watson, A. (1984). “Introduction”, *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Burkman, T. W. (2008). *Japan and The League of Nations: Empire and World Order (1914–1938)*, University of Hawai’s Press, Honolulu.
- Buzan, B. (2014). *An Introduction to the English School of International Relations: The Societal Approach*, Polity Press, Cambridge.
- Buzan, B. (2017). “Universal Sovereignty”, *The Globalization of International Society* (Ed: Dunne T. ve Reus-Smit C.), Oxford University Press, Oxford.
- Buzan, B. ve Acharya, A. (2022) *Re-imagining International Relations: World Orders in the Thought and Practice of Indian, Chinese, and Islamic Civilizations*, Cambridge University Press, New York.
- Buzan, B. ve Gonzalez-Pelaez, A. (Ed.) (2009). *International Society and the Middle East: English School Theory at the Regional Level*, Palgrave, Basingstoke.

- Buzan, B. ve Little, R. (2000). *International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations*, Oxford University Press, Oxford.
- Carr, E. H. (1945). *Nationalism and After*, Macmillan, Londra.
- Carr, E. H. (1946 [1981]). *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939: An Introduction to the Study of International Relations*, The Macmillan Press, Hong Kong.
- Cingöz, M. (2022). "Osmanlı Devleti ve Uluslararası Toplum", *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, Cilt 3, 88-119.
- Demircioğlu, F. (2022). "İngiliz Okulu Perspektifinden Orta Asya Analizi", *Hakkari Review*, 6(2), 123-136.
- Demirel, M. (2017a). *The English School Theory and Turco-German Relations. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Demirel, M. (2017b). "Hedley Bull Perspektifinden 'Uluslararası Toplum' Kavramsallaştırması ve Kurumları", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 46-85.
- Devlen, B. ve Özdamar, Ö. (2010). "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(25), 43-68.
- Donelan, M. (1984). "Spain and the Indies", *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Dunne, T. (1998), *Inventing International Society: A History of the English School*, MacMillan, Londra.
- Dunne, T. (2013). "The English School", *International Relations Theories: Discipline and Diversity*, 3. Baskı (Ed: Dunne, T., Kurki, M. ve Smith, S.), Oxford University Press, Oxford.
- Dunne, T. ve Reus-Smit, C. (Ed.) (2017). *The Globalization of International Society*, Oxford University Press, New York.
- Elçi, İ. H. (2022). "İngiliz Okulu'nun Düzen-Adalet Tartışması Bağlamında BM Barışı Destekleme Operasyonlarının Analizi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 77(3), 463-484.
- Eminoğlu, N., Unutulmaz, K. O. ve Özerim, M. G. (2020). "International Society and Its Institutions in Refugee Protection during the COVID-19 Pandemic: Revisiting the Solidarity / Pluralism Debate in English School", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Özel Sayı: Uluslararası İlişkilerde Göçü Yeniden Değerlendirmek, 55-72.
- Ergül Jorgensen, F. A. (2020). "African States from The Perspective Of The English School: From Sovereignty Deficit to Regional Society", *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 22-35.

- Falkner, R. (2017). "International climate politics between pluralism and solidarism: An English School perspective", *Traditions and Trends in Global Environmental Politics: International Relations and the Earth* (Ed: Corry O. ve Stevenson H.), Routledge, Londra.
- Falkner, R. (2021). *Environmentalism and Global International Society*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Gillard, D. (1984). "British and Russian Relations with Asian Governments in the Nineteenth Century", *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Gong, G. W. (1984). "China's Entry Into International Society", *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Gorman, D. (2012). *The Emergence of International Society in the 1920s*, Cambridge University Press, New York.
- Grotius, H. (2011). *Savaş ve Barış Hukuku*, (Çev. S. L. Meray), Say Yayınları, İstanbul.
- Halistoprak, B. T. (2015). *The English school theory of international relations and peacebuilding: An analysis of peacebuilding interventions in Liberia and Sierra Leone through the world society framework* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi.
- Howard, M. (1984). "The Military Factor in European Expansion", *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Hueck, I. (2004). "Peace, Security and International Organisations: The German International Lawyers and the Hague Conferences", *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One* (Ed: Lesaffer R.), Cambridge University Press, New York.
- İnan Şimşek, A. (2019). "Uluslararası Toplumun Kutup Politikaları: Arktik-Antarktika Karşılaştırması", *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21. Yüzyıl Siyasetinde Kutuplar Özel Sayısı, 207-237.
- Jackson, R. (2000). *The Global Covenant Human Conduct in a World of States*, Oxford University Press, Oxford.
- Jonas, M (2011). "American Isolationism and the Coming of the Second World War", *The Origins of the Second World War: An International Perspective* (Ed: Frank McDonough), Continuum, New York.
- Jorgensen, K. E. (2018). *International Relations Theory: A New Introduction*, 2. Baskı, Palgrave, Londra.

- Keal, P. (2003). *European Conquest and the Rights of Indigenous Peoples: The Moral Backwardness of International Society*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kennedy, P. (2008). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Düşüşleri*, (Çev. B. Karanakçı), 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kissinger, H. (2011). *Diplomasi*, (Çev. İ. H. Kurt), 10. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Knudsen, T. ve Navari, C. (Ed.) (2022). *Power Transition in the Anarchical Society: Rising Powers, Institutional Change and the New World Order*, Palgrave Macmillan, Cham.
- Koç, Y. (2020). “İnşacılık ve İngiliz Okulu Perspektifiyle Uluslararası Toplum Tartışması: Birleşmiş Milletler-Milletler Cemiyeti Örneği”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 45(1), 143-159.
- Lubbock, R. (2020). “Rights, recognition and norms in the making of Latin American International Society: An historical materialist interpretation”, *Journal of International Relations and Development*, 23, 237–261.
- Murray, R. W. ve Keating, T. (2018). “Responsibility to Protect, Polarity, and Society R2P’s Political Realities in the International Order”, *Challenges for Humanitarian Intervention Ethical Demand and Political Reality* (Ed: Coady C. A. J., Dobos N. ve Sanyal S.), Oxford University Press, Oxford.
- Nakajima, H. (Ed.) (2021). *International Society in the Early Twentieth Century Asia-Pacific Imperial Rivalries, International Organizations, and Experts*, Routledge, New York.
- Navari, C. (Ed.) (2021). *International Society: The English School*, Palgrave Macmillan, Cham.
- Özkan, G. ve Şimşek Özkan, E. (2020). “İngiliz Okulu’nun Uluslararası İlişkilerdeki Kuramsal Konumu: Marksist Bir Eleştirel Okuma” *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 57, 171-204.
- Palabıyık, M. S. (2014). “İngiliz Okulu”, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (Ed: Gözen R.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parrat, C. F. ve Spandler, K. (2021). “Using the English School to Understand Current Issues in World Politics”, *International Society: The English School* (Ed: Navari C.), Palgrave Macmillan, Cham.
- Pejcinovic, L. (2013). *War in International Society*, Routledge, New York.
- Phillips, A. (2017). “International Systems”, *The Globalization of International Society* (Ed: Dunne T. ve Reus-Smit C.), Oxford University Press, Oxford.

- Quayle, L. (2013). *Southeast Asia and the English School of International Relations A Region-Theory Dialogue*, Palgrave Macmillan, New York.
- Renehan Jr., E. J (2007). *The Monroe Doctrine: The Cornerstone of American Foreign Policy*, Chelsea House, New York.
- Rich, N. (1992). *Great Power Diplomacy: 1814-1914*, McGraw Hill, New York.
- Ruacan, İ. Z. (2018) “Classical English School Theory and the Ottoman/Turk: Reimagining an Exclusionary Eurocentric Narrative”, *Alternatives*, 43(3), 157-172.
- Schouenborg, L. (2013). *The Scandinavian International Society Primary institutions and binding forces, 1815–2010*, Routledge, New York.
- Serdar, İ. (2015). “Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış”, *The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies*, 1(1), 14-38.
- Sondhaus, L. (2001). *Naval Warfare: 1815–1914*, Routledge, Londra.
- Steiger, H. (2004). “Peace Treaties from Paris to Versailles”, *Peace Treaties and International Law in European History: From the Late Middle Ages to World War One* (Ed: Lesaffer R.) Cambridge University Press, New York.
- Suganami, H. (1984). “Japan’s Entry into International Society”, *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Sula, İ. E. (2021). “Turkish Foreign Policy in the Early Republican Period: An ‘International Society’ Approach”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 9(1), 1-16.
- Şeyşane, V. (2013). “İki Savaş Arası Dönemde Uluslararası Toplum ve Çatışma: İngiliz Okulu Perspektifinden Mançurya Krizini Anlamak”, *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(1).
- Tepeciklioğlu, A. O. (2016). “An Analysis of the World Society Conceptualization in the English School”, *Ege Academic Review*, 16(4), 733-743.
- Tepeciklioğlu, A. O. (2020). “Koruma Sorumluluğu: Devletlerin Dünyasında İnsanları Korumak”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 231-248.
- Tepeciklioğlu, A. O. ve Demirel, M. (2017). “İngiliz Okulu Kuramı Perspektifinden Uluslararası Çevre Sorunları”, *Alternatif Politika*, 9, 70–106.
- Tepeciklioğlu, A. O. ve Tepeciklioğlu, E. (2015). “Teoriden Pratiğe: Suriye Krizi ve Uluslararası Toplum”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(1), 163-193.

- Turan Zara, A. P. (2017). Le concept d'intervention humanitaire vu par l'école anglaise: La corrélation entre la souveraineté étatique et la société. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Galatasaray Üniversitesi.
- Vincent, R. J. (1984). "Racial Equality", *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, Oxford.
- Watson, A. (1984a): "Russia and the European States System", *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Watson, A. (1984b). "New States in the Americas", *The Expansion of International Society* (Ed: Bull H. ve Watson A.), Oxford University Press, New York.
- Watson, A. (1992). *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, Routledge, Londra.
- Wheeler, N. J. (1992). "Pluralist or Solidarist Conceptions of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention", *Millennium*, 21(3), 463–487.
- Wheeler, N. J. (2000). *Saving Strangers: Humanitarian Intervention in International Society*, Oxford University Press, Oxford.
- Wight, M. (1977). *System of States*. Leicester University Press, Bristol.
- Wight, M. (1992). *International Theory: The Three Traditions*, Holmes & Meier for the Royal Institute of International Affairs, New York.
- Wight, M. (2004). *Power Politics*, Continuum International Publishing Group Ltd., Londra.
- Zarrow, P. (2005). *China in War and Revolution 1895–1949*, Routledge, Abingdon.
- Zhang, Y. (2017). "Worlding China, 1500–1800", *The Globalization of International Society* (Ed: Dunne T. ve Reus-Smit C.), Oxford University Press, Oxford.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i> %100	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Onur AĞKAYA
Tasarım / <i>Design</i> %100	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Onur AĞKAYA
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i> %100	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Onur AĞKAYA
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i> %100	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Onur AĞKAYA
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i> %100	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Onur AĞKAYA

Kadınların Yerel Yönetimler Tarafından Desteklenmesine Yönelik Nitel Bir Çalışma: Su-mekân (Sultangazi Kültür Sanat ve Mesleki Eğitim Akademisi) Örneği

Araştırma Makalesi/Research Article

Yaşar TINAR¹

ÖZET

Bilindiği üzere geleneksel toplumlarda kadının toplum içerisindeki en önemli görevini ev işleri, çocuk ve hasta bakımı oluşturmaktaydı. Dolayısıyla bu bakış açısı sayesinde kadınlar çalışma hayatından, toplumsal ve sosyal hayattan mahrum kalmışlardır. Fakat günümüzde kadının toplum ve çalışma hayatındaki rolünün değişime uğradığı bir gerçektir. Bu değişimle birlikte kadınları mesleki ve kişisel gelişim alanında destekleyen yerel yönetimler onları donanımlı bir şekilde toplum ve çalışma hayatına hazırlamaktadır. Yerel yönetimler, özellikle sosyo-ekonomik açıdan dar gelirli ailelerin bulunduğu bölgelerde bu çalışmalarına ağırlık vermektedirler. Hatta günümüzde organizasyonel anlamda “Kadın ve Aile Hizmetleri Müdürlüğü”nün olmadığı yerel yönetim birimi yok denecek kadar azdır. İşte yerel yönetim birimleri bu müdürlükler vasıtasıyla kendi sınırları içerisinde yer alan kadınlara hizmet etmektedirler. Verilen bu hizmetlerdeki temel amacın bir kısmını bütüncül bir sosyal hizmet yaklaşımıyla kadınların ve çocukların güçlendirilmesi doğrultusunda koruyucu, önleyici ve geliştirici hizmetlerin yerine getirilmesi oluştururken diğer kısmını ise eşit ve adil bir şehir yaşamının kurulması amacı oluşturmaktadır. Bu yazıda da yerel yönetimlerin kadınlara yönelik mesleki ve kişisel gelişimlerini, imkân ve olanaklar dâhilinde, sunduğu Su-mekân örneği üzerine durulmuş ve çalışma sonucunda yıllara göre kadınlar tarafından Aşçılık ve Pastacılık kurslarına, kadın elbise dikim kurslarına, resim ve sanat eğitimi faaliyetlerine ve son olarak ise ilk yardım kurslarına yoğun bir katılım sağlandığı, yürütülen faaliyetlere katılımın 26-45 yaş arasında bir yoğunluk olduğu ve eğitim düzeyi boyutunda ise katılımcıların büyük birçoğunun Lise düzeyinde eğitime sahip katılımcılardan oluştuğu sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Yerel Yönetimler, Çalışma Hayatı, Toplumsal Hayat, Eğitim

JEL Kodları: R11, R23, H79.

A Qualitative Study on Supporting Women by Local Government: The Case of Water-Place (Sultangazi Culture, Art and Vocational Education Academy)

¹ Darphane ve Damga Matbaası Genel Müdürlüğü, tinaryasar1@gmail.com, İstanbul, Türkiye, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2382-4833>

ABSTRACT

As it is known, in traditional societies, the most important duty of women in the society was housework, child and patient care. Therefore, thanks to this point of view, women have been deprived of working life, social and social life. But today, it is a fact that the role of women in society and working life has changed. With this change, local governments that support women in the field of professional and personal development prepare them for social and working life in an equipped way. Local governments focus on these activities, especially in regions where there are low-income families in socio-economic terms. Even today, there is hardly any local government unit that does not have a “Women and Family Services Directorate” in organizational terms. Local government units serve women within their borders through these directorates. While the main purpose of these services is to provide protective, preventive and improving services in line with the empowerment of women and children with a holistic social service approach, the other part is to establish an equal and fair city life. In this article, the professional and personal development of local governments for women, within the possibilities and possibilities, the example of Water-space is emphasized and as a result of the study, Cooking and Pastry courses, women's dress sewing courses, painting and art education activities by women according to the years, and finally. It was concluded that there was an intense participation in first aid courses, participation in the activities carried out was between the ages of 26-45, and in terms of education level, the majority of the participants consisted of participants with high school education.

Keywords: *Women, local governments, working life, social life, education*

JEL Codes: *R11, R23, H79.*

**Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.*

GİRİŞ

Günümüz dünyasında potansiyel işgücü içinde erkekler kadar kadınlar da bulunmaktadır. Kadınların ekonomik alana katılmalarını sağlamanın bir yolu da girişimciliktir. Girişimci sayısının artması ekonomik büyüme ve istihdamın artırılmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum işsizliğin ve yoksulluğun azalmasında etkili olabilmektedir (Keskin, 2014). Ancak kırsaldan kente göç ve bu göçün sonucunda kadınların istihdamın dışında kalması, kente uyum sorunu, kırsaldaki ve kentteki iş kollarının ve faaliyet alanlarının birbirlerinden farklı olması ve bu farklı alanların ayrı birer uzmanlık gerektirmesi vb. nedenler de kadınların çalışma hayatına katılmasına bir engeldir (Çakır, 2011: 75). Kadınlar girişimcilik sürecinde toplumsal engellerin yanı sıra finansal engeller, bağlantı kurma, bilgi ve eğitim eksiklikleri ve sosyal destek eksiklikleri gibi çok fazla eksiklikle karşılaşmaktadır (Yılmaz ve Karaçelebi, 2020). Kadınlar kişisel girişimci özelliklerini kendine güven, yaratıcılık, risk alma, bağımsızlık, rekabetçilik gibi özellikler barındırmakla birlikte kadın girişimcileri iyi iletişim kuran, hoşgörülü, özverili ve iyi iletişim becerisine sahip olmalarından dolayı sosyal sermayeyi harekete geçirici yeteneğe sahiptirler (Yetim, 2002). Girişimcilik kadınların toplum içerisindeki yerinin güçlenmesiyle birlikte toplumların gelişmişlik düzeylerinin de artmasına yardımcı olmaktadır (Can ve Karataş, 2007). 2022 yılında kadınların işgücüne katılma oranları %35,1 iken istihdam oranları %30,8

şeklinde gerçekleşmiştir. Söz konusu aynı veriye göre erkekler de işgücüne katılım oranı %71,2 iken istihdam oranı %65,3 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023).

1. SOSYAL POLİTİKA VE YEREL YÖNETİMLER

Bir kamu kuruluşu olan yerel yönetimler, hizmetlerin sunumunu yasal olarak bir hukuki zemine dayandırmaktadır. Bu yasal ve hukuki olan kanunlar ise; 5216 sayılı “Büyükşehir Belediyesi Kanunu”, 5393 sayılı “Belediye Kanunu” ve 5018 sayılı “Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu”ndan oluşmaktadır. Bu yasal düzenlemeler yerel yönetimler açısından hayati bir önem taşımaktadır. Bu çerçevede araştırma açısından önemli olan kanun 5393 sayılı “Belediye Kanunu”dur.

5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 14. maddesine göre yerel yönetimlere; “...sosyal hizmet ve yardım, nikâh, meslek ve beceri kazandırma; ekonomi ve ticaretin geliştirilmesi hizmetlerini yapar veya yaptırır” yetkisi verilmiştir. Yine aynı kanunun aynı maddesine göre yerel yönetimlere; “Büyükşehir belediyeleri ile nüfusu 100.000’in üzerindeki belediyeler, kadınlar ve çocuklar için konukevleri açmak zorundadır. Diğer belediyeler de mali durumları ve hizmet önceliklerini değerlendirerek kadınlar ve çocuklar için konukevleri açabilirler” yetkisi verilmiştir. Diğer yandan 5393 sayılı kanunun 75. maddesinde; “Belediye; sağlık, eğitim, spor, çevre, sosyal hizmet ve yardım, kütüphane, park, trafik ve kültür hizmetleriyle yaşlılara, kadın ve çocuklara, engellilere, yoksul ve düşkünlere yönelik hizmetlerin yapılmasında belde de dayanışma ve katılımı sağlamak, hizmetlerde etkinlik, tasarruf ve verimliliği artırmak amacıyla gönüllü kişilerin katılımına yönelik programlar uygular” ifadesi yer almaktadır (Mevzuat, 2023).

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda özellikle dezavantajlı gruplara yönelik hizmetler; Sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettmek, bu hizmetleri yürütürken üniversiteler, yüksek okullar, meslek liseleri, kamu kuruluşları ve sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmak” şeklinde ifade edilmiştir (Mevzuat, 2023).

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere gerek ilçedeki yerel yönetimler gerekse büyükşehir niteliğindeki yerel yönetimler dezavantajlı gruplara önemli hizmetler vermektedir. Dezavantajlı gruplar arasında ise bilindiği üzere; yaşlılar, çocuklar, engelliler, kadınlar, gençler ve yoksullar bulunmaktadır (Belli ve Çoban, 2022: 93). Sosyal belediyecilik anlayışı sayesinde bu dezavantajlı gruplar en önemli hizmet grupları arasında yer almaktadır. Yerel yönetimler, özellikle dezavantajlı gruplara yönelik hizmetleri veya onlara yönelik mesleki ve kişisel gelişimlerini destekleyici hizmetleri yerinde ve ihtiyaç nispetinde karşılamaktadır. Bu doğrultuda yerel yönetimler; sosyal ve kültürel

hizmetlerin ifasında sosyal amaçlı tesisler ve meslek ve beceri kursları açmaktadır. Sultangazi Belediyesi bünyesinde bulunan Su-mekân (Sultangazi Kadın Sanat Kültür ve Mesleki Eğitim Akademisi) da bu hizmet ve amaç doğrultusunda hizmet vermektedir. Ancak Su-mekân sadece kadınlara yönelik; kültürel, eğitim ve sportif faaliyetlerinin gerçekleştirildiği bir hizmet tesisidir. Su-mekân içerisinde atölye olarak; yemek, dikiş, bilgisayar, resim, çini ve seramik, kişisel gelişim ve el sanatları bulunmaktadır. Sosyal donatı alanı olarak ise; kütüphane, konferans salonu, spor salonu, sergi ve satış noktası bulunmaktadır (Sultangazi Belediyesi, 2023).

2. YEREL HİZMETLERİN KADINLAR İÇİN ÖNEMİ

Yerel yönetimler tarafından sunulan hizmetler, kadınların yaşamını erkeklere göre daha fazla etkilemektedir. Çalışma hayatında olmayan kadınlar günlerinin büyük çoğunluğunu ev işleri, çocuk, yaşlı ve hasta bakımı ile geçirmektedirler. Keza kadınların ev işlerinde kullanmış olduğu doğalgaz, elektrik, su, alışveriş araçları ve çocuklar için oyun parkları vb. hizmetlerin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Yıldırım, 2013: 7).

Ortak yaşam alanlarının kullanımında kadın ve erkekler için farklılıkların var olduğu düşünüldüğünde; her iki cinsin de yerel hizmetlerin sunduğu hizmetlerden sosyal, ekonomik, toplumsal ve fiziksel olarak faydalanma seviyesi, ihtiyaç ve beklentilerinin aynı olmadığı görüşü ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı kadınlara yönelik yerel hizmetlerin hiç veya yeterince sunulmaması ya da maliyetlerinin yüksek olmasının oluşturmuş olduğu boşluğu kadınlar doldurmaktadır (Alkan, 2013).

Kadınların evde çoğunlukla yaşlı, hasta ve çocuk bakımıyla uğraşmaları nedeniyle çalışma yaşamına katılmadıkları çok açık bir gerçektir. Dolayısıyla kadınlar sosyal ve ekonomik hayata aktif bir şekilde katılmamaktadır. Diğer yandan yetersiz sayıda olan kadın sığınma evleri nedeniyle kadınların aile içi şiddete maruz kaldığı da bilinmektedir. Ayrıca bazı bölgelerde sokak aydınlatmalarının yetersiz seviye de olması nedeniyle kadınlara yönelik cinsel taciz ve saldırının olmasına sebep olmaktadır. Bundan dolayı yerel idarecilerin kadınlara yönelik her ihtiyacı en ince ayrıntısına kadar düşünerek hayata geçirmesinde fayda vardır (Derdiyok, 2014). Özellikle yerel idarecilerin kadınların tecrübelerinden ve birikimlerinden yararlanmasında da fayda olacaktır. Dolayısıyla karşılıklı iletişim kanallarının sürekli açık olmasıyla birlikte; kadınların ihtiyaç, beklenti, öneri ve şikâyetleri daha hızlı bir şekilde çözüme kavuşturulabilir (Arem, 2008: 24).

Diğer yandan kadın istihdamının artırılmasında da yerel yönetimler kritik rol oynamaktadır. Bilindiği üzere çocuklu anneler ya çocuk bakımını ya da çalışmayı tercih etmek zorundadırlar. Bundan ötürü yerel yönetimlerin, kreş veya çocuk bakımı vb. hizmetleri ortak mahalli bir hizmet olarak kabul etmesi ve benimsemesi gerekmektedir. Hatta yerel yönetimlerin, özellikle dar gelirli ailelerin yaşadığı

mahallelerde ücretsiz çocuk bakımı ve eğitim merkezi veya yaşlı bakım merkezi vb. hizmetleri sunması kadınların istihdamını arttıracığı görüşünü kuvvetlendirmektedir (Esen, 2014: 2). İstanbul'da 2023 yılı itibariyle İstanbul Büyükşehir Belediyesine ait 58 adet kreş bulunduğu bilinmektedir (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2023). Sultangazi Belediyesi özelinde ise sadece 1 adet kreş bulunmaktadır (Sultangazi Belediyesi, 2013). Gerçi İstanbul'un nüfusu göz önüne alındığında her iki belediyeye ait kreş sayısının azlığı dikkati çekmektedir. Yerel yönetimlerin kadınlar için bir başka önemi ise, evde üretim yapan kadınların ürünlerini satabilecekleri pazarların oluşturulmasıdır. Bu vesileyle kadınlar bir şekilde ev ekonomisine katkı sağlamış olacaklardır. Bunun yanı sıra yerel yönetimlerden kadınların bir başka beklentisi ise, alt yapı çalışmalarına yerel yönetimlerin yeterince özen göstermesidir. Çünkü bir kadın pazar arabasıyla veya bebek arabasıyla sokağında veya mahallesinde rahatça dolaşma beklentisindedir (Yavuz, 2015, 69).

3. YEREL YÖNETİMLERDE GENEL OLARAK KADIN HİZMETLERİ

Yerel yönetim hizmetlerinin temelinde herkese eşit yerel kamu hizmeti anlayışının benimsenmesi ve kadınların yerel yönetimlerden beklentilerinin göz ardı edilmemesi gelmektedir. Özellikle yerel yönetimler bakış açısını cinsiyete duyarlı ve kadınların isteklerini de gözeten bir şekilde oluşturmalıdır. Yani yerel yönetimler tarafından kadınlara günlük yaşamlarını kolaylaştırıcı hizmetler sunulmalıdır (Ka-der, 2006: 12-13). Türkiye'de 1970'li yıllardan itibaren toplumsal ve ekonomik hayatı etkileyen faktörlerden biri, toplumsal cinsiyet rolleri ve tanımlamalardaki değişim olmuştur. Erkekler ve kadınlar, toplumsal ve ekonomik hayatta kendi yaşam alanlarını değiştirerek, toplumsal kurumlar, bireysel ilişkiler ve insan özelliklerinin de ifade edilmesini yeniden şekillendirmiştir (Mackenzie, 2011: s. 1). Elbette yaşanan bu değişimler problemsiz bir şekilde gerçekleşmemiştir. Öyle ki insanların, yaşanan bu sorunlara farklı tepkiler vermesi de oldukça doğal karşılanmıştır. Yaşanan bu durum çağın gereksinimi de olsa herhangi bir zorunluluktan da kaynaklanmış olsa, birçok kadın bu dönemde bir yandan ekonomik roller üstlenirken diğer yandan da evdeki ve komşuluk birimindeki sorumluluklarını yerine getirmeyi sürdürmeye çalışmıştır. Kadınlar açısından ise bu durum ikili bir yaşam anlamına gelmeye başlamıştır.

Diğer taraftan yerel yönetimler yerel kaynakları farklılık gösteren ihtiyaçlar nispetinde dağıtmakla mükelleftir. Dolayısıyla yerel yönetimler vatandaşa sunulan hizmetlerin hem üreticisi hem sunucusu hem de satın alıcısı konumundadır. Bu çerçevede yerel yönetimlerce sunulan hizmetlerin yerelin ihtiyacını karşılaması gerekmektedir. Çünkü yerelde üretilen veya sunulan hizmetler genelde dezavantajlı gruplar özelde ise kadınların yaşam kalitesi açısından hayati bir önem taşımaktadır (Mazlum, 2009: 93). Ayrıca yerel yönetimler, kadınların yaşam kalitesini arttırmanın dışında onların yaşamlarını kolaylaştırmakta ve konumlarını da güçlendirmektedir (Alkan, 2006: 38). Yerel

yönetimlerce kadınlara pek çok hizmetin verildiği bilinmekle birlikte genelde şu hizmetlerin verildiği bilinmektedir: Kadın Sığınma Evleri (Konukevleri), Kadın Danışma Merkezleri, Evde Bakım Hizmetleri, Kentsel Hizmetler, Eğlence ve Dinlenme Mekânları, Yoksullukla Mücadele Çalışmaları, Sağlıkla İlgili Destek Çalışmaları, Kent Konseyi ve Kadın Meclisleri (Hayran, 2013: 109-127). Her yerel yönetim biriminde olmamakla birlikte sadece kadınlara özel kadın hastalıkları tarama merkezi ve spor tesisleri de olduğu bilinmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2008: 47-51).

4. SULTANGAZİ’NİN SOSYO-EKONOMİK YAPISI

Sultangazi, İstanbul’un fazla göç alan ilçelerinden birisidir. Özellikle dar gelirli aileler için Sultangazi cazibe merkezidir. Çünkü dar gelirli aileler, büyük şehirlerde yaşayabilmek adına hayat pahalılığı, barınma ve iş bulma gibi nedenleri göz önünde bulundurmaktadırlar. İstanbul’daki iş imkânları ve Sultangazi ilçesinin bazı bölgelerinde konut kiralalarının diğer ilçelere nazaran daha düşük olması Sultangazi’ye olan göçü arttırmaktadır (Avcu ve Buldur, 2017: 123). Sultangazi ilçesinde tekstil ve ayakkabı sektörleri önemli birer ekonomik faaliyet alanı oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalarla göre; tekstil sektöründe 51.000, ayakkabı sektöründe ise 24.000 civarında çalışan bulunmaktadır. Türkiye’de üretilen ayakkabıların çoğunluğu Sultangazi’de üretilmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere Sultangazi’de dört adet küçük sanayi sitesinde 10.500’e yakın işgücü ve 1.067 iş yeri bulunmaktadır. Bu ekonomik koşullar, Sultangazi’ye sürekli göçü arttırmaktadır. Sultangazi’ye göç ile gelen ailelerin çoğunluğunun ayakkabı ve tekstil atölyelerinde çalışmaktadır. Diğer taraftan Sultangazi’nin bazı bölgeleri iş merkezleri, alış-veriş merkezleri ile çevriliyken bazı bölgelerinin ise dernek merkezleri ve marketlerden oluşmaktadır (Sultangazi Belediyesi, 2020: 28).

5. SU-MEKÂN (SULTANGAZİ KADIN KÜLTÜR SANAT VE MESLEKİ EĞİTİM AKADEMİSİ)

Su-mekân, sadece kadınlara yönelik; kültürel, eğitim ve sportif faaliyetlerin gerçekleştirildiği “Sultangazi Kültür Sanat ve Mesleki Eğitim Akademisi” olarak hizmet veren bir tesistir. Tesis, Gazi bölgesinde 2.885 m² bir alanda bulunma ve içerisinde; spor salonu, mesleki ve kişisel eğitimlerin verildiği atölyeler, çok amaçlı salon, kütüphane, sergi ve satış yeri, seminer salonu, aile danışmanlık merkezi vb. birçok hizmet grubu vardır. Ayrıca Su-mekânın hizmetleri arasında; mesleki ve kişisel gelişim eğitimleri, *workshoplar*, kadın kalkınmasına yönelik yenilikçi projeler, seminer ve imza günleri, kadın istihdamını artırıcı faaliyetler, aile danışma merkezi ve kültür gezileri bulunmaktadır (Sultangazi Belediyesi, 2020).

6. ÇALIŞMANIN AMACI

Bu çalışmanın temel amacı, İstanbul İli Sultangazi ilçesi belediyesi tarafından 2019-2023 yılları arasında kadınlara yönelik yapılan faaliyetleri inceleyerek kategorize etmek ve elde edilen sonuçlardan

çıkarımlarda bulunmak ve daha sonra yapılması planlanan araştırma ve faaliyetlere yol gösterici veriler elde etmektir. Bu kapsamda elde edilen veriler farklı kategorilere ayrılarak araştırmanın ilgili basamaklarında sunulmuştur.

6.1. Çalışmanın Önemi

Türkiye’de başta büyükşehir belediyeleri olmak üzere pek çok belediyenin kadınlara yönelik çalışmalar yapmaktadır. Ancak Sultangazi Belediyesinin bu minvalde yürüttüğü çalışmaları önemli ve değerli kılan hususların başında bu ilçenin en kalabalık 8. İlçe olması, dar gelirli bireylerin yaşadığı bir muhit olması ve yürütülen faaliyetlerin sosyo-ekonomik açıdan dar gelirli ailelerin yaşadığı bir bölgede olması ve hizmet tesisinin sadece kadınlara yönelik hizmetler sunmasıdır. Bu yönüyle tüm değişkenleri barındırdığı düşülen bu ilçeyle ilgili olarak konu araştırılmaya değer görülmüştür.

7. YÖNTEM

Çalışma nitel analiz yöntemi ile yürütülmüştür. Nitel araştırmalarda araştırılan olay, kişi veya olguların miktarı, ortalaması, sayısı gibi ölçülebilen özellikleri yerine, daha çok detaylı olarak ve anlamaya dönük olarak yapılan, “nasıl, niçin” gibi sorularla ortaya çıkarılmaya çalışılan araştırmalardır (Denzin ve Lincoln, 1998). Nitel araştırmada veriler gözlem, görüşme ve dokümanlar yoluyla toplanır (Berg ve Lune, 2015).

7.1. Veri Toplama

İstanbul’un nüfus açısından 8. Sırada yer alan Sultangazi ilçesinde 2022 yılı verilerine göre yaklaşık 550 bin nüfus bulunmaktadır ve bu nüfusun hemen hemen %50’sini kadınlar oluşturmaktadır. Sultangazi, iş imkânlarının çeşitliliği, barınma imkânlarının kolaylığı, doğal zenginliklerinin olması ve taş ocaklarının bulunması nedeniyle hatta çok sayıda göç almasına rağmen çoğunlukla sosyo-ekonomik açıdan dar gelirli ailelerin ikamet ettiği bir ilçe olmakla birlikte Sultangazi’de 18 yaş ve üzeri kadınların eğitim durumuna ilişkin olarak; Okuma yazma bilmeyenlerin sayısı 11.783, Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen 13.857, İlkokul mezunu 59.772, İlköğretim mezunu 27.430, Ortaokul veya dengi okul mezunu 6.408, Lise veya dengi okul mezunu 22.286, Yüksekokul veya fakülte mezunu 8.822 kişidir (Sultangazi Belediyesi, 2015, 38). İlgili veriler incelendiğinde Sultangazi ilçesinin çalışmanın amacına uygun faaliyetler içeren bir veri toplama alanı olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda çalışmanın verileri ilgili belediyeden gerekli izinler alındıktan sonra 2019-2023 yılları arasında çalışma kapsamında Sultangazi belediyesi tarafından kadınlara yönelik yürütülen ve çalışma amacına uygun faaliyetlere yönelik elde edilen dökümanlar aracılığı ile toplanmıştır.

7.2 Veri Analizi

Çalışma elde edilen veriler ışığında Su-Mekan tarafından 2019-2020; 2020-2021;2021-2022 ve son olarak 2022-2023 yılları arasında yürütülen faaliyetlerde kullanılan modül sayısı, her bir modülde yürütülen eğitim saati, her bir modülde eğitim alan kişi sayısı, katılımcıların yaş aralığı ve eğitim durumu bağlamında dökümanlar incelenerek kategorize edilmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi metodu kullanılmıştır (Bowen, 2009). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi yazılı verilerin içeriğinin sistematik bir yolla izlenmesi yöntemidir. Doküman analizinde yazılı veri kaynakları araştırmacının müdahalesi olmadan oluşturulmuş ve sonrasında araştırmacı tarafından analiz edilecek veri kaynaklarıdır (Kiral, 2020). Doküman analizi, yazılı belgelerin içeriğini titizlikle ve sistematik olarak analiz etmek için kullanılan bir nitel araştırma yöntemidir (Wach, 2013). Nitel verilerin analizinde doküman analizi kullanılan bir tekniktir (Miles ve Huberman, 1994).

8. BULGULAR

Araştırma sürecinde 2019-2023 yılları arasında elde edilen verilerin içerik analizine işlemine tabi tutulması sonucu elde edilen veriler incelendiğinde elde edilen bulgular tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Su-mekân 2019-2020 Mesleki ve Kişisel Gelişim Eğitimleri

2019-2020 Dönemi			
Kurum Adı	Modül	Grup	Toplam Kursiyer Sayısı
Su-mekân	8	8	131
Modül Adı	Toplam Eğitim Saati	Kursiyer Sayısı	
Bilgisayar İşletmenliği	163	14	
Kur'an-ı Kerim	64	18	
Hüsn-i Hat	320	12	
Amigurumi	320	16	
Modelistlik	296	14	
Aşçılık-Pastacılık	214	36	
Çini	152	6	
Resim	300	15	

Tablo 1 incelendiğinde, Su-mekân hizmet tesisinde 2019-2020 yılları arasında 8 modülde 8 grupta toplam 131 kadınla farklı alanlarda faaliyetler yürütüldüğü belirlenmiştir. 2020-2021 yıllarına ilişkin bulgular ise Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Su-mekân 2020-2021 Mesleki ve Kişisel Gelişim Eğitimleri

2020-2021 Dönemi			
Kurum Adı	Modül	Grup	Toplam Kursiyer Sayısı
Su-mekân	8	12	183
Modül Adı	Toplam Eğitim Saati	Kursiyer Sayısı	
Kur’an-ı Kerim	64	15	
Kur’an-ı Kerim (Tecvid)	64	13	
İşaret Dili 1. Grup	120	14	
İşaret Dili 2. Grup	120	14	
İşaret Dili 3. Grup	120	14	
Hüsn-i Hat	320	17	
Modelistlik	296	15	
Giyim Üretiminde Temel İşlemler	140	20	
Kadın Elbise Dikimi	163	20	
Pastacılık 1. Grup	214	14	
Pastacılık 2. Grup	214	13	
Pastacılık 3. Grup	214	14	

Tablo 2 incelendiğinde, Su-mekân hizmet tesisinde 2020-2021 yılları arasında 8 modülde 12 grupta toplam 183 kadınla farklı alanlarda faaliyetler yürütüldüğü belirlenmiştir. 2021-2022 yıllarına ilişkin bulgular ise Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Su-mekân 2021-2022 Mesleki ve Kişisel Gelişim Eğitimleri

2021-2022 Dönemi			
Kurum Adı	Modül	Grup	Toplam Kursiyer Sayısı
Su-mekân	16	24	395
Modül Adı	Toplam Eğitim Saati	Kursiyer Sayısı	
Kur'an-1 Kerim	120	18	
Kur'an-1 Kerim (Tecvid)	120	17	
İşaret Dili 1. Grup	120	14	
İşaret Dili 2. Grup	120	14	
İşaret Dili 3. Grup	120	16	
İşaret Dili 4. Grup	120	17	
İşaret Dili 5. Grup	120	17	
Resim ve Sanat Eğitimi	368	22	
Modelistlik	296	17	
Giyim Üretiminde 1. Grup Temel İşlemler	140	13	
Kadın Üst Giysileri Dikimi	361	14	
Giyim Üretiminde 2. Grup Temel İşlemler	141	20	
Kadın Düz Dar Etek Dikimi 1. Grup	121	13	
Kadın Fantezi Elbise Dikimi 2. Grup	126	13	
Yaş Pasta Yapımı 1. Grup	214	19	
Yaş Pasta Yapımı 2. Grup	214	18	
Yaş Pasta Yapımı 3. Grup	214	21	
Pastacı Çırağı	124	16	
Butik Çikolata Hazırlama	120	17	

Amigurumi	320	17
Bilgisayar 1. Grup	163	16
Bilgisayar 2. Grup	163	15
Bilgisayarda Doküman Hazırlama	40	15
Birinci Kademe Okuma-Yazma	80	16

Tablo 3 incelendiğinde, Su-mekân hizmet tesisinde 2021 ile 2022 yılı eğitim döneminde toplam 16 farklı modülde 24 grupta birlikte toplam 395 kadınla faaliyetler yürütüldüğü belirlenmiştir. 2022-2023 yıllarına ilişkin bulgular ise Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4. Su-mekân 2022-2023 Mesleki ve Kişisel Gelişim Eğitimleri

2022-2023 Dönemi			
Kurum Adı	Modül	Grup	Toplam Kursiyer Sayısı
Su-mekân	17	22	502
Modül Adı	Toplam Eğitim Saati	Kursiyer Sayısı	
Okuma-Yazma	160	25	
Kur’an-ı Kerim	120	15	
İşaret Dili	120	15	
Akrilik Boya Resim	262	15	
Resim Eğitimi	262	16	
Giyim Üretimi 1. Grup	140	21	
Giyim Üretimi 2. Grup	140	21	
Kadın Giysileri Kalıp Hazırlama	296	18	
Kadın Elbise Dikimi 1. Grup	163	20	
Kadın Elbise Dikimi 2. Grup	163	20	
Yaş Pasta Yapımı 1. Grup	214	20	
Pastacı Çırağı	124	21	

Butik Çikolata Hazırlama	120	17
Yaş Pasta Yapımı 2. Grup	214	20
Yaş Pasta Yapımı 3. Grup	214	20
Amigurumi	320	16
Bilgisayar 1. Grup	163	16
Bilgisayar 2. Grup	163	15
Bilgisayar 3. Grup	163	15
Diksiyon	40	18
0-72 Ay Çocuk Gelişimi	180	15
Saç Renklendirme	327	21
Saça Kalıcı ve Geçici Şekil Verme	357	17
Fön Çekimi	234	18
İlk Yardım	18	33
İşaret Dili	120	17
Hijyen Eğitimi	16	17

Tablo 4 incelendiğinde, Su-mekân hizmet tesisinde toplam 17 farklı modülde 22 grup ile 502 katılımcı ile faaliyetler yürütülmüştür. Yıllara göre sunulan faaliyetlere katılan katılımcıların yaş aralığı ve eğitim durumlarına ilişkin bulgular Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Sadem Yıllara Göre Hizmet Durumu

	2020	2021	2022	2023*
Görülen Kişi Sayısı	37	324	280	31
Başvuru Sayısı	54	431	367	58
Yaş Aralığı	18-25 yaş: 4 26-45 yaş: 31 46 ve üstü yaş: 2	18-25 yaş: 35 26-45 yaş: 270 46 ve üstü yaş: 19	18-25 yaş: 55 26-45 yaş: 193 46 ve üstü yaş: 32	18-25 yaş: 4 26-45 yaş: 19 46 ve üstü yaş: 8

Eğitim Durumu	Okur Yazar	Okur Yazar	İlkokul: 46	Ortaokul: 6
	Değil: 4	Değil: 1	Ortaokul: 22	Lise: 17
	İlkokul: 5	İlkokul: 30	Lise: 179	Lisans: 8
	Ortaokul: 3	Ortaokul: 52	Lisans: 27	
	Lise: 16	Lise: 182	Yüksek Lisans: 6	
	Lisans: 7	Lisans: 46		
	Yüksek Lisans: 2	Yüksek Lisans: 13		

Tablo 5 incelendiğinde tüm yıllarda bağlamında katılımcıların yaş aralığının büyük bir çoğunluğunun 26-45 yaş aralığında olduğu ve 2020, 2021,2022 ve 2023 yılı için eğitim durumu değişkeninde katılımcıların büyük bir çoğunluğunun Lise mezunu olduğu belirlenmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Toplum içerisinde bazı kesimler istihdamdan, sağlık ve eğitim hizmetlerinden kültürel veya toplumsal sebeplerden dolayı yaşadığı toplumdan ve hayatın olağan akışından mahrum kalabilmektedir. Yaşanan bu toplumdan soyutlanma veya sosyal dışlanmaya en çok kayıt dışı ekonomi de çalışanlar, yoksulluk ve işsizlik riski altında kalan çocuklar ve kadınlar, gençler, engelliler ve yoksullar maruz kalmaktadır. Kadınlar, çalışma hayatlarında toplumsal yaşama katılım sağlayan alanlarda bir ayrımcılıkla karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle kadınlar bazen çalışma hayatına, gelir getirici faaliyetlere, eğitim ve öğretim imkânlarına ulaşamamaktadır. Netice itibariyle bu durum kadının toplum ve çevre ile ilgili çeşitli etkinlikler kurmasını da engellemektedir. Özellikle sosyo-ekonomik açıdan dar gelirli ailelerin yaşadığı bölgelerde kadınların bağımsızlıklarını kazanmasında bazı sorunlar yaşaması ve bazı mekânlara ulaşım noktasında sorunlar yaşamasına neden olmaktadır.

Geleneksel yaklaşım tarzına göre kadının temel görevi; annelik yapmak, çocuk ve hasta bakımı olduğudur. Bu yaklaşımda nesillerin yetişmesi görev ve sorumluluğu kadına aittir. Aynı zamanda bu sorumluluğun içerisinde akrabalık ve komşuluk ilişkilerini de yürütmek kadınlara aittir. Böylece bütün sorumluluklarını yerine getirmeye çalışan kadın doğal olarak toplumsal yaşamdan ve çalışma hayatından uzak kalmaktadır. Sonuç olarak toplumsal yaşamdan ve çalışma hayatından uzak kalan kadınlar günlük yaşamda kendilerini diğer kadınlara nazaran güçsüz ve etkisiz hissetmektedirler.

Yukarıda bahsi geçen tüm faktörler değerlendirildiğinde dezavantajlı gruplar içerisinde yer alan kadının toplumsal ve çalışma hayatına *entegre* olmasında en güçlü kurumlardan birisi de yerel yönetimlerdir. Çünkü yerel yönetimler kendi ilçesinde yaşayan tüm kesimlerin hangi türde hizmete ihtiyacı vardır sorusunun en önemli sahiplerinden birisidir. Özellikle İstanbul'da bulunan ilçe

belediyelerinin halkın ihtiyaç ve taleplerine cevap verecek gücü bulunmaktadır. İstanbul'daki 39 yerel yönetim, hem bütçe açısından hem de insan kaynağı açısından Türkiye'deki birçok yerel yönetimden imkân bakımından oldukça iyi durumdadır.

Diğer taraftan Sultangazi Belediyesi de elindeki tüm imkân ve olanakları seferber ederek ilçe halkının sorunlarını çözmeye çalışmakta ve ilçe sakinlerinin gelişmesine destek olmaya çalışmaktadır. Sultangazi Belediyesi gençlere, engellilere, yaşlılara özellikle de son dönemlerde kadınlara ve çocuklara yapmış olduğu hizmetlerle dikkat çekmektedir. Su-mekân ise yaşanan bu gelişmelerin en güzel örneğidir. Bu uygulama kapsamında yıllara göre faaliyet alanlarına ilişkin bulgular incelendiğinde; 2020 yılı için Aşçılık ve Pastacılık kurslarında, 2021 yılı içerisinde kadın elbise dikim kurslarında, 2022 yılı içerisinde resim ve sanat eğitimi faaliyetlerinde ve son olarak ise 2023 yılı içerisinde ilk yardım kurslarına kadınların çok yoğun bir şekilde katıldığı ve eğitim aldığı sonucu elde edilmiştir. Bu sonuca ek olarak yürütülen faaliyetlere katılan kadınların 26-45 yaş aralığında olduğu ve eğitim düzeyi boyutunda ise katılımcıların büyük bir çoğunun Lise düzeyinde eğitime sahip katılımcılardan oluştuğu sonucu elde edilmiştir. Elde edilen veriler ve sunulan eğitimin faaliyetlerinin çeşitliliği içerisinde birçok hizmet grubu ve alanının olması da bunun en güzel kanıtıdır. Yüzlerce hatta binlerce kadına hizmet götüren bu tesis sayesinde kadınlar kimi zaman okuma-yazma öğreniyor, kimi zaman kendisini mesleki anlamda geliştiriyor ya da kültürel bir tura katılıyor kimi zamansa kendisinin derdini rahat bir şekilde iletebileceği yerde bulabiliyor. Bu sayede kadınlar hem kendi ayaklarının üzerinde durmayı öğreniyor hem de günlük yaşadıkları problemlerden uzaklaşıyorlar. Yerel yönetimler tarafından dezavantajlı gruplara verilen hizmetler pek tabii kendi başına muazzamdır fakat yetersizdir. Yaşanılan bölgede merkezi hükümetin kaymakamlıklar aracılığı ile yapmış olduğu sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar yadsınamazdır. Ayrıca ulusal çaptaki Sivil Toplum Kuruluşlarının bölge temsilcilikleriyle yerelde yaşayan halka yaptığı sosyal hizmetler ve yardımlar oldukça değerlidir. Aslında tüm bu kurum ve kuruluşlar birbirlerinin destekleyicisi ve tamamlayıcısıdır. Bu yüzden sahadaki tüm kurumların birbirlerinden ayrı bir kıymeti bulunmaktadır.

Sonuç olarak yerel yönetimlerin kadınların kendilerini geliştirmeleri alanında yapabilecekleri faaliyetleri imkânlar dâhilinde arttırmalı ve kadın politikalarına öncelik vermeleri gerekmektedir. Bu minvalde yerel yönetimler; ilk olarak; ekonomik faaliyetleri destekleyen ve kadınların kolayca erişebileceği projeler geliştirmelidirler. İkinci olarak; kız çocuklarının eğitimine önem vererek her konuda koşulsuz şartsız kendi ilçelerindeki okulların her türlü ihtiyacı konusunda onlara destek vermelidirler. Üçüncü olarak; kamu, özel sektör ve STK işbirliklerini arttırmalıdır. Dördüncü olarak; kadın haklarının geliştirilmesi konusunda kamuoyu oluşturmalıdırlar. Beşinci olarak; kendi yönetimlerinde yeter sayıda kadınlara temsil hakkı vermelidirler. Beşinci olarak; kadının çalışma ve

toplum hayatında kendilerini rahat bir şekilde ifade ettikleri iyi uygulama örneklerini inceleyip kendi bölgelerinde uygulayabilmelidirler.

**A qualitative Study on Supporting Women by Local Government: The Case of Water-Place
(Sultangazi Culture, Art and Vocational Education Academy)**

EXTENDED SUMMARY

The aim of this study is to give examples of the activities of local governments in terms of supporting women socially and economically, the fact that there are more women and representation-oriented studies in the literature, to increase the awareness of the studies in this field and to guide the administrations that do not have women's services in local governments. Thus, the relationship between social policy and local government is mentioned, what kind of services are provided to women by local governments, and most importantly, which services are provided in Sultangazi for the social and economic development and support of women.

Local governments have a very important place in the creation of policies and activities that affect people's daily lives. Policies and activities that are considered to be implemented naturally should be created in line with the needs of the people living in the city. Because women, children, old people, immigrants and disabled people living in the city, etc. each disadvantaged group has a different expectation or perception of the city. It is known that women are in the second plan in social life or working life compared to men, especially in places where low-income families live in socio-economic terms. Therefore, the policies and activities to be implemented by local governments are very important for women who spend most of their time at home.

As it is known, there are many reasons why women cannot participate in working life. For example; The perception of gender in the society, exposing women to inequality by the society, not being sent to school, forcing them to choose certain professions, not being allowed to participate in the working life, being forced into marriage and having to deal with housekeeping and cleaning work keep women away from working life.

According to TUIK (Turkish Statistical Institute) data, while the female labor force participation rate was 35.1% in 2022, the employment rate was 30.8%. In the data in question, men are also; labor force participation rate was 71.2% and employment rate was 65.3%.

It is known that the services provided by local governments affect women's lives more than men. Because women who are not in working life spend most of their days with housework, taking care of children, the elderly and the sick. Natural gas, electricity, water, shopping vehicles, playgrounds for children, etc., used by women for housework. It shows how important services are.

Thanks to the understanding of social municipality, these disadvantaged groups are among the most important service groups. Local governments, in particular, provide services for disadvantaged groups

or services that support their professional and personal development, on site and in proportion to their needs. In this direction, local governments; It opens social facilities and vocational and skill courses in the performance of social and cultural services. Su-mekan (Sultangazi Women's Art, Culture and Vocational Education Academy) within the body of Sultangazi Municipality also provides service in line with this service and purpose. However, Su-mek is only for women; It is a service facility where cultural, educational and sports activities are carried out. As a workshop in water-space; food, sewing, computers, painting, tile and ceramics, personal development and handicrafts. As for the social reinforcement area; There is a library, conference hall, gym, exhibition and sales point.

Considering that there are differences for men and women in the use of common living spaces; the view that both genders do not have the same level of benefiting, needs and expectations socially, economically, socially and physically from the services provided by local services. Therefore, women fill the gap created by the lack or insufficient provision of local services for women or the high costs.

Local governments are responsible for allocating local resources in proportion to differing needs. Therefore, local governments are both producers, providers and buyers of services offered to citizens. In this context, the services offered by local governments should meet the needs of the locals. Because the services produced or offered locally are of vital importance in terms of the quality of life of disadvantaged groups in general and women in particular. In addition to increasing the quality of life of women, local governments also facilitate their lives and strengthen their positions.

In addition, although it is known that many services are provided to women by local governments, it is known that the following services are generally provided: Women's Shelters (Guesthouses), Women's Counseling Centers, Home Care Services, Urban Services, Entertainment and Recreation Places, Anti-Poverty Studies, Health-Related Support Studies, City Council and Women's Councils. It is known that there are gynecological screening centers and sports facilities only for women, although not in every local government unit.

The main purpose of this study will be to express an example of the education and employment activities offered by local governments for women. Again, within the aims of the study, there are women who live in Sultangazi and want to improve themselves, from which education they benefit, age groups and educational status. In fact, another thing that is wanted to be emphasized is the fact that good services especially for women have started in Gazi Neighborhood, which has had a bad perception in the media for years.

In Turkey, many municipalities, especially metropolitan municipalities, carry out activities for women. Sultangazi Municipality is one of the municipalities. The main thing that makes this study important

is; The main reason being that the service center is located in a socio-economically low-income region and the service facility provides services for women only.

On the other hand, Su-mekan is only for women; It is a facility that serves as the "Sultangazi Culture, Art and Vocational Education Academy" where cultural, educational and sports activities are carried out. It is located on an area of 2,885 m² in Gazi region. Water-space, in it; sports hall, workshops where vocational and personal trainings are given, multi-purpose hall, library, exhibition and sales place, seminar hall, family counseling center etc. It is a modern facility where many services are provided. Among its services; There are professional and personal development trainings, workshops, innovative projects for women's development, seminars and signature days, activities to increase women's employment, family counseling center and cultural trips.

KAYNAKÇA

- Alkan, A. (2006). *Belediyeler Kadınlara da Hizmet Eder*. Ankara: Yalçın Matbaacılık.
- Alkan, A. (2013). *Yerel Siyaset Kadınlar için Neden Önemli*. https://politikadergisi.com/sites/default/files/kutuphane/yerel_siyaset_kadinlar_ici_n_neden_onemli.pdf. Erişim Tarihi: 03.03.2023.
- Arem (2008). *Kadın Hakları ve Yerel Yönetimler, Kadın Dostu Kentlere Doğru*. Ankara: Yalçın Matbaacılık.
- Avcu, S. ve Buldur, A. D. (2017). Sultangazi İlçesi'nin (İstanbul) Şehirleşme Süreci. *Turkish Studies*. 13(3), 91-126.
- Belli, A. ve Çoban, Akçınar, Z. (2022). Yerel Yönetimler Özelinde Belediyelerde Çalışan Kadınların Sorunları: Kahramanmaraş Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Uluslararası Akademik Birikim Dergisi*. 5(3), 90-99.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. H. Aydın (Çev. Edt). Konya: Eğitim Kitabevi.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Can, Y. ve Karataş, A. (2007). Yerel ekonomilerde kalkınmanın itici gücü olarak kadın girişimcileri rolü ve mikro finansman: Muğla ili örneği. *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi Yerel Ekonomiler Özel Sayı*. 251-261.
- Denzin, N. K. ve Lincoln, Y. S. (1998). *The lanscape of qualitative research: Theories and issues*. Thousand Oaks: Sage
- Derdiyok, B. (2023). *Yerel Seçimlerde Kadın Adayların Görünmezliği Sorunu*. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/bitstream/handle/1/65/ekutuphane4.2.10.2.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. Erişim tarihi: 03.03.2023.
- Göksoy, S. (2013). Türkiye ve Avrupa Birliği Ülkelerinde Zorunlu Eğitim Uygulamaları. *Asya Öğretim Dergisi*. 1(1), 30-41.
- Hanbay Çakır, E. (2011). *Kadın İstihdamında Yerel Yönetimlerin Rolü, Görevleri ve Sorun Alanları*, Kadın Emegi Konferansı. Ankara: Mattek Matbaacılık.
- Hayran, N. (2013). *Yerel Yönetimlerde Kadın İstihdam Politikaları: İZMEK (İzmit Belediyesi Meslek edindirme Kursları) Örneği*. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Yalova Üniversitesi.
- İçişleri Bakanlığı (2008). *Kadın Hakları ve Yerel Yönetimler*. Ankara: Yalçın Matbaacılık.
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi (2023). *İstanbul ve Kreşler*. <https://yuvamiz.ibb.istanbul/anasayfa>. Erişim Tarihi: 02.03.2023.

- Ka-Der, (2006). Cinsiyet Eşitliği Yolunda Yerel Politikalar Raporu. Ankara: Yalçın Matbaacılık.
- Keskin, S. (2014). Türkiye’de kadın girişimcilerin durumu. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 9 (1), 71-94.
- Kiral, B. (2020). Nitel bir veri analizi yöntemi olarak doküman analizi. Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 170-189.
- Mackenzie, S. (2002). Kentte Kadınlar. Ankara: İmge Yayınevi.
- Mazlum, İ. ve Cerit Semra (2009). Kadınlara ve Kadınlar için Yerel Yönetim. İstanbul: Ka-Der Yayınları.
- Mevzuat (2023). 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu. 1.5.5216.pdf (mevzuat.gov.tr). Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- Mevzuat (2023). 5393 Sayılı Belediye Kanunu. 1.5.5393.pdf (mevzuat.gov.tr). Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis. Sage, Thousand Oaks. Oxford Sözlüğü. (2020).
- Sultangazi Belediyesi (2020). Sultangazi Belediyesi Stratejik Plan 2020-2024. İstanbul: Sultangazi Belediyesi Yayınları.
- Sultangazi Belediyesi (2023). Sultangazi Belediyesi 2015-2019 Stratejik Plan. İstanbul: Sultangazi Belediyesi Yayınları.
- Sultangazi Belediyesi (2023). Sultangazi ve Kreş. https://www.sultangazi.bel.tr/tr/tamamlanan-projeler/ana-kucagi_5857. Erişim Tarihi: 02.03.2023.
- Sultangazi Belediyesi (2023). SU-MEKÂN. https://www.sultangazi.bel.tr/tr/tamamlanan-projeler/su-mekan_4384. Erişim Tarihi: 28.02.2023.
- TÜİK (2023). Türkiye İşgücü İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Agustos-2022>. Erişim Tarihi: 20.02.2023.
- Wach, E. (2013). Learning about qualitative document analysis.
- Yavuz, Ö. (2015). Kadınların Toplumsal Hayata Katılımında Yerel Yönetimlerin Rolü. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Yıldırım, H. (2013). Yerel Yönetimlerde Kadının Siyasi Temsil Yetersizliği, Akademik Perspektif-Online Sosyal Bilimler. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/109>. Erişim tarihi: 02.03.2023.

Yılmaz, E. ve Karaçelebi, F . (2020). Kadın girişimcilerin girişim süreçleri üzerine bir araştırma. İş ve İnsan Dergisi. 7 (2). 283-293

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i> %100	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Yaşar TINAR
Tasarım / <i>Design</i> %100	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Yaşar TINAR
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i> %100	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Yaşar TINAR
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i> %100	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Yaşar TINAR
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i> %100	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Yaşar TINAR

Sanayileşme Perspektifinden Şehirlerin Dönüşümü: Bursa Örneği¹

Araştırma Makalesi/Research Article

Asime Dilara ERDEM * İsa YAVAŞ** Alper BİLGİLİ***

ÖZET

Sanayileşme ve kentleşme arasında çift yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Sanayiler iş gücünün çok olduğu yani kalabalık kentlere kurulurken aynı zamanda o kent sanayileştiği için yoğun göç almaktadır. Böylece kent literatüründe; kent, sanayi, sanayileşmeye bağlı kentleşme ve göç, istihdam olanakları ile ekonomi birbiriyle bağlantılı şekilde düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, sanayileşme ve kentleşme arasındaki ilişkiyi ortaya koymak ve sanayileşmenin kentler üzerindeki etkilerini belirlemektir. Çalışma kapsamında Bursa, İpek Yolu üzerinde bulunması, Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapması, geçmişten günümüze otomotiv ve tekstil sektöründeki gelişmeleri, coğrafi konumu, ulaşımının kolay olması gibi nedenlerle örneklem olarak seçilmiştir. Çalışmada nitel analiz yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman olarak, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi'nin çalışmaları gibi temel çalışmalara ulaşılmıştır. Dokümanlardan edinilen veriler sanayileşme ve kentleşme ilişkisi perspektifinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda, Bursa nüfusunun sanayi bölgelerine yakın olan Nilüfer, Osmangazi, Yıldırım ve Nilüfer ilçelerinde yoğun olduğu, aynı zamanda genellikle bu ilçelerde çevresel sorunların görüldüğü tespit edilmiştir. Araştırma verileri sonucunda sanayileşme ve kentleşme olguları arasında bir ilişki olduğu, yoğun göç nedeniyle kentin silüetinin değiştiği, çevrenin deformasyona uğradığı ve çarpık kentleşme gibi sorunların ortaya çıktığı ancak kentin istihdam kapasitesinin yüksek olduğu, sanayileşmenin ülke ve kent ekonomisine büyük katkıları olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sanayileşme, Kentleşme, Bursa*

¹ Çalışma özeti, 22-23 Kasım 2022 tarihinde gerçekleştirilen Şehir ve Medeniyet Kongresinde sunulmuştur.

* Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, asimedilaraerdem@gmail.com, Çanakkale, Türkiye. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7422-7473>

** Doktora Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, isayavascomu@hotmail.com, Çanakkale Türkiye. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8895-7891>

*** Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Kentleşme ve Çevre Anabilim Dalı. bilgili@comu.edu.tr, Çanakkale, Türkiye. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0417-5070>

JEL Kodları: J10, J21, O14

Transformation of Cities from the Perspective of Industrialisation: The Case of Bursa

ABSTRACT

There is a bidirectional relationship between industrialisation and urbanisation. While industries are established in crowded cities where labour force is abundant, at the same time that city receives intensive migration due to industrialisation. Thus, in the urban literature; city, industry, urbanisation and migration due to industrialisation, employment opportunities and economy are considered to be interrelated. In this direction, the aim of this study is to reveal the relationship between industrialisation and urbanisation and to determine the effects of industrialisation on cities. Within the scope of the study, Bursa was selected as a sample due to its location on the Silk Road, being the capital of the Ottoman Empire, developments in the automotive and textile sectors from the past to the present, geographical location and easy transportation. Document analysis, one of the qualitative analysis methods, was used in the study. As documents, basic studies such as Turkish Statistical Institute (TUIK) data, Bursa Metropolitan Municipality and Uludağ University studies were accessed. The data obtained from the documents were tried to be evaluated in the perspective of the relationship between industrialisation and urbanisation. As a result of the investigations, it has been determined that the population of Bursa is concentrated in Nilüfer, Osmangazi, Yıldırım and Nilüfer districts which are close to industrial zones, and at the same time, environmental problems are generally seen in these districts. As a result of the research data, it was concluded that there is a relationship between industrialisation and urbanisation phenomena, the silhouette of the city has changed due to intensive migration, the environment has been deformed and problems such as unplanned urbanisation have emerged, but the employment capacity of the city is high and industrialisation has great contributions to the national and urban economy.

Keywords: *Industrialisation, Urbanisation, Bursa*

JEL Codes: J10, J21, O14

** Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine Uygun olarak hazırlanmıştır.*

GİRİŞ

Kentleşmenin sanayileşme ile paralel gittiği belirtilmektedir. Buna göre kentler, istihdamın arttığı, özgürlük ruhunun geliştiği, ticaretin ve hizmetin yoğun olarak yaşandığı alanlar olarak tanımlanmaktadır. Özellikle Sanayi Devrimi kentleri etkilemiş ve kentler sanayileşmenin etkisiyle dönüşmeye başlamışlardır. Bu dönüşüm demografik, ekonomik, sosyo-kültürel ve kent alanlarının kullanımı açısından olmuştur.

Çalışma kapsamında Osmanlı İmparatorluğuna başkentlik yapmış olmasının yanı sıra İpek Yolu üzerinde olması, kavşak noktada bulunması, hem Osmanlı İmparatorluğu döneminde hem de Türkiye

Cumhuriyeti döneminde sanayileşmeyle birlikte daha da kentleşen ve gelişen Bursa seçilmiştir. Çalışma sanayiye bağlı olarak Bursa'nın mevcut durumdaki kaynak kullanımı yani çevresel durumu, istihdam açısından ekonomik kapasitesi, demografik açıdan aldığı ve verdiği göçler TÜİK verilerinden yararlanılarak incelenirken, literatürden yararlanarak da sosyo-kültürel açıdan da mimarilerin korunması ve toplumsal yapıdaki değişiklikler incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışma sonucunda Bursa'da çevresel açıdan sorunların yaşanabileceği özellikle su kaynakları kıt olan ülkemizde su konusunda tasarrufların yetersiz olduğu, aldığı göçün verdiği göçten fazla olması nedeniyle demografik yapısının bozulabileceği ve bunun da istihdamı etkileyerek kentin sanayi kenti olmasına rağmen gelecekte ekonomik olarak nüfusa yetemeyebileceği ve sosyo-kültürel açıdan da nüfusun artmasına ve göçlere bağlı olarak kentin görünümünün değiştiği, sonradan yapılaşmanın Ulu Cami gibi tarihi yapıların estetik güzelliğini gölgelediği ve kent silüetini değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kısacası sanayileşme kentleşmeyi getirirken aslında kentin dinamiklerini de değiştirmekte ve kentsel kullanım kapasitesinin aşılmasına neden olarak kenti zorlamaktadır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sanayileşme ile birlikte kentleşme artmış ve kentlerin gelişimi hız kazanmıştır. Kentleşmeyle birlikte aynı zamanda kentlerde ekonomik, sosyal, kültürel ve demografik değişimler de yaşanmaktadır.

1.1. Kent ve Kentleşme Dinamikleri

Kent, tarihin her döneminde farklı anlamlara gelen ve içinde ekonomik, sosyal, kültürel, demografi gibi birçok dinamiği barındıran bir kelime olarak kullanılsa da zıttı olan köy ya da kır ile düşünülerek tanımlanmaya çalışılmıştır. Köy ve kent her zaman birbirinden kesin çizgilerle ayrılmamakta tanımları konusunda da çeşitli düşünceler bulunmaktadır (Keleş, 2022: 122). Bu bağlamda kent ya bazı nicel ölçütler kullanılarak tanımlanmakta ya da nitelikleri bakımından değerlendirilmektedir. Kente ait olan nitelikler aynı zamanda kenti kırdan ayıran nitelikler olarak düşünülmektedir (Keleş ve Mengi, 2017: 19). Kentin yönetsel sınırı, nüfusu, ekonomik düzeyi ve toplumbilimcilerin ölçütleri baz alınarak tanımları yapılabilmektedir. Yönetsel sınır açısından değerlendirildiğinde belediye sınırları içindeki nüfus "kentli nüfus" olarak, kent nüfusu olarak değerlendirilen nüfusa ulaşmış veya aşmış yerlere kent diğerlerine köy denilmektedir (Keleş, 2022:122). Ancak bunun kesin bir sınırı yoktur. Nitekim dünya üzerinde metropol olarak değerlendirilen ve bazıları ülkelerin nüfusu kadar olan kentler olabildiği gibi nüfusu çok düşük olan kentler de vardır. Günümüzde kent tanımlaması yaparken salt nüfusun nicel büyüklüğüne bakmanın yeterli olmayacağı aynı zamanda nüfusun niteliğinin de kentleri tanımlarken önemli olduğunu belirten yaklaşımlar vardır ve bu yaklaşımlara göre yerleşmenin işlevi de kenti kent yapan özelliklerden birisidir. Kentlerin sanayi kenti, üniversite kenti, turizm kenti, liman kenti gibi kategorize edilmesi de yerleşmenin işlevinden yola çıkılarak kategorize edilmelerini sağlamaktadır

(Uğurlu, 2010: 28). Kent, Eski Yunan'dan beri genel olarak "medeniyet" çağrışımı yapmaktadır. Kent fiziksel olarak insan ve yapı yoğunluğunu barındırmasının yanı sıra toplumsal ilişkiler ağının da olduğu mekanlardır. Bu bağlamda da kent, yapıcı ve yıkıcı süreçlerin birlikte olduğu ve bu süreçlerin sentezlenmesiyle yeni süreçlerin oluşabildiği, dinamik, bütüncül ve somut bir yerdir (Aytaç, 2020: 14). Kente ait özelliklerin hepsinin dahil olduğu geniş bir kent tanımı,

"sanayi, ticaret, hizmet gibi ekonomik etkinliği olan, tarımsal ürünler de dahil olmak üzere her türlü ürünün dağıtıldığı, sınırları belirlenmiş bir alanda yoğunlaşmış nüfusun sosyal bakımdan tabakalaştığı, mesleki rollerin artarak farklılaştığı, yatay ve dikey hareketliliğin yaygın olduğu, çeşitli sosyal grupları barındıran, sivil toplum örgütlerinin etkinliğinin gittikçe arttığı, yerel ve merkezi yönetimi temsil eden çeşitli kurumların bulunduğu, yerel bölgesel veya uluslararası ilişki ağlarına sahip heterojen bir toplum" (Bal, 2015: 34) şeklinde yapılabilir.

Özdemir (2010: 62)'de, kenti en genel ifadeyle; üretim gücü ve tüketim nesnesi olan mekânda bulunan objelerin düzenlenmesiyle kentselliği bir yaşam biçimi olarak tarif etmiştir. Kent, kültürel, etnik, dini inanç, ekonomik ve sosyal sınıf gibi farklılıkları bir arada bulunduran insanların oluşturduğu toplum ve mekânın bütünü olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 2018: 81).

Türk Dil Kurumu (TDK) ise kenti;

"Sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun, yerleşme, barınma, gidişgeliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşılarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi." olarak tanımlamaktadır (Türk Dil Kurumu [TDK], 2023a).

Kentleşme olgusu ise sadece şehirlerdeki nüfusun artmasını değil aynı zamanda toplumsal, sosyal, ekonomik ve kültürel bir değişimi de içermektedir.

TDK kentleşmeyi;

"İşleyimleşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplumda artan oranda örgütlemeye, uzmanlaşmaya ve insanlar arası ilişkilerde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci." olarak tanımlamıştır (TDK, 2023b).

Yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte tohumları atılan kentleşme tarihin önemli medeniyetlerinin ve kültürlerin oluşmasını sağlamıştır (Yılmaz ve Çiftçi, 2011: 253). Kentleşme dar anlamda kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması olarak ifade edilirken kentsel nüfusun doğumlar ile

ölümler arasındaki farkın doğumlar lehinde artması ve kırdan kente göç nedeniyle arttığı belirtilmektedir (Keleş, 2022: 49). Ancak daha önce de belirtildiği gibi kentte, kentleşme de sadece nüfus büyüklüğüne bakılarak açıklanabilecek kavramlar değildir. Bu nedenle kentleşmenin geniş anlamdaki tanımını yapmak için nüfus hareketi yaratan toplumsal ve ekonomik değişmelerinde ifade edilmesi gerekmektedir. Böylece geniş anlamda kentleşme tanımı “*Sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan nüfus birikimi süreci*” şeklindedir. (Keleş, 2022: 49). İnsanlığın gelişmesinde ve bugünkü kazanımlarını elde etmesinde kentleşmenin yadsınamaz etkisi görülmektedir. Kentleşmenin gerçek anlamına kavuştuğu ve toplumların filizlendiği dönem ise Sanayi Devrimiyle gerçekleşmiş bu dönemden sonra kentlerde ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel, demografik ve yapısal değişiklikler oluşmaya başlamıştır. Kentleşme sanayileşmeyle birlikte artarken ekonomik kalkınmayı da hızlandırmıştır (Kayan, 2017: 160). Sanayileşmeyle birlikte kentler artı değer üretmeye başladığı mekanlar olurken, üretimin devamı için emek gücü ihtiyacı sonucunda kentlere göç başlamıştır (Turut ve Özgür, 2018: 2).

Günümüzde ekonomik gelişmeyi sağlamak isteyen her devlet öncelikle kentleşmeyi artırmaya çalışmaktadır (Kayan ve Mardinli, 2020: 259). Çünkü Weber’e göre kent, sadece bireylerin ve mülklerin olduğu bir yer değil aynı zamanda toprağa bağlı mülkiyeti, gelir ve giderine bağlı bütçesi olan “*iktisadi bir birliktir*” (Weber, 2018: 83). Buna göre kentleri ekonomiden, ekonomiyi de sanayiden bağımsız düşünmemek gerekmektedir. Kentlerde sanayileşmenin de gelişmesine bağlı olarak kırsal alanlara göre daha fazla istihdam alanı oluşmaktadır ve (Öztürk ve Çalışkan, 2017: 679) bu durum kentlerin, kırsala göre ekonomik gücünü göstermektedir. Bunlara ek olarak ucuz ve erişilebilir ulaşım hizmetleri, işyeri açmak ve hammaddeyi depolamak için uygun arazinin varlığı, ekonomik etkinliklerin merkezi olması gibi kentleşme biriktirimleri (Keleş, 2022: 55) kentleşme olgusunun gelişmesini hızlandırmıştır. Buna göre kentleşmenin dinamiklerini genel olarak ekonomi, nüfus, sosyo-kültürel faaliyetler, sanayi ve istihdam olarak belirlemek mümkündür. Bunlara ek olarak çevrenin de kentleşmeden ve sanayileşmeden yoğun olarak etkilendiği belirtilmelidir.

Nüfus artışı, kentleşme, teknolojik ilerleme, sanayileşme ve ulaşım araçlarındaki gelişmeler çevre sorunlarına neden olmaktadır (Keleş, 2022: 659). Başta kentleşme ve sanayileşme ekonomik ve toplumsal gelişmeyi sağlamanın yanı sıra hava, su ve gürültü kirliliğine, sanayi alanları için toprağın aşırı derecede kullanılması gibi çevresel sorunlara zemin hazırlamaktadır (Keleş, 2022: 661).

2. TÜRKİYE'DE KENTLEŞME

Türkiye'nin kentleşme süreci birçok araştırmacı tarafından izah edilmeye çalışılmıştır. Bu süreçlerin değerlendirilmesinde bazı temel benzerlikler bulunduğu gibi, aksine farklı bakış açıları ile bahsi geçen kentleşme sürecinin dönemselleştirildiği görülmektedir. . Bu dönemselleştirmelerin bazıları şöyledir; Tekeli (2011) Türkiye'nin kentleşme sürecini Osmanlı Devleti'ne kadar götürmektedir. Cumhuriyet dönemine de ayrı bir önem veren Tekeli bu dönemi Dünya'nın yaşadığı iki büyük savaş öncesi ve sonrası olmak üzere ayırmıştır. Özgür (1998) ise Cumhuriyet sonrası sürece odaklanmış ve 1950'ye kadar olan erken Cumhuriyet dönemi kentleşmesini ilk dönem, 1950-60 arası Demokrat Parti dönemi kentleşmesini ikinci dönem ve elbette 1960 sonrası planlı dönem kentleşmesini üçüncü dönem olarak farklılaştırmıştır. Ulusal literatürde Türkiye'nin kentleşme sürecini açıklayan en önemli çalışmalardan birisi Şengül'ün (2009) ortaya koyduğu yaklaşımdır. Şengül, Türkiye'nin kentleşme sürecini üç temel döneme ayırmaktadır. Bu dönemler 1923-50 arasındaki süreç ulus-devlet kentleşmesi, bu dönemde Şengül Osmanlı kentleşmesinin etkisinden bahsetmektedir. 1950-80 dönemi Şengül'ün emek gücünün kentleşmesi olarak adlandırdığı dönemdir ve nihayetinde 1980 sonrası kentleşme sürecini sermayenin kentleşmesi olarak kavramsallaştırmaktadır. Şengül'ün kavramsallaştırması Türkiye'nin genel olarak kentleşme sürecinin dönemsel haritasını çizmesi açısından önemlidir.

Türkiye'de özellikle 1950'li yıllardan sonra kırsal itici, kentin de çekici etmenleri nedeniyle yaşanan göç olgusu kentleşmeyi başlatmış ve kentlerin nüfusu hız kazanmıştır (Işık, 2005: 59). Kentleşme düzeyi 1927 yılında %24, 1960 yılında %33, 2000 yılına gelindiğinde ise %71 oranına yükselmiştir. Türkiye'de şehirselleşme ortaya çıkmaya şehirler de batıdan doğuya doğru gelişmeye başlamıştır (Yüceşahin, Bayar ve Özgür, 2004: 23). Ancak Türkiye'de kentler nüfus olarak büyüye de kentleşme ile sanayileşme paralel gitmediği için istihdam yetersizliği gibi sorunlar ortaya çıkmıştır (Aksu Kocatürk, 2021: 5). Siyasetten de ayrı düşünülmemeyen kentleşme ve kentleşme politikaları nedeniyle kentleşmeyi dönemlere ayırarak genel bir çerçeve çizmekte fayda vardır.

Kır-Kent nüfusu açısından değerlendirme yapıldığında 1927 yılında kır nüfusu %84 iken kent nüfusu %16; 1950'de kır nüfusu %81 iken kent nüfusu %19; 1970'de kır nüfusu %64 iken kent nüfusu %36, 1980'de kır nüfusu %55 iken kent nüfusu %45, 1990'da kır nüfusu %41 iken kent nüfusu %59 olarak hesaplanmış (aktaran Niray, 2022: 12-15) ve özellikle 90'lı yıllardan sonra kır kent nüfus oranlarına bakıldığında kent nüfusunda yoğun bir artış kır nüfusunda ise azalış görülmüştür. Dönemsel olarak yapılan incelemeler bu artış ve azalışı genel olarak açıklamaktadır. Buna göre; Türkiye'de yaşanan kentleşme sürecinin cumhuriyetin ilanı ile birlikte 1923 yılında başladığı kabul edilir. Başkent Ankara Cumhuriyet dönemi kentleşmesinin en somut örneğini oluşturmaktadır. 1950'li yıllara kadar da Ankara haricinde bir kentleşme örneği görülmemiştir (Sağlam, 2016-1: 257). 1923'ten 1940'a kadar

yavaş ilerleme gösteren kentleşme süreci özellikle 1940'dan sonra kırdan kente göç nedeniyle biraz da olsa hız kazanmaya başlamıştır (Aksu Kocatürk, 2021: 5).

1950 yılında çok partili hayata geçilmesiyle dönemin iktidarı olan Demokrat Parti'nin kırsal alana yatırım yapması tarımda makineleşmeyi başlatmış buna ek olarak mirasın bölünmesi ve kentin çekici nedenleri gibi sorunlar kırdan kente göçü arttırmıştır (Balcı, 2018: 11). 1950-1980 arası dönemde kentleşme hız kazanmış 1980'li yıllarda liberal politikaların uygulanmaya başlanmasıyla kentleşme hızı iyice artmıştır. 1950'den sonra kırdan kente göçün arttığı ancak bir noktada neredeyse dengelendiği (Güreşçi, 2010: 78) sonra da kente doğru arttığı belirtilmektedir. Kırdan kente yaşanan yoğun göç, 1950 sonrası dönemde mevcut hükümeti imar hareketlerini hızlandırmaya yöneltirken (Balcı, 2018: 14) aynı zamanda kentlerde çarpık kentleşmeye, gecekondulaşmaya, kent mirasının zarar görmesine, istihdam yetersizliğine, belediyeçilik faaliyetlerinin artmasına, altyapı, ulaşım, hastane ve kültürel adaptasyon gibi sorunlara neden olmuştur (Balcı, 2018: 14). Buna göre 1950'lerde ülkenin sosyo-ekonomik ve siyasi yapısındaki dönüşüm kentleşme sürecini ve kentlere olan göç hızını etkilemiş ve bu dönüşüm sürecinde kentler plansız gelişirken aynı zamanda doğal, kültürel, tarihi çevre tahribatı ve afet riskleri göz ardı edilmiştir (Genç, 2014: 16). Bu dönüşüm sonucunda yaşananlar günümüze kadar uzanmakta ve kentleşme politikalarının da kentleşme sorunlarımızın da temelini oluşturmaktadır.

1980'li yıllarda küreselleşme dalgasıyla birlikte kentler kapitalizmin ekonomi merkezleri haline gelmeye başlamıştır. Neoliberal politikaların önem kazandığı bu dönemde kentteki mekânsal değişimler de hızlanmıştır (Öktem, 2011: 23). Bu dönemde kapitalizmin de etkisiyle en iyi yatırım olanaklarının ülkenin dışarı açıldığı kentlerde ortaya çıkması, sanayinin ithal girdilere olan bağımlılığı gibi nedenlerle genellikle İstanbul, İzmir, Kocaeli, Ankara, Adana, Mersin, Bursa gibi kentlerin sanayileşmesi tercih edilmiştir. Tercih nedeni ile hizmet sektörünün ve iş gücünün bu kentlere yığılmasına neden olmuş ve bu yığılmaya bağlı olarak da kentleşme, çevre gibi alanlarda sorunlar yumağı oluşmuştur (Ataay, 2001: 61). 1980 yılından günümüze kadar uzanan bu sorunlar kentleşmenin başlıca sorunları olarak görülürken 2000'li yıllar itibariyle bu sorunlara çözüm aranmaya başlanmıştır. .

Ülkemizdeki bir başka sorun da kır ve kent ayrımının, 6360 sayılı yasa gibi il mülki sınırları ile büyükşehir belediye sınırlarını eşitleyen yasal düzenlemeler sonucunda idari bölünüş yapısında oluşan değişiklikler nedeniyle tekrar revize edilmesini gerektirmiştir. 2019-2023 yıllarını kapsayan 11. Kalkınma Planı'nda TÜİK'e hem ulusal hem de uluslararası ihtiyaçları düşünecek şekilde kır-kent tanımlarının revize edilmesi görevi verilmiştir. Bu göreve ilişkin olarak da TÜİK, 11 Mayıs 2023 tarihinde yayımladığı 49755 sayılı "Kır- Kent Nüfus İstatistikleri, 2022" bülteninde kır-kent ayrımını

yoğun kent, orta yoğun kent ve kır şeklinde sınıflandırmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023).

“Yoğun kent, nüfusun en az %50'sinin kent merkezi gridlerinde yaşadığı yerleşim yerlerini, orta yoğun kent, yoğun kent ve kır olma koşullarını sağlamayan yerleşim yerlerini, kır ise nüfusun %50'sinden fazlasının kırsal gridlerde yaşadığı yerleşim yerlerini ifade etmektedir.” (TÜİK, 2023).

Buna göre 31 Aralık 2022 itibariyle ülkemizdeki nüfusun %67,9'u yoğun kent olarak sınıflandırılan yerde yaşamaktadır ve bu mekânsal oran ülke yüzölçümünün yalnızca %1,6'sıdır (TÜİK, 2023). Buna göre buralara sadece yoğun kent değil aynı zamanda sıkışık kent de denebilir. Kır olarak sınıflandırılan ve ülke yüzölçümünün %93,5'ini oluşturan yerleşim yerlerinde ise nüfusun yalnızca %17,3'ü ikamet etmekte; orta yoğun olarak sınıflandırılan ve ülke yüzölçümünün %4,9'una tekabül eden yerleşim yerlerinde ise nüfusun %14,8'i yaşamaktadır (TÜİK, 2023). Bu veriler referans alındığında ülke demografisinin, yüzölçümüne uygun dağılmadığı ve ülke içinde sıkışık mekânların var olduğu tespiti yapılabilmektedir. Çalışma kapsamında incelenen Bursa ilinin ise en fazla nüfusa sahip 4. ilimiz olduğu göz önüne alındığında yoğun kent kategorisine girdiği ifade edilebilir (TÜİK, 2023a).

Türkiye’de kentleşme genelde göçe ve tarımda makineleşme sonucu kentlerin yoğun göç almasına bağlı olarak gelişirken Bursa’nın Osmanlı Döneminden Türkiye Cumhuriyeti’ne sanayi şehri olarak planlanması ve 2000 yılından sonra bölgesel metropol kimliği kazanması (Yüceşahin vd, 2004: 33) son tahlilde de bazı bölgelerinin yoğun kent nüfusu özelliğini kazanması nedeniyle önemli bulunmuştur.

3. BURSA’DA SANAYİLEŞMEYE BAĞLI KENTLEŞME

Bursa’da yaşanan kentleşme dinamiklerinin Bursa’nın Osmanlı Devleti döneminde başkentlik etmesinden ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra da ülkenin başlıca sanayi şehirlerinden birisi olmasının getirdiği dönüşümler kapsamında değerlendirilmesi düşünülmüştür. Elbette tek etken sanayi değildir. Bunlara ek olarak İpek Yolu geçiş güzergahında olması, Merinos, Özdilek gibi tekstil firmalarının Bursa’da olması, otomotiv sektörünün gelişmiş olması ve Osmanlı Devleti zamanında da ilk makineli tezgahların marangoz atölyesinde Bursa’da Hamidiye Sanayi Mektebinde kullanılması(Sönmezışık, 1991:13’den aktaran Yıldırım, 2013: 76), 1966 yılında Türkiye’nin ilk planlı Organize Sanayi Bölgesinin (OSB) Bursa’da açılmış olması (BEBKA, 54) çalışmada sanayileşme perspektifinde Bursa’nın seçilmesine neden olmuştur.

Harita 1. Türkiye Haritasında Bursa'nın Konumu

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (t.y). Coğrafi İstatistik Portalı. Erişim Adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (18.05.2023).

Bunlara ek olarak haritada da gösterildiği gibi Bursa'nın İstanbul, Ankara, İzmir gibi pazar alanı geniş şehirlere yakınlığı, Kocaeli gibi diğer sanayi şehirlerine ulaşımın kolay olması, deniz, kara ve havayolunun kullanılabilmesi ve son tahlilde de Osmangazi Köprüsü gibi yapılar sayesinde transit geçişe imkan sunması ve limanları Bursa'nın sanayileşmedeki önemini artırmıştır.

Harita 2. Bursa'da Sanayi Bölgeleri ve Limanları

Kaynak: Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı [BEBKA], (2023a). Erişim Adresi: <https://bursainvest.gov.tr/organised-industrial-zones/?lang=en> (18.05.2023).

Bursa ili, Osmangazi, Yıldırım, Nilüfer, Mudanya, Gemlik, Gürsu, Kestel, Karacabey, Orhangazi, Yenişehir, Mustafakemalpaşa, İnegöl, İznik, Keles, Orhaneli, Büyükşehir, Harmanlık olmak üzere 17 ilçeden oluşmaktadır. Bursa'nın 2022 yılında toplam nüfusu 3.194.720 kişi olarak tespit edilmiş olup toplam nüfus içinde Bursa'nın nüfusu %3,75'lik kesimi oluşturmaktadır (TÜİK, 2023a). Nüfusun yıllar içinde sürekli arttığı görülmektedir.

Tablo 1. Bursa'nın Yıllara Göre Nüfusu (2000-2022 Arası)

Yıl	Nüfus	Yıl	Nüfus
2000	2.150.571	2012	2.688.171
2001	2.192.169	2013	2.740.970
2002	2.231.582	2014	2.787.539
2003	2.270.852	2015	2.842.547
2004	2.311.735	2016	2.901.396
2005	2.353.834	2017	2.936.803
2006	2.396.916	2018	2.994.521
2007	2.439.876	2019	3.056.120
2008	2.507.963	2020	3.101.833
2009	2.550.645	2021	3.147.818
2010	2.605.495	2022	3.194.720
2011	2.652.126	2023	Henüz veri yok

Kaynak: TÜİK, (2023b). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri. Yıllara Göre İl Nüfusları. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> (18.05.2023).

Bursa'nın 2021 yılında ilçelerine göre nüfus dağılımına bakıldığında nüfusun yoğun olarak Osmangazi, Yıldırım, Nilüfer ve İnegöl'de yani sanayi bölgelerine yakın yerlerde toplandığı ve nüfusun bu bölgelerde arttığı görülmektedir. TÜİK'in yeni kent sınıflamasına göre Bursa'da Osmangazi, Yıldırım ve Nilüferin olduğu bölgenin kentin yoğun kent statüsünde olan alanları olduğu yorumu yapılabilmektedir.

Tablo 2. Bursa'nın 2022 Yılında İlçelerindeki Nüfus

İlçe	Nüfus	İlçe	Nüfus
Osmangazi	884.451	Orhangazi	80.216
Yıldırım	653.307	Yenişehir	54.485
Nilüfer	518.382	Mustafakemalpaşa	101.407
Mudanya	105.308	İnegöl	286.848
Gemlik	118.037	İznik	44.050
Gürsu	99.278	Keles	11.246
Kestel	72.439	Orhaneli	18.786
Karacabey	84.241	Büyükorhan	9.321
Harmanlık	6.016		

Kaynak: TÜİK, (t.y). Coğrafi İstatistik Portalı. Erişim Adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (18.05.2023).

Yıllara göre net göç hızına bakıldığında ise sürekli artan bir veri olmamasına rağmen Bursa'nın göç aldığı görülmektedir. TÜİK Coğrafi İstatistik Portalı'nda 2017 öncesi verilere erişilememiş olduğundan şehrin sanayileşme süreciyle başlayan göç hızı da bilinmemektedir. Son beş yılda özellikle

bu beş yılın iki yılının covid-19 pandemisi sürecinde geçtiği düşünüldüğünde göç hızındaki dalgalanma anlaşılabilir.

Tablo 3. Bursa'nın Net Göç Hızı

Yıl	Net Göç Hızı (%)
2017	%7,25
2018	%0,29
2019	%5,66
2020	%7,47
2021	%4,89

Kaynak: TÜİK, (t.y). Coğrafi İstatistik Portalı. Bursa'nın Net Göç Hızı. Erişim Adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (19.05.2023)

İnsanların göç etmesindeki en büyük etken kırsal alanda makineleşmeye bağlı işsizlik olurken, Keleş (2022: 91) hızla sanayileşmeyen bir kentleşme sonucunda kırdan kente yönelen göçler sebebiyle aslında kırsal alandaki gizli işsizliğin kentlere taşındığını belirtmektedir. Bu nedenle kentlerdeki kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla oranı (GSYH), iş gücüne katılma oranı, istihdam ve işsizlik oranları önem kazanmaktadır.

Tablo 4. Bursa'da Kişi Başına Düşen GSYH

Yıl	Kişi Başına GSYH (TL)	Lejant ²
2017	44.256	12.160- 31.158 (En Düşük)
2018	54.044	31.158- 45.222 (Düşük)
2019	58.899	45.222-63.323 (Orta)
2020	66.141	63.323- 92.199 (Yüksek)
2021	96.684	92.199- 153.479 (En Yüksek)

Kaynak: TÜİK (t.y). Coğrafi İstatistik Portalı. Bursa'da Kişi Başına Düşen GSYH. Erişim Adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (19.05.2023).

Tabloya göre Bursa'da kişi başına düşen GSYH sürekli artış göstermiştir. Bursa'nın kişi başına düşen GSYH'nı beş yılda düşükten en yükseğe çekebilmesi tablonun en dikkat çekici sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 5. Bursa Alt Bölgesinde İstihdam Oranı

Yıl	İstihdam Oranı (%) ³	Lejant
2017	46.7	26.0 – 30.7 (En Düşük)
2018	48.2	30.7- 40.9 (Düşük)
2019	45.5	40.9-45.5 (Orta)
2020	44.5	45.5-49.7 (Yüksek)
2021	47.5	49.7-55.3 (En Yüksek)

Kaynak: TÜİK (t.y). Coğrafi İstatistik Portalı. Bursa Alt Bölgesinde İstihdam Oranı. Erişim Adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (19.05.2023))

²Tablolarda TÜİK'in Coğrafi İstatistik Portalı'nda Türkiye haritası üzerinde renklendirerek hazırladığı lejantlar verilerin değerlendirilebilmesi için yazarlar tarafından en düşük, düşük, orta, yüksek ve en yüksek olarak adlandırılmıştır.

³Tablo 5, 6 ve 7'deki veriler TÜİK Coğrafi İstatistik Portalında Bursa Alt Bölgesi verileri olarak gösterilmiştir.

Bursa’da istihdam oranı genel olarak yüksek kategorisinde seyretmiştir. 2019 ve 2020 yıllarında yaşanan pandemi nedeniyle istihdam oranlarındaki düşüş normal olmakla birlikte 2021 yılında pandemiye özel olarak belirlenen kısıtlamaların kaldırılması sonucunda istihdamın pandemi öncesi döneme doğru yükselmesi önemli görülmektedir.

Tablo 6. Bursa Alt Bölgesinde İşgücüne Katılma Oranı

Yıl	İşgücüne Katılma Oranı (%)	Lejant
2017	51.8	38.4- 44.2 (En Düşük)
2018	53.0	44.2-48.7 (Düşük)
2019	51.3	48.7- 51.8 (Orta)
2020	49.2	51.8- 55.2 (Yüksek)
2021	52.4	55.2- 59.7 (En Yüksek)

Kaynak: TÜİK (t.y). Coğrafi İstatistik Portalı. Bursa Alt Bölgesinde İş Gücüne Katılma Oranı. Erişim Adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (19.05.2023).

Tabloya göre Bursa’da işgücüne katılma oranı neredeyse doğrusal seyretmektedir ve genel olarak yüksek kategorisindedir. 2019 ve 2020 yıllarında işgücüne katılma oranındaki düşüş yine pandemi koşullarıyla açıklanabilmektedir.

Tablo 7. Bursa Alt Bölgesinde İşsizlik Oranı

Yıl	İşsizlik Oranı (%)	Lejant
2017	9.8	3.6- 8.3 (En Düşük)
2018	9.0	8.3- 12.3 (Düşük)
2019	11.2	12.3- 17.1 (Orta)
2020	9.6	17.1- 25.0 (Yüksek)
2021	9.4	25.0- 33.5 (En Yüksek)

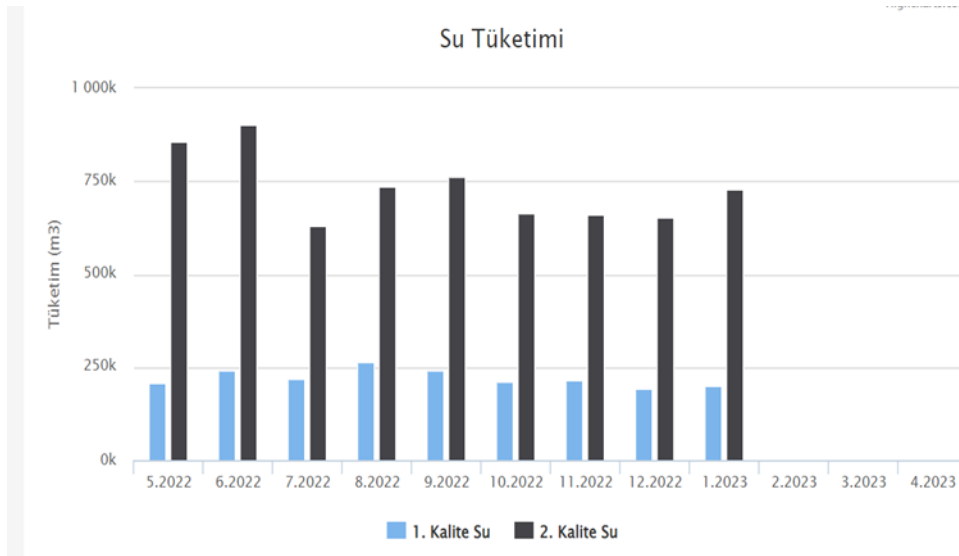
Kaynak: TÜİK (t.y). Coğrafi İstatistik Portalı. Bursa Alt Bölgesinde İşsizlik Oranı. Erişim Adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (19.05.2023)

Tablo 7’ye göre işsizlik Bursa Alt Bölgesinde düşüktür. Sanayileşmenin getirmiş olduğu istihdam ve kentleşmenin artırmış olduğu hizmet sektörü nedeniyle işsizlik oranının düşük olması Bursa’nın ekonomik kaygılardan dolayı hala göç alabilecek bir şehir olabileceğini de göstermektedir.

Çevresel açıdan değerlendirildiğinde eski adıyla Çevre ve Şehircilik Bakanlığı’nın 2018 yılında İllerin Çevre Durum Raporu’ndaki hava kalitesi başlığında Bursa’da 2018 yılında konutlarda 750.000m³, sanayide ise 1.650.000m³ doğalgaz kullanıldığı, ilde de 6 adet hava ölçüm istasyonu olduğu bilgisi verilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 112). Raporda su ve atık su yönetimi ile ilgili bilgiler ise Bursa’nın içme ve kullanma suyu ihtiyacının 115 hm³ ile Selahattin Saygı (Doğancı) ve 60hm³ ile Nilüfer Barajı tarafından karşılandığı ve iki baraj birlikte işletildiğinde yılda yaklaşık 175hm³ içme suyu elde edilebildiği ile ilgilidir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 113). Kent merkezinin doğu bölgesindeki kentsel atık suların Demirtaş’ta kurulmuş olan BUSKİ (Bursa Su ve Kanalizasyon

İdaresi)'ye ait ortalama 240.000m³/gün kapasiteli Doğu Atıksu Arıtma Tesisinde artıldığı belirtilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 113). Kent merkezinin batısındaki kentsel atık suların ise yine BUSKİ'ye ait Özlüce'de bulunan ve ortalama 87.500m³/gün kapasiteli Batı Arıtma tesisinde artıldığı, Nilüfer OSB (Organize Sanayi Bölgesi)'den çıkan evsel nitelikli atık suların ise 500m³/gün kapasiteli Hamitler Düzenli Deponi Alanının ön arıtmasından sonra Batı Atıksu Arıtma Tesisine ulaştığı bilgisi verilmiştir (Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2020: 114). Buna göre nüfusun artması beraberinde katı atık üretim tesisleri gibi kentsel çevreyi korumaya yönelik yeni tesislerin açılmasını gerekli kılmaktadır.

Grafik 1. Bursa'da Sanayide Su Tüketimi

Kaynak: Bursa Organize Sanayi Bölgesi [OSB], (t.y). Erişim adresi: https://www.bosb.org.tr/bosb-tuketim-0-ekonomik_veriler.html (19.05.2023)

Sanayide en fazla haziran ayında su tüketildiği görülürken sanayide 2.kalitede suyun 1.kalite suya göre daha fazla tüketilmesi ülkemizdeki kıt doğal kaynaklardan birisi olarak görülen suyun bilinçli tüketilmesi nedeniyle çevresel açıdan olumlu görülmektedir.

Tablo 8. Bursa'da Kişi Başı Günlük Atık Su Miktarı

Yıl	Kişi Başı Günlük Atık Su Miktarı (L)	Lejant
2012	160L	62-129 (En düşük)
2014	127 L	129-170 (Düşük)
2016	134 L	170- 216 (Orta)
2018	181 L	216-290 (Yüksek)
2020	149 L	290-480 (En Yüksek)

Kaynak: TÜİK, Coğrafi İstatistik Portalı (t.y). Bursa'da Kişi Başı Günlük Atıksu Miktarı. Erişim adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (19.05.2023)

TÜİK verilerinde iki yıllık periyodlar halinde yayımlanan kişi başı günlük atık su miktarında Bursa'nın düşük seviyede olması olumlu olarak değerlendirilmekte yine kıt olan su kaynaklarının bilinçli tüketilmesi noktasında önem arz etmektedir. Buna göre nüfusun artmış olması bilinçli tüketim sonucunda kıt doğal kaynaklarının verimli şekilde kullanılabilceğini göstermektedir.

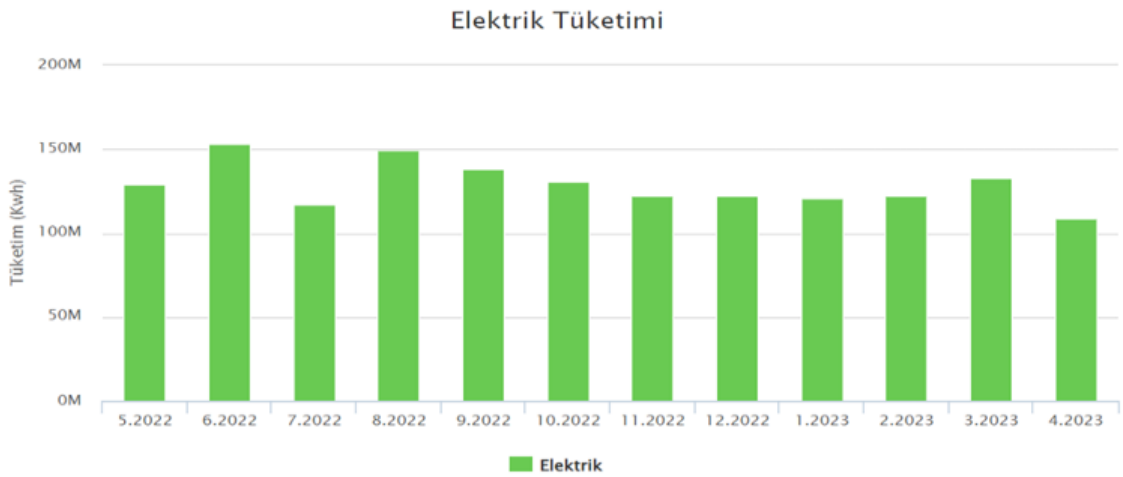
Tablo 9. Bursa'da Kişi Başına Elektrik Tüketimi

Yıl	Kişi Başına Elektrik Tüketimi (kWh)	Lejant
2016	3.726 kWh	529-1892 (En Düşük)
2017	4.106 kWh	1892-2980 (Düşük)
2018	4.246 kWh	2980-3988 (Orta)
2019	4.155 kWh	3988-5980 (Yüksek)
2020	3.985 kWh	5980-9388(En Yüksek)

Kaynak: TÜİK, Coğrafi İstatistik Portalı (t.y). Bursa'da Kişi Başına Elektrik Tüketimi. Erişim adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (19.05.2023).

Enerji kullanımı da sanayileşmeye bağlı kentleşme için hem sanayide enerjinin kullanılması hem de şehrin nüfusunun artmasına bağlı enerji kullanılması açısından önemlidir. Bursa'da kişi başına elektrik tüketiminin yüksek olduğu görülmektedir. Bu da şehrin daha fazla enerji üretimine ihtiyaç duyması anlamına gelmektedir.

Grafik 2. Bursa'da Sanayide Elektrik Tüketimi

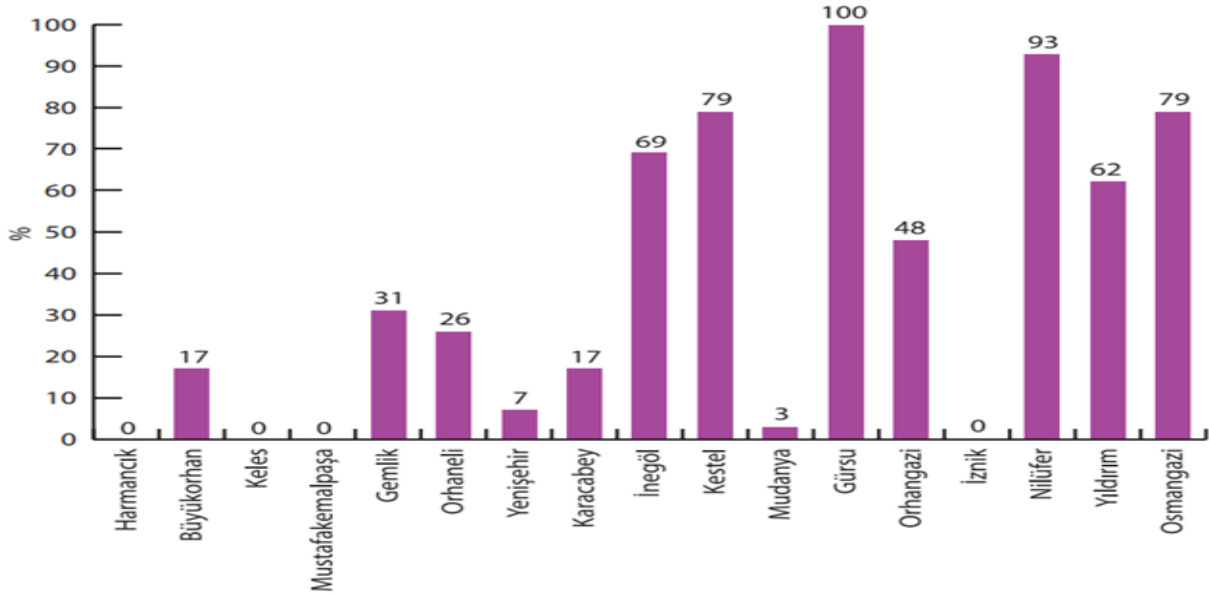

Kaynak: Bursa OSB, (t.y). Erişim adresi: https://www.bosb.org.tr/bosb-tuketim-0-ekonomik_veriler.html (19.05.2023).

Sanayide elektrik tüketimi de yoğun olarak gerçekleşmektedir. Su gibi elektrik tüketiminin de haziran ayında en üst seviyede olduğu görülmektedir. Sanayide kullanılan elektrik kentleşme açısından yine ülkede sanayisi gelişmiş olan şehirlerde daha fazla enerji ihtiyacı olabileceği bilgisini vermektedir.

Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi'nin 2016 yılında birlikte yürüttüğü Bursa İlçeleri Çevre Sorunlarını Belirliyor Projesi Sonuç Raporuna göre araştırmacıların Bursa'nın ilçelerinde yaşayan katılımcılardan görüş aldıkları çalışma sanayileşmeye bağlı yaşanan sorunlara dair katılımcı görüşleri çerçevesinde veriler oluşturması açısından önemlidir.

Grafik 3. İlçesinde Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliği Olduğunu Düşünenlerin Oranı

Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi (2016), s. 384). İlçesinde Sanayi Kaynaklı Hava Kirliliği Olduğunu Düşünenlerin Oranı. *Bursa İlçeleri Çevre Sorunlarını Belirliyor Projesi Sonuç Raporu*. s. 384. Erişim Adresi: https://www.bursa.bel.tr/dosyalar//Ilceler_BBB_Baski_Onay_SON.pdf (18.05.2023).

Gürsu ilçesinde bir adet OSB olmasına rağmen katılımcıların tamamı Yıldırım ilçesindeki yoğun sanayi faaliyetlerinden kaynaklı olarak hava kirliliği yaşadıklarını, yerleşim yerleri ile sanayinin iç içe olduğunu, ilçenin coğrafi konumu ve düşük rakımı nedeniyle de hava kirliliğinden daha fazla etkilendiklerini belirtmişlerdir (Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi, 2016: 384). Aynı şekilde Nilüfer, Osmangazi ve Kestel ilçelerinde de hava kirliliği problemine yüksek seviyede maruz kaldığı belirtilmiştir (Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi, 2016: 384). Bu durum sanayileşme nedeniyle Bursa'da yaşayan nüfusun büyük çoğunluğunun hava kirliliğinden doğrudan ve olumsuz olarak etkilendiğini, ayrıca bazı ilçelerin diğer ilçelerde yürütülen sanayi faaliyetleri nedeniyle olumsuz dışsallığa maruz kaldıklarını göstermektedir.

Sanayinin yoğun olması beraberinde sanayi atıkları sorununu da getirmektedir. Sanayi atıklarının doğru şekilde toplanması, imha edilmesi gibi süreçler çevrenin korunması için önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin; Bursa Osmangazi ilçesindeki katılımcıların %90,4'ü; Nilüfer ilçesindekilerin %85'i ve Mudanya'dakilerin %75'i sanayi atıklarının olması gerektiği gibi yönetilmediğini ve bu

durumdan rahatsız olduklarını belirtmişlerdir (Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi, 2016: 381). Bu durum, çevresel etkilerin uzun vadede çarpıcı sonuçlarını gören insanların sanayileşmeye sıcak bakmaması gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Bunlara ek olarak sanayileşme, yüzey sularındaki kirlilik, katı atık toplama alanları, kanalizasyonlar, temizliği düzenli yapılmayan çöp konteynerlerinin de Gürsu, Nilüfer ve Osmangazi ilçelerinde koku sorununa sebep olduğu; bunların yanı sıra Osmangazi, Nilüfer, Mudanya, Yıldırım gibi nüfusun yoğun olduğu ilçelerde trafiğe bağlı hava kirliliğinin yüksek düzeyde olduğu belirtilmiştir (Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi, 2016: 383).

Osmanlı'dan gelen mirası, İpek Yolu üzerinde olması, Marmara yarımadasının köşesinde yer alması, göç alması, sanayi şehri olması gibi birçok etken Bursa'nın sosyo-kültürel mirasını da etkilemiştir. 7-8 Ekim 1999 yılında ilk kez Strasburg'da toplanan Avrupa Tarihi Kentler Birliği'ne katılan Bursa Büyükşehir Belediyesi, kentlerin kültürel ve doğal dokusunu korumayı amaçlayan yerel politikaların hazırlanmasına yardımcı olan Türkiye'de Tarihi Kentler Birliği'nin kurulmasına öncü olmuştur (Çolpan Kavuncu, 2022: 1177). Bu durum Bursa'da yerel yönetimlerin de kültürel mirasa önem verdiğini göstermektedir. Ancak yaşanan yoğun göç nedeniyle ne yazık ki kentin silueti değişmiş ve çarpık kentleşme Bursa'yı da etkisi altına almıştır. Avcı (2022: 866)'nın katılımcılarla yürüttüğü çalışmasında bir katılımcının Bursa'daki evinin bahçesindeki çiçeklerden bahsedip *“Benim çocukluğum köyümüz Bursa'da geçti. Şimdi, bizim o evimize benzeyenleri ancak belgesellerden izleyebiliyoruz.”* ifadesi aslında hem değişimin kısa sürede gerçekleştiğini hem de Bursa'daki dönüşümün hem kentsel hem de çevresel olumsuz yanını ifade etmiştir. Büyükşehirlerde göçe bağlı aşırı gecekondulaşma ve buna bağlı olarak da oluşan sağlıksız çevreden kurtulmak için planlamaya gidilmesi gerekmektedir (Çam, 2019: 271). Bu amaçla Bursa'da 2011 yılında Doğanbey Toplu Konutları tamamlanmıştır. Doğanbey Toplu Konutları gerçeği Bursa'nın ortasında eğreti durmakta adeta kentleşme sürecinde kent planlamasının öneminin gereğinin somutlaşmış hali olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü Bursa'nın merkezine inşa edilen konutlar hem görüntü kirliliğine hem “Yeşil Bursa” imajına, hem Bursa'nın silüetine ve tarihi dokusuna hem de bulunduğu bölgenin sosyal ve çevresel yapısına zarar vermiştir (Çam, 2019: 271).

Fotoğraf 1: Bursa Doğanbey Konutları

Kaynak: Mimarlar Odası Bursa Şubesi tarafından 2011 yılında düzenlenen "TOKİ'nin Bursa kentine tokadı" konulu fotoğraf yarışmasında Erdal Yavuzak tarafından çekilen ve 3. olan fotoğraf (Kaynak: Yazan, Aylin, 2019).

Fomara Meydanı'nda yükselen ofis kuleleri Bursa'nın simgelerinden olan Ulu Cami'yi gölgelediği ve meydanın ekonominin kentin kültürel ve silueti üzerinde bir güç olduğunu göstermesi nedeniyle eleştirilmektedir (Ulu ve Karakoç, 2004/3: 63). Buna göre bir kentin, geçmişten geleceğe miras olabilmesi için yeni kentsel alanlar tasarlanırken önce kentin kültürel mirasının, dokusunun ve siluetinin korunması gerekmektedir.

SONUÇ

Sanayileşme ve kentleşme olguları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sanayileşmenin gelişimi ile birlikte kentleşmenin de artması gerekmektedir. Sanayileşme kentleşmeyi geliştirmekte ve kentlerin dinamikleri üzerinde değişiklikler yaratmaktadır. Kentleşme sanayileşme ile aynı paralelde gelişmediği takdirde çeşitli problemler oluşmaktadır. Kentleşmenin sanayileşmeden daha hızlı geliştiği yerlerde kırsal alandaki gizli işsizliğin kentlere taşındığı görülmektedir. Bir başka ifade ile göç ile gelenler kentlerde iş bulamamaktadır.

Sanayileşmenin kentleşme olgusunu artırması beraberinde bazı problemleri de getirmektedir. Örneğin, sanayileşme beraberinde hava, su, toprak kirliliği gibi çevresel sorunlara neden olmaktadır. Doğal kaynakların hızlı bir şekilde tüketilmesi de çevre sorunlarına neden olduğu görülmektedir.

Çalışmada sanayileşme ve kentleşme arasındaki ilişki irdelenmiş ve sanayileşen bir kentin nasıl bir görünüme ulaştığı sonucunun belirlenmesi hedeflenmiştir. Araştırmada Bursa ili seçilmiştir. Örneklem seçiminde Bursa'nın Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bir sanayi yerleşimi olması, bazı

bölgelerinin yoğun kent nüfusu olması etkili olmuştur. Bursa'nın kentleşmesinde İpek Yolu üzerinde bulunması, Osmanlı Devleti'nde başkent olması, tekstil ve otomotiv sektörlerinde yaşanan gelişmeler etkili olmuştur.

Araştırmada doküman incelemesi yapılmıştır. TÜİK verileri, Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi'nin yayınları incelenerek verilere ulaşılmıştır. Doküman analizi yöntemi ile 2021 TÜİK verileri incelendiğinde Bursa'da nüfusun Osmangazi, Yıldırım, Nilüfer ve İnegöl ilçelerinde yoğunlaştığı tespit edilmiştir. Bu sıralanan ilçeler sanayi bölgelerine yakın konumdadırlar. Bu sonuç sanayileşmenin kentsel nüfusu ne derece etkilediğini göstermektedir. Aynı zamanda bu ilçeler yoğun kent statüsüne sahip yerlerdir. Nüfusun sürekli artması il bazında katı atık üretim tesisleri gibi çevreyi korumaya yönelik yeni tesislerin açılmasını gerekli kılmaktadır. Kişi başına düşen GSYH incelendiğinde, 2017-2021 yılları arasında sürekli bir artış olduğu dikkat çekmektedir. İstihdamın yüksek olması Bursa'nın göç alabilme ihtimalinin yüksek olduğu sonucuna götürmektedir.

Sanayi sektöründe kullanılan suyun kalitesi incelendiğinde, Bursa'da sanayide ikinci kalite su kullanıldığı görülmektedir. İkinci kalite su kullanımı, kıt bir kaynak olan suyun verimli bir şekilde kullanıldığını ve çevre açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi'nin yürüttüğü çalışma incelendiğinde Gürsu, Nilüfer ve Osmangazi ilçelerinde, sanayileşme, katı atık toplama alanları, kanalizasyon gibi etmenlerin ilçelerde koku sorunu yarattığı; Osmangazi, Nilüfer, Mudanya ve Yıldırım gibi yoğun nüfus barındıran ilçelerde ise hava kirliliğinin yüksek olduğu belirtilmiştir.

Sonuç olarak kentleşme ve sanayileşmenin hızlı bir şekilde arttığı Bursa'da oluşabilecek çevresel sorunları engellemeye ve azaltmaya yönelik politikalar uygulansa da yeterli başarıya ulaşamadığı görülmektedir. Yoğun göç nedeniyle kentin silueti değişmiş ve çarpık kentleşme Bursa'yı etkisi altına almıştır. Mevcut göstergeler değerlendirildiğinde, tarihi öneme sahip olan Bursa'da daha etkili politikaların oluşturulması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Transformation of Cities from the Perspective of Industrialization: The Case of Bursa

EXTENDED SUMMARY

The aim of the study is to reveal the relationship between industrialization and urbanization and to determine the effects of industrialization on cities. Bursa province was chosen as a sample due to its location on the Silk Road, being the capital of the Ottoman Empire, developments in the automotive and textile sectors, geographical location and easy transportation. Document analysis method, which is a qualitative analysis method, was used in the study. As documents, basic studies such as Turkish Statistical Institute (TurkStat) data, Bursa Metropolitan Municipality and Uludağ University studies were accessed. Data were obtained with the documents obtained.

It is stated that urbanization goes in parallel with industrialization. Accordingly, cities are defined as areas where employment increases, the spirit of freedom develops, and trade and services are intensively experienced. Especially the Industrial Revolution affected cities and cities started to transform under the influence of industrialization. This transformation has been demographic, economic, socio-cultural and in terms of the use of urban areas.

Within the scope of the study, Bursa, which was the capital of the Ottoman Empire, as well as being on the Silk Road, located at the crossroads, and further urbanized and developed with industrialization both during the Ottoman Empire and the Republic of Turkey, was selected. The study examines the current resource use of Bursa in relation to the industry, i.e. its environmental status, its economic capacity in terms of employment, its demographic migration to and from the city by making use of TurkStat data, as well as the protection of architectures and changes in the social structure from a socio-cultural point of view by making use of the literature.

Looking at the population distribution of Bursa by districts in 2021, it is seen that the population is concentrated in Osmangazi, Yıldırım, Nilüfer and İnegöl, i.e. close to industrial zones, and the population increases in these regions. According to the new urban classification of TurkStat, it can be interpreted that Osmangazi, Yıldırım and Nilüfer in Bursa are the dense urban areas of the city.

Looking at the net migration rate by years, it is seen that Bursa receives migration although there is no continuously increasing data. Since data before 2017 is not available in the TurkStat Geographical Statistics Portal, the migration rate starting with the industrialization process of the city is also unknown. The fluctuation in the migration rate in the last five years can be understood, especially considering that two years of these five years have passed during the covid-19 pandemic.

The dynamics of urbanization in Bursa have been evaluated within the context of the transformations brought about by Bursa's role as the capital city during the Ottoman Empire and as one of the country's

main industrial cities after the establishment of the Republic of Turkey. Of course, industry is not the only factor. In addition to these, the fact that it is on the Silk Road transit route, that textile companies such as Merinos and Özdilek are located in Bursa, that the automotive sector is developed and that the first machine tools were used in carpentry workshops at the Hamidiye Industrial School in Bursa during the Ottoman Empire and that Turkey's first planned Organized Industrial Zone (OIZ) was opened in Bursa in 1966 led to the selection of Bursa in the industrialization perspective in the study.

There is a close relationship between industrialization and urbanization. With the development of industrialization, urbanization should also increase. Industrialization develops urbanization and creates changes in the dynamics of cities. If urbanization does not develop in parallel with industrialization, various problems arise. In places where urbanization develops faster than industrialization, it is seen that hidden unemployment in rural areas is transferred to the cities. In other words, those who come with migration cannot find a job in the cities.

The fact that industrialization increases the phenomenon of urbanization brings along some problems. For example, industrialization causes environmental problems such as air, water and soil pollution. Rapid consumption of natural resources also causes environmental problems.

In the study, the relationship between industrialization and urbanization was examined and it was aimed to determine how an industrialized city looks like. Bursa province was selected in the study. The sample selection was influenced by the fact that Bursa was an industrial settlement in the Ottoman Empire and the Republic of Turkey and that some of its regions had dense urban populations. Bursa's urbanization was influenced by its location on the Silk Road, being the capital of the Ottoman Empire, and the developments in the textile and automotive sectors.

Document analysis was conducted in the research. Data were obtained by analyzing TURKSTAT data, publications of Bursa Metropolitan Municipality and Uludağ University. When the 2021 TURKSTAT data were analyzed with the document analysis method, it was determined that the population in Bursa is concentrated in Osmangazi, Yıldırım, Nilüfer and İnegöl districts. These districts are located close to industrial zones.

This result shows the extent to which industrialization affects the urban population. At the same time, these districts have dense urban status. The continuous increase in population necessitates the opening of new facilities to protect the environment, such as solid waste production facilities in the province. When GDP per capita is analyzed, it is noteworthy that there is a continuous increase between 2017-2021. The high level of employment leads to the conclusion that Bursa has a high probability of receiving migration.

When the quality of water used in the industrial sector is analyzed, it is seen that second quality water is used in Bursa. The use of second quality water is considered to be an efficient use of water, which is a scarce resource, and a positive development in terms of the environment. When the study conducted by Bursa Metropolitan Municipality and Uludağ University is examined, it is stated that factors such as industrialization, solid waste collection areas and sewage create odor problems in Gürsu, Nilüfer and Osmangazi districts, while air pollution is high in densely populated districts such as Osmangazi, Nilüfer, Mudanya and Yıldırım.

As a result, although policies are implemented to prevent and reduce environmental problems that may occur in Bursa, where urbanization and industrialization are increasing rapidly, it is seen that sufficient success has not been achieved. Due to intensive migration, the skyline of the city has changed and unplanned urbanization has affected Bursa. When the current indicators are evaluated, it is concluded that more effective policies should be established in Bursa, which has historical importance.

KAYNAKÇA

- Aksu Kocatürk, G. (2021). "Türkiye'de Kentleşme ve Göç Olgusuyla İlgili Makalelerin Dönemsel Olarak İncelenmesi". Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi, 3(1), 4-27.
- Ataay, F. (2001). "Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü". Praksis, 2, 53-96.
- Avcı, N. (2022). "Geleneksel Türk Evlerinden Çok Katlı Binalara: Kentsel Mimarinin Eleştirisi". Motif Akademi Halkbilimi Dergisi, 15(39), 858-882.
- Aytaç, Ö. (2020). "Kent'in ve Kentsel Yaşamın Patolojisi". Şehir ve Medeniyet, 6(12), 11-37.
- Bal, H. (2015). Kent Sosyolojisi. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Balcı, M. (2018). "Çok Partili Dönemde Türkiye'de Kentleşme Olgusu". ECONDER International Academic Journal, 2(1), 8-15.
- Bursa Büyükşehir Belediyesi ve Uludağ Üniversitesi (2016). "Bursa İlçeleri Çevre Sorunlarını Belirliyor" Projesi Sonuç Raporu. Erişim Adresi: https://www.bursa.bel.tr/dosyalar//ilceler_BBB_Baski_Onay_SON.pdf (18.05.2023).
- Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı [BEBKA], (2023). Özel Yatırım Bölgeleri. Erişim Adresi: <https://www.bursainvest.gov.tr/wp-content/uploads/2017/07/%C3%B6zel-yat%C4%B1r%C4%B1m-b%C3%B6lgeleri.pdf> (18.05.2023).
- Bursa Eskişehir Bilecik Kalkınma Ajansı [BEBKA], (2023a). Bursa Organize Sanayi Bölgeleri. Erişim Adresi: <https://bursainvest.gov.tr/organised-industrial-zones/?lang=en> (18.05.2023).
- Bursa Organize Sanayi Bölgesi [OSB]. (t.y). Bursa'da Sanayide Su Tüketimi Erişim adresi: https://www.bosb.org.tr/bosb-tuketim-0-ekonomik_veriler.html (19.05.2023).
- Çam, Y. (2019). "Bursa'nın Kentsel Yapı Kültüründeki Dönüşüm". Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(2), 259-274.
- Çolpan Kavuncu, Ayşe (2022). "Ruşen Keleş ve Üniversite Dışı Deneyimleri", İdealkent, 37(13), 1171- 1193. DOI:10.31198/idealkent.1183910
- Genç, F. N. (2014). "Gecekonduyla Mücadeleden Kentsel Dönüşüme Türkiye'de Kentleşme Politikaları". Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1(1), 15-30.
- Güreşçi, E. (2010). "Türkiye'de Kentten-Köye Göç Olgusu". Doğu Üniversitesi Dergisi, 11(1), 77-86.
- Işık, Ş. (2005). "Türkiye'de Kentleşme ve Kentleşme Modelleri". Ege Coğrafya Dergisi, 14, 57-71.

- Kayan, A. ve Mardinli, İ. (2020). “Kentleşme-Sosyal Değişme ve Ekonomik Gelişme İlişkisinin Değerlendirilmesi”. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi, 4(4), 256-271.
- Kayan, A. (2017). “Planlı Dönemden Önce Kentleşme Politikalarındaki Sorunların Günümüze Yansımaları”. International Journal of Social Science Research, 6(2), 158-183.
- Keleş, R. ve Mengi, A. (2017). Kent Hukuku. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2022). Kentleşme Politikası, 19. Baskı. Ankara: İmge Kitabevi.
- Niray, N. (2002). “Tarihsel Süreç İçinde Kentleşme Olgusu ve Muğla Örneği”, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (9), 1-27.
- Özdemir, E. (2010). “Kentın Tanımlanmasında Sosyolojik Yaklaşımlar: Toplumsal Süreç ve/veya Mekanın Çözümlemesi”. İdealkent, 1, 44-77.
- Özdemir, E. (2018). “Modernizm, Kentleşme ve Türkiye”. Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AKSOS), (4), 79-96.
- Özgür, H. (1998). Türkiye’de Kentleşme ve Konut Politikalarının Yirmi Beş Yılı. Yeni Türkiye Dergisi Cumhuriyet Özel Sayısı III: Sosyal Değerlendirme, 4(23-24), 2352- 2365.
- Öktem, B. (2011). “İstanbul’da Neoliberal Kentleşme Modelinin Sosyo-Mekânsal İz Düşümleri”. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 44, 23-40.
- Öztürk, S. ve Çalışkan, H. (2017). “Kentleşme Gelişiminin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği”. Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17, 677-694.
- Sağlam, S. (2016-1). “1923-1950 Yılları Arasında Türkiye’de Kent ve Kentleşme Olgusu”. Sosyoloji Konferansları, 53, 257-274. DOI: 10.18368/IU/sk.09525
- Şengül, H. T. (2009). Türkiye’de Kentleşmenin İzlediği Yol Üzerine: Bir Dönemleme Girişimi. O. Bensoy (Haz.). Kentsel Çelişki ve Siyaset (s. 97-153). Ankara: İmge Kitabevi.
- TDK (2023a). Kentbilim Terimleri Sözlüğü-1980. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/> (05.05.2023).
- TDK (2023b). Kentbilim Terimleri Sözlüğü-1980. Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/> (05.05.2023).
- Tekeli, İ. (2011). Kent, Kentleşme ve Türkiye Deneyimi. Ö. Taner (Haz.). Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm (s. 27- 48). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Turut, H. ve Özgür, E.M. (2018). “Klasik Kent Kuramlarından Eleştirel Kent Kuramlarına Geçiş Bağlamında Kentleri Yeniden Okumak”, Ege Coğrafya Dergisi, 27(1), 1-19.

- TÜİK, (2023). Kent-Kır Nüfus İstatistikleri, 2022. Sayı: 49755. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755> (18.05.2023).
- TÜİK, (2023a). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları, 2022. Sayı: 49685. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685> (18.05.2023).
- TÜİK, (2023b). Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri / Yıllara Göre İl Nüfusları. Erişim Adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109> (18.05.2023).
- TÜİK, (t.y). Coğrafi İstatistik Portalı. Erişim Adresi: <https://cip.tuik.gov.tr/#> (18.05.2023).
- Uğurlu, Ö. (2010). Kentlerin Tarihsel Gelişimi. Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları, 25-69. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/profile/Oergen-Ugurlu/publication/344950250_Kentlerin_Tarihsel_Gelisimi/links/5f9aaf79a6fdcfd7b880d22/Kentlerin-Tarihsel-Gelisimi.pdf (15.07.2023).
- Ulu, A. ve Karakoç, İ. (2004/3). “Kentsel Değişimin Kent Kimliğine Etkisi”, Planlama, 29, 59-67.
- Yazan, A. (2019). Bursa'nın 'İstenmeyen Konutlarında' Yaşamak: 'Doğanbey TOKİ'de Yaşadığımı Çekinerek Söylüyorum'. BBC Türkçe. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47658368> (19.05.2023).
- Yüceşahin, M. M., Bayar, R. ve Özgür, E. M. (2004). “Türkiye’de Şehirleşmenin Mekânsal Dağılışı ve Değişimi”. Coğrafi Bilimler Dergisi, 2(1), 23-39.
- Yıldırım, M. A. (2013). “Osmanlı Vilayetlerinde Mesleki-Teknik Eğitimin Gelişmesine Bakışlar: Bursa Sanayi Mektebi”. Karadeniz Araştırmaları, 37, 71-90.
- Yılmaz, E. ve Çiftçi, S. (2011). “Kentlerin Ortaya Çıkışı ve Sosyo-Politik Açından Türkiye’de Kentleşme Dönemleri”. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 10(35), 252-267.
- Weber, M. (2018). Şehir, Modern Kentin Oluşumu. (M. Ceylan, Çev.). İstanbul.

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i> %100	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Asime Dilara ERDEM İsa YAVAŞ Alper BİLGİLİ
Tasarım / <i>Design</i> %100	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Asime Dilara ERDEM İsa YAVAŞ Alper BİLGİLİ
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i> %100	Verileri toplamak, düzenlenmek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Asime Dilara ERDEM İsa YAVAŞ Alper BİLGİLİ
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i> %100	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Asime Dilara ERDEM İsa YAVAŞ Alper BİLGİLİ
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i> %100	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Asime Dilara ERDEM İsa YAVAŞ Alper BİLGİLİ

Homo Islamicus ve İslâm Ekonomisinde Yansımaları

Araştırma Makalesi/Research Article

Özcan KUZULU*

ÖZET

Ekonomi bilimi değerlerden bağımsız değildir. Antik Yunan felsefesinde ahlâk ilminin üç temel alt başlığı etik, ekonomi ve politikadır. İslâm iktisadını da ahlâk ve din eksenli düşünmek gereklidir. İslâm iktisadı belirli normatif ve felsefi değerler üzerine inşa edilmiştir. Bu değerler, ekonomik bilginin kurgusuna dahil edilen belirli bir dünya görüşünden veya ontolojik perspektiften ileri gelmektedir. Ayrıca farklı dünya görüşleri sadece felsefi farklılıklar yaratmayabilir. Aynı zamanda farklı ekonomik yaklaşımlar; kavramsal, davranışsal ve politika farklılıkları da oluşturabilmiştir. İnsan doğası, onu ortaya koyan bilim adamlarının ahlâki değeri veya inancı ne olursa olsun, aslında değerlerden bağımsız bir kavram değildir. Homo Islamicus'ta İslâm ahlâk ekonomisinin etik kodları üzerine kurulmuş insan tipini temsil eder. Bu çalışmada öncelikle klasik Batı ekonomi literatürünün kavramsallaştırdığı Homo Economicus ile Homo Islamicus karşılaştırılmıştır. Sonrasında Homo Islamicus'un gerçek İslâm iktisadi hayatında ne kadar karşılık bulduğu aktarılmıştır. Son elli yıldır hızlı bir büyüme gösteren İslâmi bankacılık ve finans endüstrisinin İslâm toplumlarının refaha erişmesinde gerçekten başarılı olmadığını sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Homo Islamicus, Homo Economicus, İslâmi Ekonomi, Etik, Ahlâk*

JEL Kodları: P00, D63, G21

Homo Islamicus and Its Reflections in Islamic Economics

ABSTRACT

Economics is not independent of values. The three basic subheadings of ethics in ancient Greek philosophy are ethics, economics and politics. It is necessary to think about Islamic economics in terms of morality and religion. Islamic economics is built on certain normative and philosophical values. These values stem from a certain worldview or ontological perspective included in the construction of economic knowledge. Also, different worldviews may not only create philosophical differences. At the same time, different economic approaches; conceptual, behavioral and policy differences. Human nature is not a value-free concept, regardless of the moral value or belief of the scientists who introduced it. In Homo Islamicus, Islam represents the human type based on the ethical codes of moral economy. In this study, first of all, Homo Economicus and Homo Islamicus conceptualized by the classical Western economic literature are compared. Afterwards, it is stated how much Homo

* Dr., Çanakkale, Türkiye, ozcan@ozcankuzulu.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8557-9354>

Islamicus has received in real Islamic economic life. It is concluded that the Islamic banking and finance industry, which has been growing rapidly for the last fifty years, has not really succeeded in achieving prosperity for Islamic societies.

Keywords: *Homo Islamicus, Homo Economicus, Islamic Economics, Ethics, Morality*

JEL Codes: *P00, D63, G21*

** Bu çalışma Araştırma ve Yayın Etiğine uygun olarak hazırlanmıştır.*

GİRİŞ

İslâmi ekonomi sektörü son elli yılda büyük bir hızla gelişim göstermiştir. Bu büyüme, bu ekonomi doktrini üzerine yayınlanmış literatürde de kendini göstermektedir (Güçlü ve Kılıç, 2020; Kârasu, 2016; Tekbaş, 2013; Walkshäusl ve Lobe, 2012). Bu yeni ortaya çıkan disiplindeki tartışmanın genişliği ve derinliği, Choudhury (2012) ‘nin İslâmi sosyo-bilimsel aklın metodolojik dünya görüşü olarak Tevhidi metodolojisini tam olarak benimsemedeki başarısızlığına ilişkin eleştirisine rağmen, bu entelektüel alandaki ilerleme övgüye değerlidir. Bu aynı zamanda 1970'lerin başında kıvılcımlanan bilginin İslâmileştirilmesi olarak adlandırılan entelektüel devrimin etkisinin göstergesidir (Barom vd, 2013). Bilginin İslâmileştirilmesinin kırk yıllık ömrü boyunca, İslâmi sosyo-ekonomik düzen önermesinin çok sayıda savunucusu ve muhalifi, karşılaştırmalı ekonomik söylemleri zenginleştirmişlerdir.

İslâm ekonomisi veya İslâmî ekonomi sistemi, İslâm dininin öğretileri ile uyumlu bir ekonomik düzeni teşvik etmeyi amaçlamaktadır. İslâm ekonomisi, insanın ekonomik faaliyetlerini sadece maddi çıkarlarına yönlendiren bir sistem değildir. Aksine, bu sistemin temel amacı, adalet, sosyal denge, dayanışma ve insanların Allah'ın emirlerine uygun bir şekilde yaşamalarını sağlamaktır. İslâm ekonomisinin ana prensiplerinden bazıları ise şunlardır:

Bireysel teşebbüs; İslâm ekonomisinde her birey mülk edinmede, işletme kurmakta, istediği alanda ticari faaliyette bulunmakta özgürdür.

Faizsiz finans; İslâm ekonomisinde faiz yasaktır. Faiz, insanlar arasındaki ekonomik eşitsizlikleri artırabileceği ve yoksullara zarar verebileceği düşünülen haksız bir kazanç biçimi olarak görülmektedir. Bu nedenle, İslâm ekonomisinde faizsiz finans kurumları ve ürünleri, örneğin katılım bankaları ve İslâmi finans araçları önemli bir rol oynamaktadır.

Adil dağılım; İslâm ekonomisi, gelirin adil ve dengeli bir şekilde dağıtılmasını teşvik etmektedir. Zenginlerin, fakirlere yardım etmeleri ve toplumun dezavantajlı kesimlerine destek sağlamaları önemsenmektedir.

Haram ve helal kavramları; İslâm ekonomisi, haram (yasak) ve helal (yasak olmayan) kavramlarını dikkate almaktadır. Helal olan faaliyetler ve ticaretler teşvik edilirken, haram olan, yani İslâm ahlâkına veya hukukuna aykırı olan faaliyetlerden kaçınılmalıdır.

Risk paylaşımı; İslâm ekonomisi, riskin adil bir şekilde paylaşılmasını teşvik etmektedir. Kâr paylaşımı ve kâr zarar ortaklığı gibi yöntemler, iş birliğini teşvik etmekte ve riskin tek bir tarafta birikmesini önlemektedir.

Sosyal adalet; İslâm ekonomisi, yoksul ve dezavantajlı kesimleri korumaya ve desteklemeye odaklanmaktadır. Zekât ve sadaka gibi sosyal yardım mekanizmaları, toplumda sosyal adaletin sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Küçük, 2017).

İslâm ekonomisi, insanın her alanda olduğu gibi ekonomik faaliyetlerinde de Allah'ın koyduğu sınırlara uymak zorunda olduğunu öğretmektedir. İnsanlar, ekonomik faaliyetlerini İslâm ahlâkı ve hukukuna uygun bir şekilde yürütmelidirler. Bu, insanların hem dünya hem de ahiret hayatında refah ve huzur bulmalarına katkı sağlayacak bir ekonomik düzenin oluşturulmasına yardımcı olmaktadır.

İslâm ekonomisi sisteminin yapısal sağlamlığına rağmen, gerçek zorluğun, kabul edilen değerler, normlar ve güdülerin sistematize ettiği hem resmî hem de gayri resmî kurumları ve çalışma kurallarını detaylandırmak olduğu inkâr edilemez. En önemlisi, Homo Islamicus davranışına ilişkin varsayımların geçerliliği, İslâmi ekonomi sistemini diğer ekonomi sistemlerden farklı kılan tüketim, üretim ve dağıtım mekanizmalarındaki kalıplara ilişkin varsayımlara güvenilirlik kazandırmaktadır (Omar Farooq, 2011).

İslâm iktisadı ve finansı, ekonomik ve manevi yönden müreffehliği hedefler ve sermayenin emeğe üstün olmamasını, riskin paylaşılmasını, kaynakların etkin tahsisini ve sosyal ve ekonomik kalkınmayı amaçlar. İslâmî finans aynı zamanda insani finans demektir (Korkut, 2020).

Literatür incelendiğinde gerek klasik gerekse neoklasik ekonominin en temel ögesi olan Homo Economicus, iktisadi yaşamda rasyonel davranan varlık olarak görülse de (Akyıldız, 2008; Omar Farooq, 2011; Ryan, 2003) insan her zaman rasyonel bir varlık değildir. İşte bu nokta da İslâm iktisatçıları ve araştırmacıları Homo Islamicus'u ileri sürerler ve insan olmanın kendinden menkul özellikleriyle iktisadi hayattaki davranış kalıplarını ve olması gereken özelliklerini ve farklılıklarını ortaya koyarlar (Dilek, Küçük ve Özdirek, 2017; Fauzi, Mursal, Arzam ve Zufriani, 2022; Hosseini, 1992; Yenice, 2020). Bu çalışmada, Müslüman toplumlarda Homo Islamicus'un varlığı, İslâm'a uygun insan profilinin iktisadi hayatta yansımaları ve İslâm ekonomilerinde Homo Islamicus'un ne kadar diğerkam (diğerkâmlık veya altruizm (özgecilik), bireyin herhangi bir çıkar gözetmeden, dışarıdan ödül beklemeden, hatta bazen de bir bedel ödeyerek diğer bireylerin veya toplumun iyiliği uğruna

fedakârlıkta bulunmasını prensip edinen bir tutumdur. Ayrıca “başkalarının yararını da kendi yararı kadar gözetme”, “maddi veya manevi kişisel çıkar gözetmeksizin diğer insanlara yararlı olmaya çalışma” ve “bencillik karşıtı hareketlerde bulunma” olarak da tanımlanır (Doğan, 2016)), risk paylaşımında ne kadar istekli ve tevhide anlayışı ne kadar önemseydiği ve kurumsallaştırdığı ortaya konarak literatüre katkı sunulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde literatür incelenmiş, daha sonra ana akım iki kavram üzerinde durulmuş ve sonrasında Homo Islamicus’un İslâm ekonomilerinde yansımaları anlatılmaya çalışılmıştır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Yapılan çalışmalar incelendiğinde Homo Islamicus kavramının daha çok felsefi ve ahlâki boyutları ile ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşım, İslâm ekonomisinin ahlâki değerler temelli bir doktrin olmasından kaynaklanmaktadır. Literatürde, Homo Islamicus’un kapitalist anlayıştaki karşılığı olan Homo Economicus ile karşılaştırıldığı çalışmalara oldukça sık rastlanılmaktadır. Bu çalışmalarda her iki insan tipinin özellikleri ve olması gerekenleri felsefi ve ahlâki boyutta karşılaştırılmıştır. Bunların yanında Homo Islamicus’un İslâm ekonomilerinde ne kadar yer tuttuğuna dair çalışmalar da bulunmaktadır.

Tablo 1. İslâm Ekonomisi ve Homo Islamicus Üzerine Yapılan Çalışmalar

SIRA	YAZAR	ÇALIŞMA KONUSU
1	Ryan, 2003	Bu makaleye göre; filozoflar ve sosyal bilimciler, insanın sadece bir açgözlü yaratık, duyular ve sempatiler yumağı, göreve bağlı pratik akıl yürütücüsü, iradenin aracısı veya fayda hesaplayıcısı olarak basit bir şekilde tanımlanamayacağını fark etmişlerdir. Bu, yirminci yüzyılda duygusallık, kuralcılık ve betimleme sınırlamalarını aşmaya çalışmak anlamına gelmektedir. Homo Economicus'un basitliği ve tercihleriyle ilgili endişeler, neoklasik ekonomiye bağlı kalanlar tarafından bile kabul edilir hale gelmiştir. İnsan doğasının kârmaşıklığının ve çeşitliliğinin, neoklasik ekonominin Homo Economicus modeli tarafından tam olarak kapsanamayacağına dair geniş bir farkındalık oluşmuştur. Bu nedenle, ekonomi ve sosyal bilimlerde daha kapsamlı ve gerçekçi bir insan modeli arayışı, farklı akılcılık ve davranış teorilerinin geliştirilmesine yol açmıştır.
2	Shams, 2004	Çalışmada, İslâmi iktisat kavramının eleştirel bir değerlendirmesi sunulmaktadır. İslâm ekonomisinin faizsiz bir sistem olarak işleyişi ve ekonomideki ahlâki değerlerin geçerliliğinin incelenmesi olarak iki farklı yorumu

		tartışılmaktadır. Bu yorumların hiçbirinin İslâm ekonomisi için kabul edilebilir bir temel oluşturmaya yardımcı olamayacağı gösterilmeye çalışılmıştır.
3	Choudhury ve Hussain, 2005	Bu makale, Tanrı'nın birliği (Tevhid) teolojik paradigması çerçevesinde para, finans ve reel ekonomi bağlantıları bağlamında bir temel oluşturmayı amaçlamıştır. Makale, konusunu argüman ve analizle birleştirmektedir. İslâmi finansman yöntemleriyle finansal kaynakları reel ekonomiye doğrudan seferber etme, kârlılık ve istikrar konusunda İslâmi bankaların işleyişlerinin tartışılması gerektiği belirtilmektedir.
4	Asutay, 2007	Bu makalede, İslâm ekonomisinin, 1970'lerde mevcut kapitalist üretim biçimlerine alternatif bir sistem olarak ortaya çıktığı ifade edilmekte ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kalkınma ve çevre sorunlarının başarısızlığından kapitalist ekonomik düzenin sorumlu olduğu savunulmaktadır. İslâm ekonomisi, İslâmi öğretilerden türetilen etik normlara ve ilkelere dayanan alternatif bir ekonomik sistemdir. Makale, İslâm ekonomisinin sistemik doğasını ve alternatif sistem söylemini tartışmaktadır. İslâmi finansa görüldüğü gibi sağlam bir finansal sistem kurmak için gerekli kabul edilen İslâm ekonomisinin temel normlarını ve etik sistemini incelemekte, İslâm ekonomisinin sistemik ve alternatif sistem söyleminin ardındaki hikmet ve öngörülerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.
5	Akyıldız, 2008	"Homo Economicus" tanımı, insan davranışını tam olarak açıklamaz ve bu nedenle, "sınırlı rasyonel davranış" modelleri oluşturulmaya çalışılır. White, Dewey ve Kant'ın ahlâk felsefelerini kullanarak "Homo Economicus" kavramına yeni bir yorum getirmeye çalışır. Hayek ise, insanı irrasyonel olarak görür ve rasyonaliteyi rekabet sürecine bağlar. Bu yaklaşımlar hem "Homo Economicus"ın hem de alternatif rasyonel davranış modellerinin yetersiz olduğunu göstermektedir.
6	Omar Farooq, 2011	Bu makale, Homo Islamicus'un Homo Economicus'tan önemli ölçüde farklı olup olmadığını incelemektedir. Hem Homo Economicus hem de Homo Islamicus bağlamında kişisel çıkar ilişkisine odaklanmaktadır.
7	Rudnycky, 2011	Bu çalışmada, İslâmi kapitalizmin özellikleri incelenmektedir. Geleneksel finans ve neoliberalizmin ekonomik rasyonalitesi ile İslâmi finans arasındaki sınırlar araştırılmaktadır. İslâmi finansla ilgili farklı yaklaşımlar dikkate alınarak,

		konvansiyonel ekonomik rasyonalitenin İslâmi finansla nasıl genişletilebileceği sorgulanmaktadır. İki farklı insan tasarımı olan Homo Economicus ve Homo Islamicus arasındaki karşıtlığın yararlı olacağı savunulmaktadır.
8	Shinsuke, 2012	Bu makale, teori ve pratik arasındaki ikilemin, İslâm ekonomisi idealini hedefleyen ve erken aşamada elde edilen mudârabâ konsensüsüne bağlı olan istek odaklı ekol ile gerçeklik odaklı İslâmi finansın ekonomik fizibilitesine önem veren ve mevcut ticari İslâmi finans uygulamasını kabul eden ekol olarak ikiye bölünmenin olduğunu ve her iki grubun ribânın tanımına ilişkin argümanlarında ortak bir zemini paylaştığını göstermektedir. İslâm iktisadının temel çerçevesi sağlam olmasına rağmen bu çerçevenin dışına taşma girişimleri bulunduğu ifade edilmektedir.
9	Asutay, 2015	Bu çalışmanın amacı, İslâmi bankalar ve finansal kurumların sosyal başarısızlıklarını incelemek ve bu başarısızlığın nedenlerini belirlemektir. İslâmi bankaların ve finansal kurumların sosyal başarısızlıklarını azaltmak için İslâmi sosyal bankacılık, İslâmi mikro-finans, vakıflar sistemi, İslâmi rehin sandığı ve zekât fonu gibi bankacılık dışı finansal kurumları önermektedir.
10	Mohd Mahyudi, 2015	Bu makale, artarak ilgi gören ahlâki ekonomi gündemine katkıda bulunmak amacıyla İslâmi ekonomik sistem söylemini canlandırmayı hedeflemektedir. İslâm ekonomisinin savunucuları, İslâmi sistemin sosyo-ekonomik düzenin ideal bir biçimini sunduğunu ileri sürmektedirler. Ancak, eleştirilenler tarafından dile getirilen gerçek faaliyetlerle teorik yapı arasındaki büyük boşluk, İslâm ekonomisi fikrinin uygulanabilirliğini sorgulamaya yönelik ütöpik bir devlet iddiasını desteklemektedir. Makalede, İslâm ekonomisinin temel dayanağı olarak kabul edilen Homo Islamicus'a Homo Economicus'un hala baskın olduğu ifade edilmektedir. Yani, mevcut ekonomik düzenin daha bireyci ve faydacı bir yapıya sahip olduğu belirtilmektedir. Şeriata dayalı değer aşılama politikası (Value Inculcation Policy- VIP) önerilmektedir. Makale, İslâm ekonomisinin önemini vurgulayarak, toplumda ahlâki değerleri güçlendiren ve Homo Islamicus'un daha baskın hale gelmesini teşvik eden politikaların geliştirilmesini savunmaktadır. Bu tür bir yaklaşımın sosyal uyum ve refahın gelişimine katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

11	Cantekin, 2015	Bu çalışma, neoliberal toplum anlayışının dayandığı eğitim anlayışını eleştirel bir biçimde ele almakta ve küreselleşme sürecinde Türkiye'deki etkilerini değerlendirmektedir. Çalışma, "Homo Economicus"un varsayımlarını ve özelliklerini Türk-İslâm ve Batı medeniyeti farkları açısından inceleyerek, bu modelin Türk Eğitim Sistemi için uyumsuz olduğunu savunmaktadır.
12	Bilgin, 2017	Makalede, Homo Economicus'un tüketim odaklı bir anlayışı olduğu ve bu anlayışın insanı ahlâktan yoksun bir duruma getirdiği belirtilmektedir. İslâm ise, kural ve değerlere bağlı kalarak bu durumun değişebileceği ölçüler koymakta ve bireylerin ve devletlerin kalkınması için uymaları gereken kuralları sunmaktadır.
13	Küçük, 2017	Bu çalışmanın amacı, bazı iktisat kavramlarını İslâmi pencereden incelemek ve İslâm iktisadı ilkelerine göre bazı sorunlara çözüm önerilerini paylaşmaktır. Bu amaçla çalışmada, temel iktisat kavramları ve konuları İslâmi bakış açısıyla ele alınmaktadır. Böylece Batı İktisadı gibi kavramların tanımlarında ekonomi, ürün ve faktör eksiklikleri İslâm'ın kapsayıcılığıyla yeniden değerlendirilmiştir. Bununla İslâm İktisadının temel ilkeleri paylaşılmış ve öneriler sunulmuştur.
14	Dilek vd., 2017	Bu çalışmada, iktisat bilimi tarafından kullanılan "Homo Economicus" modeli İslâm toplumlarındaki insanların davranışlarına uymadığı ve İslâm toplumlarında bireyin toplum çıkarını kendi çıkarının üstünde gözetmesi gerektiği belirtilmiştir. İslâm toplumlarındaki insan anlayışı olan "Homo Islamicus" ve İslâm toplumları için kurulacak İslâmi iktisat teorisinde kullanılması gereken İslâmi insan özellikleri incelenmiştir.
15	Efe, 2017	Bu çalışmada, İslâm ekonomisinin büyüme, üretim ve sosyal refah fonksiyonlarına İslâmi bakış açısıyla odaklanılmaktadır. Çalışmanın iddiası, modern iktisat öğretileri çerçevesinde de İslâm ekonomisinin büyüme, üretim ve sosyal refah fonksiyonlarının analiz edilebileceğidir. Bu bağlamda, İslâm ekonomisi ve İslâm dini arasındaki farklılıklar, çağdaş ve orijinal bir yaklaşımla kapitalist sistemden ayrılarak Kuran düzeninin ekonomik hükümlerinin ortaya konulması amacıyla incelenir.
16	Cengiz, 2019	Bu çalışmada, Jeremy Bentham'ın fayda, zevk ve acı kavramlarının anlaşılması, fayda ilkesine nasıl ulaşıldığı,

		mutluluk terazisinin nasıl kullanılacağı ve onun ahlâk temelli bilimsel bir çalışma girişiminin mümkün olup olmadığı sorgulanmaktadır. Faydacı Homo Economicus'un özelliklerinin ortaya konması amaçlanmaktadır.
17	Orhan, 2019	Makalede, İslâmi toplumlar için alternatif bir insan modeli olarak sunulan "Homo Islamicus" kavramının bütüncül ve bilişsel yaklaşımla ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu model, insanı, insana özgü unsurları, düşünsel analiz yapabilme yeteneği gibi bilişsel süreçleri içeren bir varlık haline getirir ve iktisat bilimi bilişsel bir bilim dalı olarak kabul edildiğinde bu modelin iktisadi davranışların özü haline geleceği belirtilmektedir. Bu çalışmada, "Homo Islamicus" kavramı, "Homo Economicus" kavramının ahlâki eksikliklerini ve bilişsel yetersizliklerini ortadan kaldırmak amacıyla ele alınmıştır.
18	Yenice, 2020	Bu çalışma, modern İslâm iktisadi düşüncülerinin insan odaklı yaklaşımını, bilgi, rasyonalite, objektivite ve fayda/kâr gibi dört kavram üzerinden değerlendirmektedir. Ana amaç, İslâm iktisadındaki insan tasarımları arasındaki farklılıkları göstermektir. İnsana yönelik düşünceler sunulmakta ve kavramlar çerçevesinde karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmaktadır.
19	Korkut, 2020	İslâm iktisadi ve kapitalizm arasındaki farklar ve İslâm iktisadının kapitalist sistemin yol açtığı sorunlara verdiği çözümler karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır.
20	Fauzi vd., 2022	Bu çalışma, Homo Islamicus fikrinin varsayımlarını, Homo Economicus'un yeterince tanımlayamadığı birçok tercih değişikliğine uğrayan, ahlâk anlayışını önemsemeyen ve kişisel çıkarı amaç edinen modern toplum davranışı bağlamında analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırma, veri analiz aracı olarak İçerik Analizini kullanan bir literatür çalışması kullanmıştır.

2. HOMO ECONOMICUS VE HOMO ISLAMICUS

İslâm ekonomisi ahlâki değerlere dayanır ve toplum çıkarının Müslüman birey tercihlerinden daha önemli olduğu düşüncesi ile şekillenir. Bu yüzden, İslâm'ın toplumsal ve dini normları Müslüman bireyin iktisadi davranışlarını belirler. Homo Islamicus, bencil olmayan ve değerlerine öncelik veren bir bireydir, Homo Economicus ise sadece kendi çıkarlarına odaklanmaktadır (Cünedioğlu, 2010).

Homo Islamicus, İslâm ekonomisinin etik ve sosyal boyutunu vurgulayan bir insan modelidir. Bu modelde, ekonomik faaliyetler sadece maddi kazanca yönelik değil, aynı zamanda insanların Allah'a ve topluma karşı sorumluluklarını uygun bir şekilde gerçekleştirmesi önemlidir. Tüketim, üretim ve rasyonellik gibi temel ekonomik faaliyetler, İslâm değerleri ve öğretileriyle uyumlu bir şekilde şekillenir ve İslâm ekonomisinin sosyal adalet, sürdürülebilirlik ve toplumsal refah amacına hizmet eder. Homo Islamicus, tüketimde materyal ve manevi dengenin önemini vurgulamaktadır. İslâm ekonomisinin temel prensiplerinden biri olan israfın önlenmesi ve ihtiyaçlara yönelik tasarruflu tüketim teşvik edilmektedir. Ayrıca, adil tüketim ve gelir dağılımı, toplumda sosyal adaletin sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Homo Islamicus, üretimde de sosyal adaleti ve çevreyi gözetten bir yaklaşım benimsemektedir. Üretimde helal (İslâm'a uygun) ve sağlıklı ürünlerin üretilmesi teşvik edilirken, haram (yasak) olan faaliyetlerden kaçınılmaktadır. İslâm ekonomisi, insanların yeteneklerini ve kaynakları verimli ve adil bir şekilde kullanmalarını teşvik etmektedir. Homo Islamicus, rasyonellik kavramına da farklı bir bakış açısı getirir. İslâm ekonomisinde, rasyonellik sadece maddi çıkarlara dayalı bir hesaplama değil, aynı zamanda Allah'ın rızasına uygun kararlar almayı da içermektedir. İslâm ekonomisinin temel değerlerine uygun hareket etmek, Homo Islamicus'un rasyonel davranışının merkezinde yer almaktadır. İslâm ekonomisi ve klasik ekonomi arasındaki başlıca farklılık, bencillik, ihtiyaçların karşılanması ve helal-haram ayrımında yatmaktadır (Dilek vd., 2017).

Homo Economicus kavramı, felsefî bir boyuta sahip olduğu için uzun tartışmaların konusudur. Bu kavram, çoğu iktisatçının kabul ettiği bireysel fayda fonksiyonu ile yakından ilişkilidir. Fayda fonksiyonu ve faydacılık kavramları iktisat biliminde oldukça önemli ve temel konseptlerdir. İnsanların tercihlerini ve davranışlarını anlamak için fayda teorileri iktisadın ana dayanaklarındanır. Fayda fonksiyonu, bireylerin tercihlerini temsil eden matematiksel bir ifadedir. Bu fonksiyon, tüketicilerin farklı mal ve hizmetlerden elde ettikleri faydaları nicel olarak ifade etmektedir. Fayda fonksiyonu, tüketici davranışlarının anlaşılması ve açıklanmasında temel bir araçtır. Fayda fonksiyonları genellikle mal ve hizmetlerin miktarlarını içeren değişkenlere dayalı olarak ifade edilmektedir. Tüketici, farklı mal ve hizmet kombinasyonlarının kendisi için sağladığı faydaları karşılaştırarak, tercih ettiği kombinasyonu seçmektedir. Bu seçim, tüketici için en yüksek faydayı sağlayacak şekilde gerçekleşmektedir. Faydacılık (Utilitarizm) ise fayda teorilerinin temel bir yaklaşımıdır ve faydanın toplumsal refahın temel ölçüsü olduğunu savunur. Faydacılık, bireyin doyumunu en üst düzeye çıkarma eğilimi ile açıklanabilmektedir. Jeremy Bentham ve John Stuart Mill gibi filozoflar tarafından geliştirilmiştir. Toplumun genel mutluluğunu artırmak için faydayı maksimize etmeyi hedeflemektedir. Bu yaklaşımda, bir eylemin etik değeri, toplumun genel faydasını artırıp artırmadığına bağlıdır. Bir eylemin doğruluğu ve yanlışlığı, eylemin sonucunda elde edilen

faydaya dayanır. Eğer bir eylem, toplumun genel faydasını artırıyorsa, o eylem ahlâki olarak doğru kabul edilir. Tüketiciler, farklı mal ve hizmet kombinasyonları arasında tercih yaparken, kendi fayda ve mutluluklarını maksimize etmeye çalışırlar.

Homo Economicus'un bireysel tercihleri mantıksal ve rasyonel özellikler göstermektedir. Buradaki sorunsal, maddî nesnelere faydayı nasıl ortaya koyabileceği veya bu eğilimin, psikolojik bakış açısı ve içerdiği zihinsel yönler ile bireysel özelliklerde tezahür edip etmediğidir (Davis, 2012). Jeremy Bentham, hukuk ve ahlâki bilimsel bir temel üzerinde inşa etmeye çalışırken faydayı bireye en çok mutluluk veren veya çok sayıda insana çok mutluluk veren şey olarak tasvir etmiştir (Cengiz, 2019). Bentham'a göre hazzın varlığı ve acının yokluğu mutlulukta esas iki koşuldur. Fayda gerçekleştiğinde birey bundan zevk alacak, gerçekleşmediğinde ise elem ve acı duyacaktır. Faydacılıkta, doğru davranış, doğru karakter ve doğru kanunun amacı faydayı azami seviyeye çıkarmaktır. Tek ve öncü ilkesi en büyük mutluluk ilkesidir. Bentham, haz ve acıyı maddî şeyler olarak ele almış ve bunlara ölçülebilirlik atfetmiştir. Homo Economicus profili de Bentham'ın fayda görüşlerinden esinlenmektedir. Faydacılıkta yer alan ahlâk anlayışında, erdem, yarar sağlayan hareketlere bağlanmakta ve bireylerin mutluluğunu temel almaktadır. Sürekli mutluluk dürtüsüyle hareket eden birey, duygulardan arınmış fayda-maliyet analiziyle kararlar alır. Bu birey faydasını en çoklamaya çalışan, kararlarında rasyonel olan ve bencil davranan bireydir. Hedonist Homo Economicus, İslâm ekonomisinde yerini "altruist" veya "diğerkam" homo-Islamicus kavramına bırakmaktadır. İslâm'daki insan modeli diğerkamlığı (alturizm) içermektedir. İslâm iyiyi emredip kötüyü yasaklamakta ve bu ana düşünceden hareketle birey hem kendisi hem de içinde yer aldığı toplumun faydasını gözetmekte ve bunun hazzını manevî olarak duymayı içselleştirmektedir (Kârtal, 2016).

Homo Economicus, bu dünyada başarılı olan ölüm sonrası hayatta da başarılı olur fikri ile hareket eden bir insan tipidir. Tam rekabetçi bir toplum yapısını önceleyen kapitalist görüş günümüzdeki finansal sistemin de temelini oluşturur. Mevcut finansal sistemin dayanmış olduğu iktisat altyapısı modern kapitalizmin bir uzantısıdır. Tabakoğlu (2012) 'na göre kapitalizm, Protestanlık ile dini bir nitelik kazanmış olup bir bilim değil ideolojiler yumağıdır. Kapitalist sistem, insanları sadece kendi çıkarlarını maksimize etmek için her türlü değerden yoksun bir varlık olarak tanımlar. Kapitalist yaşam tarzı ise maddî kazançlara çok fazla değer verir ve bu, doğal kaynaklar, ormanların yok olması, çevre kirliliği ve ekolojik dengesizliklere yol açabilir. Kapitalist düşünce, iktisadi olayları birey davranışından hareketle genelleme yaparak toplumsal davranışa ulaşır. Bu düşünce, teknolojik, toplumsal ve kültürel değişimlerin yaşandığı zamanlarda, gerçek insan davranışının pek akılcı olmayacağını ve bir insan varsayımı kullanarak iktisadi meseleleri daha iyi açıklayabileceğini savunur. Aynı zamanda, gözlemlere dayanarak, karar alma süreçlerinin de akılcılık ilkesine uymadığını

savunur. İnsan, kendine özgü kişilik ve hayat tarzları ile tek tip davranış kalıbına sokulamamaktadır (Akyıldız, 2008) İslâm ekonomisi anlayışında insan, ekonomik bir varlık olarak değil, toplumsal-manevi bir varlık olarak görülmekte ve adaletli davranmayı, israf, savurganlık ve gösterişten kaçınmayı önemsemektedir (Kârtal, 2016).

İslâmi anlayışta insanın maddi zenginliğe değil, kurtuluşa ermeyi amaçladığını ve bu kavramın ruhsal, kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik boyutları içerdiği kabul edilir. İslâmi anlayışta birey, kazanç sağlamada özgür ama aynı zamanda sosyal ve kültürel ilerleme için ekonomik bağımsızlık ve özgürlükle sağlanan bir çevre koşullarında bir bireydir. Toplumlar da sadece ekonomik tabanlı değil, kültürel ve sosyal ilerlemeye dayalı olarak da tanımlanır. İslâmi anlayışta insan sadece bir Homo Economicus olamaz ve toplum olaylarının altyapısı sadece ekonomik değildir.

Homo Economicus'un bireysel tercihlerinde insanı etkileyen, tarihi, kültürel, dini ve toplumsal olguların hiç dikkate alınmadığı görülür (Demiröz, 2017). İslâmi anlayışta, insan ve toplumun nihai amacı maddi zenginliğe erişmek değil kurtuluşa ermektir. Dünyada esenlik, ahirette Allah'ın rızasını kazanma olarak ifade edilebilen bu kavram ruhani, kültürel, siyasal, sosyal ve ekonomik bir kapsamı ifade eder. Burada birey, kazanç sağlamak amacıyla isteklerinde özgür, politik ve sosyal yaşamda katılımcı, kültürel ve ruhsal gelişim fırsatına sahip bir bireydir. Toplumsal düzeyde ise kültürel ve sosyal ilerleme için ekonomik bağımsızlık ve özgürlükle sağlıklı bir çevre koşullarında bir toplumu kasteder. Toplum olaylarının altyapısını ekonomi teşkil etmez ve insan da sadece bir Homo Economicus olamaz.

İslâm ekonomisinde, insan servet edinmekte serbesttir ancak bu hakkını İslâm'ın belirlediği ahlâki ilkelere uygun kullanması gerekir. İslâm ekonomisi rekabeti değil, kaynakların düzenli kullanımını ve insan ihtiyaçlarının yeterli karşılanmasını esas alır (Cünedioğlu, 2010). İslâm, doğal kaynakların korunmasını öncelikli kılar ve insanların kaynakları ahlâki olarak kullanmasına özen gösterir. İslâm ekonomisinde inançlı insanlar, tasarruf yaparken, para kazanırken ve diğer iktisadi kararları verirken helal yolları tercih etmeli ve haram yollardan uzak durmalıdır (Dilek vd., 2017). İslâmi birey, tüketiminde de helal-haram ayrımı yapar. Homo Islamicus birey, İslâmi finans alanında tercih yaparken Homo Economicus birey gibi değil, ahlâki ilkelere göre davranır.

3. İSLÂM EKONOMİSİNDE PARADOKSLAR

Homo Economicus ne kadar kapitalist ekonomik düzenin dayanak noktası olarak resmileştiriliyorsa, Homo Islamicus da İslâmi ekonomik sistemin dayanak noktasıdır (Hosseini, 1992). İslâm iktisatçıları Homo Economicus yerine Homo Islamicus'u koyarak müreffeh İslâm toplumunun gerçekleşmesi için lazım gelen insan profilini çizmişlerdir. Burada akla şöyle bir soru gelmektedir: Müslüman toplumlar

Homo Islamicus ile kurgulanan insan profiline uygun bir görüntü çizebiliyorlar mı? Başka bir deyişle, gerçekte işleyen İslâm ekonomileri ne kadar diğerkam, risk paylaşımında ne kadar istekli, tevhibi anlayışı ne kadar önemsiyor ve kurumsallaştırıyor? Bu bölümde bu sorulara cevap bulmaya çalışılacaktır.

İslâm ekonomisi, İslâm'ın ortaya çıktığı 7. yüzyılda başlamış olan ve İslâmi ilkelere dayalı ekonomik düzeni ifade etmektedir. İslâm ekonomisi, İslâm dininin temel öğretileri ve Kur'an'ın ekonomiyle ilgili hükümlerine dayanmaktadır. İslâm ekonomisi, tarih boyunca farklı Müslüman devletler ve toplumlar tarafından çeşitli şekillerde uygulanmıştır. Abbasi, Selçuklu, Osmanlı ve diğer İslâmi medeniyetlerde İslâm ekonomisinin izleri görülmektedir. Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal adalet ve eşitliğin ön planda tutulduğu bir ekonomik sistem uygulanmıştır. Günümüzde de İslâm ekonomisi, bazı Müslüman ülkelerde uygulanmakta ve faizsiz finans sistemleriyle öne çıkmaktadır. İslâmi finans kurumları, İslâm ekonomisinin temel prensiplerini yansıtan finansal ürünler sunmaktadır. Ancak, İslâm ekonomisinin tam anlamıyla tek bir standart modeli yoktur ve uygulamalarda farklılıklar görülmektedir. Tarihsel süreç içerisinde, İslâm ekonomisinin gelişimi ve uygulanması, dönemsel koşullar, kültürel etkiler ve siyasi durumlar gibi faktörlerden etkilenmiştir. Bu nedenle, İslâm ekonomisi genel bir çerçeve içerse de uygulamalarda çeşitlilik gösterebilmektedir.

İslâm ekonomisi, gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik ve sosyal sorunlara çözüm olarak sunulan bir alternatif seçenek ve bir ekonomik sistem olarak ortaya çıkmış ve İslâmi finans da bu sistem içinde önemli bir rol oynamıştır. İslâmi ekonomi, kapitalist ekonomik düzenin getirdiği sorunlara çözüm olarak sunulan ve toplumsal adaleti, eşitliği ve çevre korumayı ön planda tutan bir yaklaşıma sahip olmuştur. Bu nedenle, İslâmi finansın İslâm ekonomisinin temel değerlerine uygunluğunun değerlendirilmesi, alternatif bir ekonomik düzen arayışında önemli bir adımdır. İslâm ekonomisinin hedefinin, kapitalist ekonomik kalkınma stratejisinin başarısızlığına karşı insanı ve ahlâki değerleri önemseyen bir yaklaşım ile ekonomik bir sistem kurmak olmuştur (Asutay, 2007).

Fakat ortaya çıkışının hemen akabinde İslâmi finansın, İslâmi ekonomik değer sisteminden 'kapitalist' bir yönde uzaklaştığı görülmektedir. Bu nedenle, İslâmi finansın yalnızca alternatif bir kapitalist üretim tarzı mı yoksa “ahlâki bir ekonomi” olmayı amaçlayan benzersiz ve eşitlikçi bir alternatif ekonomik düzen mi olduğunu değerlendirmek için İslâmi bir ekonomik sistemin özümsemesi gereklidir.

İslâmi bankacılık ve finans endüstrisi 1975 yılından sonra sadece Ortadoğu'da değil, Londra, New York, Paris, Roma ve Lüksemburg gibi finans merkezlerinde varlıklarını çok hızlı bir şekilde artırmıştır. Yaşanan global krizlerde konvansiyonel finans sistemine nazaran daha iyi bir performans

sergilemişlerdir (Ho, Abd Rahman vd., 2014; Jawadi vd., 2014; Seçme vd., 2016). Bu başarı birçok araştırmanın, makalenin ve konferansın konusu olmuştur. Bu büyüme zemininde yer alan esneklik, sistemin bir kusuru olarak tartışılmış ve tartışılmaya devam edilmektedir (Asutay, 2015). İslâm ahlâk ekonomisi normları, toplumun iktisadi kalkınmasında gerekli fon ve finansmanın ahlâk ve değerler çerçevesinde oluşturulup ticarete kanalize edilmesini öngörmektedir.

Batı ekonomi dünyasının en önemli sorunlarından bir olan finansallaşma, bir ülkenin finans sektörünün genel ekonomisine göre büyüklüğü ve öneminin artmasıdır. Kısa vadeli kârlara odaklanan finans sektörü, Amerika Birleşik Devletleri'nde reel sektörün gerilemesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, menkul kıymetleştirme ile satılan finansal araçların tutarında ve çeşitliliğinde büyük bir artışa neden olmuştur. Finansallaşma, Bretton Woods sisteminin çöküşü ve neoliberalizmin yükselişiyle başlamıştır. İslâmi bankacılık ve finans endüstrisinin bu rüzgâra kapıldığını söylemek yadsınamaz bir gerçekliktir. Özellikle petrol zengini İslâm ülkelerinde finansallaşma önemli boyutlara ulaşmıştır. İslâm ekonomisinde sermaye terakümünün ticaret üzerinden yapılması esastır. Ahlâkîlik sadece faizin yasaklanması değildir. Dolayısıyla İslâm ahlâk iktisadi, İslâm bankacılığı ve finansını sadece kurullarla (fıkıh) değil, özünü oluşturan İslâm'ın ahlâki değerleriyle şekillenmiş bir finans ekosistemi oluşturmalıdır.

İslâm ekonomisi ve finansı, risk paylaşımına, emek-sermaye ortaklığına ve kâr-zarar ortaklığı kontratlarına özel önem vermektedir. Kalkınma hedeflerine odaklanmış olduğundan pazarın değil toplumun gelişimi ve kalkınması için finansman araçlarının kullanımı amaçlanır. Oysa bütün dünyada kullandırılan İslâmi fonların ağırlığını murâbaha (aktif finansmanı) yöntemli plase edilen fonlar olduğu görülmektedir. Mudâraba, muşâraka gibi iş ortaklığı temelli (ortaklık finansmanı) finansman düzeyi oldukça cılızdır (Vural ve Kuzulu, 2019). Bunun en temel nedeni sermayedarın en kısa ve en garanti yoldan kâr elde etme isteğidir. Ne yazık ki gerçekçilik, İslâmi olsun ya da olmasın herhangi bir ekonomik düzen için kilit başarı faktörüdür.

İslâm ekonomisi ekosisteminde faaliyet gösteren en büyük kurumsallaşmış yapılar İslâmi bankalardır. Dolayısıyla İslâm ahlâk iktisadi içinde yapılan en büyük eleştirilerin hedefinde bankalar bulunmaktadır. Homo Economicus kâr maksimizasyonunu, Homo Islamicus ise makul kârı önemsemektedir. Shams (2004), birçok İslâm ülkesinin tarihsel gelişim çizgisi boyunca, özellikle sömürgecilik döneminin başlangıcından bu yana, Batılı yaşam kalıplarını, sınırsız istekleri tatmin eden ve kârı maksimize eden insan tipini kabul ettiklerini, bu nedenle, halihazırda var olan İslâm ülkelerine atıfta bulunarak bir İslâm ekonomisinin ampirik geçerliliğini incelemenin kolay olmadığını ifade etmektedir.

İslâmi bankaların kâr paylaşımı prensiplerine dayanması gerekmektedir. Bu, bankaların geleneksel faizli sistemlerdeki gibi yüksek gelir elde edememelerine neden olabilmektedir. Bu durum kendi içinde

bir paradoks yaratarak İslâmi banka sermayedarlarının kâr zarar ortaklığı kredi sistemleri yerine fon kullandırım işlemlerinde daha çok kârlı ve daha az riskli murâbaha yöntemlerini tercih ettiği bilinmektedir. Bunun yanında türev piyasalarının İslâmi finasta yer almaması ve buna bağlı olarak riskten korunamama algısı, İslâm alimlerinin İslâmi bankacılık prensiplerine yönelik yorum farklılıkları, bazı konularda anlaşmazlıklar ve uygulama tutarsızlıkları Homo Islamicus anlayışının hilafında Homo Economicus temayüllü bir durum ortaya çıkarmaktadır. Bankaların sadece finansal istikrarı ve ekonomik gelişmeyi değil, aynı zamanda toplumda daha fazla adaleti sağlayacak yolları da gözetmeleri gerekmektedir. Adaletin sağlanması, banka kaynaklarının daha adil ve eşitlikçi bir şekilde dağıtılması ve toplumsal farklılıkları azaltacak şekilde kullanılması anlamına gelmektedir. Bankalar, finansal kararlarında sosyal sorumluluk ve toplumsal etkiyi de göz önünde bulundurarak, daha kapsayıcı ve toplumsal fayda sağlayacak projeleri desteklemeyi amaçlamalıdır (Chapra, 2018). Kaynaklar, istihdam ve iş kurma imkânlarını genişletmek, ihtiyaç duyulan mal ve hizmet arzını artırmak gibi genel refah düzeyini artıran ekonomik gelişmeyi sağlamak suretiyle daha çok insanın menfaatine hizmet edecek etkin biçimde kullanılmalıdır.

Çoğunlukla risk paylaşım yöntemlerini kullanmak yerine aktif finansmanına (murâbaha) yönelik krediler kanalize eden İslâmi finans piyasası 2022'de 3,6 trilyon dolar varlık büyüklüğü ile konvansiyonel sistemin sadece yaklaşık yüzde 1'i büyüklüğündedir. Aşağıdaki grafikte, Türkiye'de risk ve sermaye paylaşımına yönelik ortaklık finansmanı kredilerinin toplam krediler içindeki payı görülmektedir. Genel toplam içindeki payı oldukça düşük olan bu finansmanın yeterince önemsenmediği görülmektedir.

Tablo 1. Türk Katılım Bankalarının Kâr/Zarar Ortaklığı (Mudâraba) Finansman Tutarları (Milyon TL)

Yıllar	Kâr-Zarar Ortaklığı (Mudâraba) Yatırımı Toplam	Krediler- Toplam	Mudâraba / Toplam Kredi
2005	94,94	5.714,45	1,66%
2006	59,36	8.365,23	0,71%
2007	44,45	13.454,50	0,33%
2008	45,26	16.880,80	0,27%
2009	30	21.352,09	0,14%
2010	88,55	26.968,10	0,33%
2011	118,51	35.679,77	0,33%
2012	106,32	45.271,92	0,23%
2013	109,18	58.834,38	0,19%
2014	164,82	61.830,17	0,27%
2015	234,83	69.610,40	0,34%
2016	219,17	72.940,06	0,30%
2017	558,28	88.201,22	0,63%

2018	1.892,17	123.051,35	1,54%
2019	2.225,81	124.519,50	1,79%
2020	2.771,55	217.331,91	1,28%
2021	2.953,27	247.585,81	1,19%
2022/08	3.889,20	500.768,30	0,78%

Kaynak: Atar, 2023

İslâm bankacılığı ve finansı değer, ahlâk ve normları temel almasından dolayı prensip temellidir. Etik yatırıma yakındır ve fon sağlama ve yatırımda ahlâkîlik faiz yasağının ötesinde önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Müslüman toplumların kalkınmasına yönelik ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla İslâmi sosyal bankacılık, İslâmi mikro-finans, vakıflar sistemi, İslâmi rehin sandığı ve zekât fonu örneklerinde olduğu gibi bankacılık dışı finansal kurumlar şeklinde üçüncü bir kurumsal gelişim yeterince geliştirilememiştir. İslâm bankacılığı ve finansının sosyal başarısızlığını ikna edici bir şekilde ortaya koyan Asutay, risk transferi veya borca dayalı enstrümanların tercih edilmesinin, İslâm bankacılığı ve finansının kurucularının çizdiği ve önemli bir sosyal etkiye yol açtığını düşündüğü yanlış bir uygulama olduğunu öne sürmektedir (Asutay, 2015). Burada anlatılmak istenen, İslâmi bankacıların ve şeriat danışma kurulu üyelerinin, ilgili finans kuruluşlarının hissedarlarına daha kısa bir süre içinde daha yüksek temettüleri sunmak için daha pragmatik bir yaklaşıma bel bağlamalarıdır. Ne yazık ki, bu kısa yol uygulaması, özellikle önemli olan tarım ve imalat gibi reel ekonomik sektörlerde uzun vadeli finansman ve kalkınma finansmanı yerine yapılmaktadır. Paydaşların sosyal refahı ile İslâmi bankaların finansal verimliliği arasındaki mevcut tamamlayıcı ilişkiler çerçevesi, Tevhidi paradigmasına dayalı bir ekonominin gerçekleştirilmesinde bir başka engel olarak işlev görmektedir (Choudhury ve Hussain, 2005).

Özellikle, 1970'lerde İslâmi finansın ticari uygulamasının ortaya çıkışı, İslâm ekonomisi hakkındaki argümanlara güç vermiş ve disiplinin istek odaklı okul ve gerçeklik odaklı okul olarak iki gruba bölünmesine neden olmuştur (Shinsuke, 2012). İslâm ekonomisini ilgilendiren tüm meseleler bu temel çerçeve kullanılarak tartışılmıştır. Teori ve pratik arasındaki gerilim, İslâm ekonomisi idealini hedefleyen ve erken aşamada elde edilen mudâra konsensüsüne bağlı olan istek odaklı ekol ile gerçeklik odaklı İslâmi finansın ekonomik fizibilitesine önem veren ve mevcut ticari İslâmi finans uygulamasını kabul eden ekol arasında süregelmiştir. İslâm ekonomisi, İslâmi finans teori ve pratiğinde arzu ve gerçeklikle ilgili olarak her iki ekol arasındaki tartışmalarla geliştirilmiştir.

Omar Farooq, (2011), Homo Islamicus'un İslâm bankacılığı ve finansı ekosisteminde yer almadığına dair görüş belirtmektedir. Bu görüşünü desteklemek için iki argüman ileri sürmektedir. Birincisi, paranın zaman değeri kavramının İslâmi bankacılık ürünlerinde yaygın olarak uygulandığını; oysa bazı İslâm iktisatçıları Homo Islamicus'un bu kavramı tanımadığını öne sürmektedir. İkincisi, İslâmi finans

kurumlarının, risk transferi yerine risk paylaşımına yönelik tercihlerini ifade etmekte yetersiz kaldıklarını ileri sürmektedir. Homo Islamicus'un risk transferinde güvenli bir yöntem olarak murâbaha takıntısından etkilendiğini belirtmektedir. Ona göre bu, İslâm ahlâkının gerçek modern iş ortamına yansımadığının zımni bir itirafı, dolayısıyla söylem ile gerçeklik arasında önemli bir uçurumdur.

Choudhury ve Hussain (2005), kâr, emek ve sermaye paylaşımı modellerinin kaynakların toplam tahsisinde minimum düzeyde kaldığını belirtmekte sosyal krediler için de aynı şeyin söz konusu olduğunu ifade etmektedirler. Kâr-zı Hasen (hayırsever kredi) boyutunun ihmal edilebilir düzeyde olduğu bildirilmektedir. Bu durum, İslâmi bankaların sosyal adalet, dengeli ekonomik kalkınma ve adil bir gelir ve zenginlik dağılımı gibi temel amaçlarına yönelik bariz ilgisizliği yansıtmaktadır.

İslâm dünyası, İslâmi finans uygulamalarını, ürünlerini, faize dayalı finans sistemine uyarlamaya çalışarak zaman ve enerji kaybı yaşamakta, en önemlisi de etik finansmanla sağlanacak manevi değerleri ve manevi tatmini de içine alan kalkınmayı sağlayamamaktadır. İslâmi iktisadın çözümlenmeye çalıştığı temel konulardan biri dağıtıcı adaleti tesis etmektir. Ekonominin dengesizliğe (zulüm) dayanan her durumu, dengenin (adalet ve ihsan) gerekliliklerini sağlayan durumlar ile değiştirilmelidir. İslâmi bir ekonomi bireysel fayda maksimizasyonunu değil toplumsal fayda maksimizasyonu hedef alan, sosyal adalet dinamiğini sağlayan, insanı temel alan ve parasal olmayan menfaatlere öncelikli önemi veren ve bu bağlamda bireysel fayda maksimizasyonu açısından irrasyonel görünen bir eylemin rasyonelliğini ortaya çıkaran ve bu eylemin uygulanmasını motive eden bir ortam yaratmalıdır. Diğer bir deyişle İslâmi bir ekonomi gelirin yeniden dağılımını ve mülkiyet haklarının başlangıçtaki yapısının yeniden tasarlanmasını önererek sadece marjinal refahı değil toplam refahı maksimize etmeye çalışır (Syed Nawab Haider Naqvi ve Kutluer, 1985).

İslâm ekonomisinin en büyük piyasası olan bankacılık sisteminden sonra diğer büyük ve önemli finans piyasası sermaye piyasalarıdır. 1970'lerde bankacılık alanında hayata geçen İslâmi finans uygulamalarından sonra 1990'lı yıllarda İslâmi sermaye piyasalarına olan ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Nitekim bazı İslâm devletlerinin ve belli derecede olgunluğa erişen İslâmi Finans Kuruluşlarının teşvikleriyle çeşitli araştırma merkezleri ve başlıca uluslararası kurumların çalışmaları sonucunda konvansiyonel sermaye piyasalarında İslâmi ilkelere göre yatırım yapılabilecek bir çerçeve oluşturulmuştur (Camgöz, 2019). Dolayısıyla bu çerçeveye dahil edilecek İslâmi hisse senetleri, İslâmi prensipler çerçevesinde faaliyet gösteren firmaların ortaklık belgeleridir. Yani, şer'i ilkelere uygun olan alanlarda faaliyet gösteren ve İslâmi hisseleri izleme olarak bilinen bir süreç vasıtasıyla şer'i âlimler tarafından onaylanmış ve periyodik olarak gözden geçirilen şirketlerin hisseleridir (Çürük, 2018). İslâmi hisse senedi endekslerine dahil edilecek Şer'i ilkelere uygun olan alanlarda faaliyet

gösteren işletmeler nitel taramadan ve yasak olan gelir ve faaliyetlere (özellikle faiz) bulaşma düzeylerini ölçen nicel taramadan geçmek durumundadırlar. Bu tarama ve filtreleme metodolojileri, endeks sağlayıcıları, ülkeler ve hatta bölgeler arasında farklılık göstermektedir. Örneğin, Malezya’da toplam aktiflerin %80’i kadar faizli aktifler bulunması makul görülürken Dow Jones İslâmi endekslerinde bu oran %33’tür. Malezya, Endonezya gibi Müslümanların yoğun yaşadığı ülkelerde bu metodolojilerde daha ılımlı yaklaşımlar görülmekte iken Ortadoğu ve Körfez ülkelerinde biraz daha katı uygulamalar gözlenmektedir. Fakat bu esnemeler İslâmi sermaye piyasalarının gelişiminin önünü açmış görünmemektedir. Daha çok işletmeyi endekse dahil etme çabası olarak nitelenen bu tavizler tevhidî paradigmadan sapma olarak eleştiri konusu olabilmektedir.

İslâmi hisse senedi izleme kriterlerinin belirlenmesi konusunda İslâmi kurullar ve İslâm alimleri arasında görüş birliği bulunmamakta ve bu kriterlerin belirlenmesinde çoğunlukla İslâmi finans sektörüne sermaye çekmek amacıyla yumuşatıcı çabalar etkili olmaktadır. Ayrıca, Türkiye gibi bazı ülkelerin hem Ortadoğu hem de Malezya ekollerini kendi sistemlerine adapte ederek tek bir ekolü takip etmediği görülmektedir. Bu durumda, İslâmi hisse senedi izleme metodolojilerinin tutarlılığı sorgulanabilmektedir. İslâmi finans sektöründe kullanılan hisse senedi izleme kriterleri, şirketlerin İslâmi prensiplere uygunluğunu değerlendirmek için kullanılmaktadır. Bir diğer sorun, uluslararası geçerliliği olan bir kurum veya kurulun bu izleme kriterlerini denetleyip onaylamamaktadır. Bu durumda, farklı endeks sağlayıcıları ve İslâmi finans kurumlarının kendi içlerinde farklı kriterler kullanmaktadırlar. Ancak bu kriterlerin belirlenmesi ve uygulanması konusunda farklı yaklaşımlar ve farklı fetvalar ortaya çıkmaktadır. İslâmi hisse senedi izleme kriterlerinin belirlenmesi ve uygulanması sürecinde farklı yaklaşımlar ve İslâmi finans sektöründeki çeşitli etkenler nedeniyle tutarlılık sorunları, İslâmi finansın gelişim sürecinde göz önünde bulundurulması gereken önemli bir husustur.

Omar Farooq, (2015), İslâm ekonomisinin, kapitalizmin güçlü yönlerini sosyalizmin güçlü yönleri ile birleştirerek zayıflıklarının üstesinden gelme olarak tasvir edilen eklektik bir görevin sonucu haline getirmeye yönelik tüm meşru girişimleri geçersiz kılacak kadar güçlü olmadığını düşünmektedir. İslâmi ekonomik sistem fikrini reddetmek yerine, bu asil hareketin ilerlemesindeki ana engelin tespit edilmesiyle fikrin desteklenmesini önermektedir. Homo Economicus’tan kopyalanan bu istenmeyen durum toplum refahını artırmakta zorlanan İslâm ekonomilerinin temelinde yatan unsur olarak ifade edilmektedir. Müslüman toplumların ihtiyacı olan temelinde Tevhid’in olduğu Homo Islamicus profilidir. Dolayısıyla, Homo Islamicus’un Homo Economicus’u alt etmesiyle sonuçlanabilecek etkili bir yol mümkün olduğunda, İslâmi ekonomik düzenin paha biçilmez ahlâki unsurları nedeniyle bu olasılık daha fazla önemli hale gelmektedir. İslâmi ekonomik sistemin teorik yapısı ile Müslüman toplumlardaki gerçek faaliyetler arasında betimlenen büyük uçurum göz önüne alındığında, Homo

Islamicus'un Müslüman ekonomilerde kaynakların tahsis edilme şeklini dikte ettiğini söylemek zordur. İslâm ekonomisinin bu ikilemlili doğasının Homo Islamicus'un yokluğundan kaynaklandığı açıktır. İslâm ekonomisi, dünya çapındaki Müslüman toplumların ekonomik yönüyle ilgili gerçek dengesizlikler, adaletsizlikler veya eşitsizliklerden çok kimlik politikaları nedeniyle ekonomik düşüncede yer almaktadır.

Bireyin fiili davranışı, İslâmi değerlerin teşvik edilmesiyle şekillenecek ve iyi işleyen bir İslâmi ekonomi ancak ekonomik-ahlâki bağlantı yerinde olduğunda elde edilecektir. İslâm ahlâk ekonomisinde bu ekonomik-etik bağı kuracağı varsayılan Homo Islamicus'un varlığının kritik önemi büyüktür. İslâm ekonomik sisteminin belirli konularının daha ayrıntılı olarak ele alınmasıyla, karşılaştırmalı ekonomik sistemlerin yanı sıra genel ekonomideki birçok önemli sorun çözülebilecektir. Geçmiş yüzyıllarda olduğu gibi, İslâm'ın Batı'ya sunacağı çok şey bulunmaktadır.

SONUÇ

İslâm ekonomisinde Homo Islamicus, mutluluk veya refah amacını gerçekleştirmek için toplum çıkarını önceleyen ve ahlâkın içselleştirilmesini öngören temel teori ve kavramları içerir. Homo Islamicus, ahlâkın rehberliğinde rasyonel seçimler yapan, karar vermek için aldığı temel aksiyomları Tevhîd, denge, özgür irade, sorumluluk ve adalet ilkelerini gözeterek uygulayan ahlâki bir tutumu yansıtır.

İslâm iktisadı çalışmalarını yapan ilim adamları, kapitalist sistem tarafından üretilen iktisadi insanı kabul etmezler ve iktisadı, sosyal hayatı ve dini hayatı ayırım yapmaksızın bir bütün olarak ele alırlar. İktisadi davranışların uhrevi bir karşılığı olduğu ve Müslümanların bu düşünce doğrultusunda hareket etmeleri gerektiği vurgulanır. Bu anlayışa göre, İslâm iktisadındaki insan tasavvuru, insanın tüm hal ve davranışlarını kapsar.

İslâmi bankacılık ve finans endüstrisi plan ve programlarını sosyo-ekonomik kalkınma olgusunu faaliyetlerine ilave ederek genel bir finans sistemi görünümüne göre düzenlemelidirler. Verimlilik, büyüme ve sosyal adalet hedeflerini birbiriyle tamamlayıcı ilişkiler içinde birleştirmelidirler. Böyle bir sosyo-ekonomik kalkınma modeli, içinde bulunduğumuz kapitalist küreselleşme çağında karşı karşıya olduğumuz finansal, ekonomik ve sosyal modellerden çok farklıdır. İslâmi bankacılık ve finans endüstrisi birbirini tamamlayan hedeflere ulaşmak ve böylece herkesin refahını gerçekleştirmek için şeriat ilkelerine uygun olarak kalkınma için finansmana odaklanmalıdır. Ekonomik/finansal verimlilik ve sosyal perspektifler arasındaki tamamlayıcı ilişkiler, finansal istikrar üzerindeki eşzamanlı iyi performans, Tevhîdî paradigmaya göre sistemdeki bilgi birliğinin en güçlü sonucudur. Bunlar,

İslâm'dan kaynaklanan normatif etik ilkelerin ve değerlerin para, finans, hesap verebilirlik ve reel ekonomi konularına dahil edilmesi için zengin bir temel sunmaktadır.

Çalışmada, Homo Islamicus'un gerçek dünyadaki yansımaları ortaya konmaya çalışılmış olup, İslâmi finansın en belirgin finans yöntemlerinden ortaklık temelli finansman modellerinin İslâm ülkelerindeki niceliksel durum hakkında metodolojik olarak nicel gözlemler sunulması ve bu ülkelerdeki refah düzeyi ile ilişkilendirilip araştırılmasının literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Homo Islamus and Its Reflections in Islamic Economics

EXTENDED SUMMARY

The Islamic economy and finance sector has developed rapidly in the last fifty years. This growth also manifests itself in the literature published on this economics doctrine. The breadth and depth of debate in this emerging discipline is commendable, despite Choudhury's (2012) critique of his failure to fully embrace the Tawhidi methodology as the methodological worldview of Islamic socio-scientific reason. This is also indicative of the impact of the intellectual revolution sparked in the early 1970s called the Islamization of knowledge. During the forty-year life of the Islamization of knowledge, numerous proponents and opponents of the Islamic socio-economic order proposition have enriched comparative economic discourses.

Literature Review

When the studies are examined, it is seen that the concept of Homo Islamicus is mostly handled with its philosophical and moral dimensions. This approach stems from the fact that Islamic economics is a moral values-based doctrine. In the literature, it is quite common to find studies comparing Homo Islamicus with Homo Economicus, which is its counterpart in capitalist understanding. In these studies, the characteristics and needs of both types of people were compared in philosophical and moral dimensions. In addition to these, there are also studies on how much space homo Islamus has in Islamic Economies. Our study was created within this framework, and the situation in the real world was tried to be analyzed.

Homo Islamicus

Islamic economics is a moral value-based discipline. Community interest is more important than the preferences of the Muslim individual. Therefore, the collective social and religious norms of Islam guide the economic behavior of the Muslim individual. When homo-Islamicus is compared with homo-economicus, we come across as an exemplary individual who cares about values. The theory and concept of Homo Economicus is the subject of long discussions as it has a philosophical dimension. Just as Homo Economicus is formalized as the fulcrum of the capitalist economic order, Homo Islamicus is the fulcrum of the Islamic economic system. Here, a question comes to mind: Can Muslim societies draw an image suitable for the human profile constructed with Homo Islamicus? In other words, how altruistic, how willing are the Islamic economies, how much they care about and institutionalize the understanding of tawhid? This section will try to answer these questions.

Islâmic Economie and Homo Islamicus

Islamic Finance places special emphasis on risk sharing, labor-capital partnership and profit-loss sharing contracts. Since it is focused on development goals, it is aimed to provide financing tools for the development and development of the society, not the market. However, it is seen that the weight of the Islamic funds used all over the world are the funds placed using the murâbaha method. The level of partnership-based financing, such as mudaraba and musharaka, is rather weak. The main reason for this is that the capitalist wants to make a profit in the shortest and most guaranteed way. Unfortunately, realism is the key success factor for any economic order, Islamic or not.

Islamic banking and finance is principle-based as it is based on values, morals and norms. Ethics is close to investing, and morality in funding and investing is important beyond the prohibition of interest. In this context, a third institutional development in the form of non-banking financial institutions such as Islamic social banking, Islamic micro-finance, waqf system, Islamic pledge fund and zakat fund has not been sufficiently developed in order to meet the development needs of Muslim societies. Convincingly demonstrating the social failure of IBF, Asutay argues that the choice of risk transfer or debt-based instruments is a misconception outlined by the founders of Islamic banking and finance, which he thinks has a significant social impact.

The individual's actual behavior will be shaped by the promotion of Islamic values, and a well-functioning Islamic economy will only be achieved when the economic-moral link is in place. The existence of Homo Islamicus, which is supposed to establish this economic-ethical link in Islamic moral economy, is of critical importance. Many important problems in the general economy as well as in comparative economic systems can be resolved by addressing specific issues of the Islamic economic system in more detail. As in past centuries, Islam has much to offer the West.

Conclusion

The Islamic banking and finance industry has to organize their plans and programs according to a general financial system view by adding the phenomenon of socio-economic development to their activities. They should combine productivity (growth) and social justice goals in complementary relationships. Such a socio-economic development model is very different from the financial, economic and social models we face in the era of capitalist globalization. The Islamic banking and finance industry should focus on financing for development in accordance with the principles of Sharia in order to achieve complementary goals and thus achieve the well-being of all. Complementary relationships between economic/financial efficiency and social perspectives, simultaneous good performance on financial stability is the strongest result of knowledge unity in the system according

to the Tawhidi paradigm. They provide a rich basis for incorporating normative ethical principles and values stemming from Islam into matters of money, finance, accountability and the real economy.

KAYNAKÇA

- Akyıldız, H. (2008). Tartışılan Boyutlarıyla “Homo Economicus”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2), 29–40.
- Asutay, M. (2007). A Political Economy Approach to Islamic Economics: Systemic Understanding for an Alternative Economic System. Kyoto Bulletin of Islamic Area Studies, 1(2), 3–18.
- Asutay, M. (2015). İslâmi Finansın Sosyal Başarısızlığının Belirlenmesi ve Kavramsallaştırılması: İslâm Ahlâk İktisadının İdeallerine Karşı İslâmi Finansın Gerçekleri. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3(1), 125–144.
- Atar, A. (2023). Katılım Esaslı Yatırım Bankacılığı: Türk Bankacılık Sisteminde Yeni Bir Aktör. JOURNAL OF EMERGING ECONOMIES AND POLICY, 8(1), 285–296.
- Barom, M. N., Yusop, M. M. M., Haneef, M. A. ve Mohammed, M. O. (2013). Islamic economics education in Southeast Asian universities. Kuala Lumpur, Centre for Islamic Economics, IIUM and International Institute of Islamic Thought. Kuala Lumpur: Centre for Islamic Economics.
- Bilgin, A. (2017). Kanaatin Veren Eli ile Kapitalin Homo Economicus’un Arasında Yaşanan Duygusal Salınımlar. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 517–517. doi:10.18506/anemon.296672
- Camgöz, M. (2019). Sermaye Piyasasında İslâmi İlkeler: Seçilmiş Finansal Varlıklar ve Operasyonel İşlemler Üzerine Bir İnceleme. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(2), 1–11.
- Cantekin, Ö. F. (2015). Küreselleşme ve Eğitim: “Homo Economicus” Eğitim Anlayışının Dönüşümü. Akademik Hassasiyetler.
- Cengiz, E. (2019). Haz ve Acının Matematiği: J. Bentham’ın Faydacı Ahlâkının İmkânı. Dört Öge Dergisi, 8(15), 141–153.
- Chapra, M. U. (2018). İslâm İktisadında Ahlâk ve Adalet. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İslâm İktisadi ve Finansı Uygulama Ve Araştırma Merkezi.
- Choudhury, M. A. (2012). The “impossibility theorems” of Islamic economics. International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management, 5(3), 179–202.
- Choudhury, M. A. ve Hussain, M. M. (2005). A paradigm of Islamic money and banking. International Journal of Social Economics, 32(3), 203–217. doi:10.1108/03068290510580760
- Cünedioğlu, E. (2010). Bir İktisadi Sistem Olarak İslâm. İktisadi Hayat. 9 Kasım 2020 tarihinde <http://www.iktisadiyat.com/2010/09/12/bir-iktisadi-sistem-olarak-İslâm/> adresinden erişildi.

- Çürük, S. A. (2018). Sermaye Piyasalarında İslâmi Endekslerin Kullanımı; Borsa İstanbul Örneği. *Turkish Studies Economics, Finance and Politics*, 13(22). doi:10.7827/TurkishStudies.13769
- Davis, J. B. (2012). The Homo Economicus Conception of the Individual. *Philosophy of Economics içinde* (Elsevier., C. 13, ss. 459–482). Elsevier. doi:10.1016/B978-0-444-51676-3.50016-6
- Demiröz, M. (2017). Davranışsal İktisat, Homo Economicus ve Richard Thaler. 19 Aralık 2020 tarihinde <https://www.gazetebirlik.com/yazarlar/davranissal-iktisat-homo-economicus-ve-richard-thaler/> adresinden erişildi.
- Dilek, S., Küçük, O. ve Özdirek, R. (2017). Homo Economicus Mu? İslâmi İnsan mı? Homo Economicus or Homo Islamicus. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 3(4), 635–641. www.ekonomikarastirmalar.org adresinden erişildi.
- Doğan, T. (2016). Bir Psikolojik İyi Oluş Kaynağı Olarak Özgeçilik. *Pozitif Psikoloji*. 21 Temmuz 2023 tarihinde <https://www.tayfundogan.net/2016/10/05/bir-psikolojik-iyi-olus-kaynagi-olarak-ozgecilik/> adresinden erişildi.
- Efe, A. (2017). İslâm Ekonomisi Perspektifiyle Bir Büyüme Modeli Çerçevesinde Üretim ve Sosyal Refah Fonksiyonu. *Istanbul Journal of Economics / İstanbul İktisat Dergisi*, 67(2), 31–58. doi:10.26650/istjecon372362
- Fauzi, M., Mursal, Arzam ve Zufriani. (2022). Moral Homo Islamicus (Islamic Man) Dalam Konteks Ekonomi Islam Modern. *Jurnal Ilmiah Ekonomi Islam*, 8(02), 1436–1441. doi:10.29040/jiei.v8i2.4849
- Güçlü, F. ve Kılıç, M. (2020). İslâmi finansın dünya’daki gelişimi ve İslâmi finansa yön veren uluslararası kuruluşlar üzerine bir inceleme. *International Journal of Management Economics and Business*, 16(1), 75–91. doi:10.17130/ijmeb.700891
- Ho, C. S. F., Abd Rahman, N. A., Yusuf, N. H. M. ve Zamzamin, Z. (2014). Performance of global Islamic versus conventional share indices: International evidence. *Pacific Basin Finance Journal*, 28(June), 110–121. doi:10.1016/j.pacfin.2013.09.002
- Hosseini, H. (1992). *From Homo Economicus to Homo Islamicus: The Universality of Economic Science Reconsidered*. New York: St. Martin’s Press.
- Jawadi, F., Jawadi, N. ve Louhichi, W. (2014). Conventional and Islamic stock price performance: An empirical investigation. *International Economics*, 137, 73–87. doi:10.1016/j.inteco.2013.11.002
- Kârasu, O. (2016). 2008 Küresel Finans Krizi Sonrasında İslâmi Finans Araçlarının Analizi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi*.
- Kârtal, G. (2016). Homo-Economicus’a Karşı Homo-Islamicus. I. *International Social Sciences and Muslims Congress / Issmc-2016*, 295–310.

- Korkut, C. (2020). Kapitalist İktisat Sisteminin Dönüşümünün Şafağında İslâm İktisadı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 16(50), 212–243. <https://orcid.org/0000-0002-1104-5330> adresinden erişildi.
- Küçük, O. (2017). İslâm Ekonomisi Penceresinden Temel İktisadi Kavramlar, Sorunlar ve Öneriler. *International Congress of Islamic Economy, Finance and Ethics* içinde (ss. 1–10).
- Mohd Mahyudi. (2015). Reviving the Islamic economic system through shariah-based public policy. *Humanomics*, 31(4), 415–429. doi:10.1108/H-06-2015-0037
- Omar Farooq, M. (2011). Self-Interest, Homo Islamicus and Some Behavioral Assumptions in Islamic Economics and Finance. *International Journal of Excellence in Islamic Banking and Finance*, 1(1), 52–79.
- Orhan, A. (2019). Fayda-Değer Merkezli Homoeconomicus'tan Bilişsel Gelişim ve Ahlâkın Temsilcisi HomoIslamicus'a. *ISEFE* içinde (ss. 62–67).
- Rudnyckyj, D. (2011). Homo Economicus and Homo Islamicus, Revisited: Islamic Finance and the Limits of Economic Reason. *8th International Conference on Islamic Economics and Finance* içinde (ss. 1–14).
- Ryan, F. X. (2003). Values as consequences of transaction: commentary on “Reconciling homo economicus and John Dewey’s ethics”. *Journal of Economic Methodology*, 10(2), 245–257. doi:10.1080/1350178032000071101
- Seçme, O., Aksoy, M. ve Uysal, Ö. (2016). Katılım Endeksi Getiri, Performans ve Oynaklığının Karşılaştırmalı Analizi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (72), 107–128. doi:10.25095/mufad.396724
- Shams, R. (2004). *A Critical Assessment of Islamic Economics* (No: 281). Hamburg. <http://hdl.handle.net/10419/19253> adresinden erişildi.
- Shinsuke, N. (2012). Critical Overview of the History of Islamic Economics: Formation, Transformation, and New Horizons. *Asian and African Area Studies*, 11(2), 114–136.
- Syed Nawab Haider Naqvi ve Kutluer, İ. (1985). *Ekonomi ve Ahlâk*. İnsan Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2012). *İslâm İktisadına Giriş*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tekbaş, M. Ş. (2013). *İslâmi Finans - İslâmî Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye’de Gelişimi ve Geleceği*. Araştırma Notları - 1. İstanbul.
- Vural, G. ve Kuzulu, Ö. (2019). İş Ortaklığına Dayalı Finansman Yöntemlerinin İslami Bankacılık Sistemindeki Yeri: Ülkeler Arası Bir Değerlendirme. *ISEFE* içinde (ss. 148–180). İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Walkshäusl, C. ve Lobe, S. (2012). Islamic investing. *Review of Financial Economics*, 21(2), 53–62. doi:10.1016/j.rfe.2012.03.002

Yenice, A. C. (2020). From Homoeconomicus to Homo Islamicus: A Comparative Research. *International Journal of Islamic Economics and Finance Studies*, 138–155. doi:10.25272/ijisef.751251

KATKI ORANI / CONTRIBUTION RATE	AÇIKLAMA / EXPLANATION	KATKIDA BULUNANLAR / CONTRIBUTORS
Fikir veya Kavram / <i>Idea or Notion</i> %100	Araştırma hipotezini veya fikrini oluşturmak / <i>Form the research hypothesis or idea</i>	Özcan KUZULU
Tasarım / <i>Design</i> %100	Yöntemi, ölçeği ve deseni tasarlamak / <i>Designing method, scale and pattern</i>	Özcan KUZULU
Veri Toplama ve İşleme / <i>Data Collecting and Processing</i> %100	Verileri toplamak, düzenlemek ve raporlamak / <i>Collecting, organizing and reporting data</i>	Özcan KUZULU
Tartışma ve Yorum / <i>Discussion and Interpretation</i> %100	Bulguların değerlendirilmesinde ve sonuçlandırılmasında sorumluluk almak / <i>Taking responsibility in evaluating and finalizing the findings</i>	Özcan KUZULU
Literatür Taraması / <i>Literature Review</i> %100	Çalışma için gerekli literatürü taramak / <i>Review the literature required for the study</i>	Özcan KUZULU